

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bc. Kateřina Papežová

**Spolupráce českých a rakouských
příhraničních regionů po roce 1989**

Diplomová práce

Praha 2015

Autor práce: **Bc. Kateřina Papežová**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Ota Konrád, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam

PAPEŽOVÁ, Kateřina. *Spolupráce českých a rakouských příhraničních regionů po roce 1989*. Praha, 2015. 87 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Ota Konrád, Ph.D.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá vývojem spolupráce mezi příhraničními regiony České republiky a Rakouska od otevření společné hranice v roce 1989 po vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004. Cílem diplomové práce je sledovat, jak se v těchto regionech projevilo otevření hranice a jak se spolupráce mezi nimi vyvíjela v pozdějších letech. V úvodu práce je představen rámcový vývoj mezistátních vztahů mezi Českou republikou a Rakouskem v letech 1989–2004, v následujících kapitolách je pak zpracován vývoj spolupráce příhraničních regionů ve třech oblastech, které byly vybrány s cílem sledovat prohlubování regionální přeshraniční spolupráce. První oblast je zaměřená na prvotní kontakty mezi obyvateli regionů u příležitosti přeshraničních setkání a kulturních akcí. Zabývá se také pozitivními příležitostmi i negativními dopady, které do příhraničních regionů přineslo otevření hranice. Ve druhé kapitole je pozornost věnována snahám o porozumění mezi Čechy a Rakušany žijícími v sousedství hranice. Porozumění je zde pojímáno nejen ve smyslu překonávání jazykové bariéry, ale také přeneseně v podobě vyrovnávání se s předsudky a stereotypy, které přispívaly k vážnoucí komunikaci mezi sousedními národy. Poslední kapitola pak pojednává o hospodářské spolupráci podél česko-rakouské hranice. Zabývá se otázkou, jakým způsobem se aktéři z obou zemí zapojovali na pracovním trhu, jak profitovali z otevření hranice, ale také jakým obtížím a překážkám museli čelit. Zjištěné poznatky jsou navíc v jednotlivých kapitolách doplněny modelovými příklady, přibližujícími situaci v příhraničních regionech.

Abstract

This diploma thesis deals with the topic of cooperation between border regions of the Czech Republic and Austria since the opening of the common border in 1989 until the Czech Republic's entering the European Union in 2004. The aim of the thesis is to observe the influence of the opening of the border on the regions and the development of the cooperation in the following years. The introduction presents the development of the interstate relations between the Czech Republic and Austria in 1989-2004. The following chapters focus on three areas of cooperation of border regions that have been selected in order to monitor the intensifying of the regional cross-border cooperation. The first chapter concentrates on the initial contacts between the inhabitants of the regions on the occasion of cross-border encounters and cultural events. It also deals with the positive and negative effects of opening the border for the border regions. In the second chapter, attention is given to the efforts of Czechs and Austrians living in the neighborhood of the border to understand each other, as well as to the prejudices and stereotypes that contributed to misunderstandings between the neighboring nations. The last chapter discusses the economic cooperation along the Czech-Austrian border. It examines the ways in which actors from both countries participated in the labor market on the other side of the border, how they benefited from opening the borders, and last but not least, what difficulties and obstacles they faced. In addition, model examples are included in all chapters to support the findings about the situation in border regions.

Klíčová slova

česko-rakouské příhraničí, přeshraniční spolupráce, regionální soudobé dějiny, česko-rakouské vztahy, přeshraniční setkání, jazyková bariéra, hospodářská spolupráce

Keywords

Czech-Austrian borderland, cross-border cooperation, contemporary regional history, Czech-Austrian relations, cross-border encounter, language barrier, economic cooperation

Rozsah práce: 149 998 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 14. května 2015

Bc. Kateřina Papežová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda srdečně poděkovala především vedoucímu této diplomové práce, doc. PhDr. Otovi Konrádovi, Ph.D., za jeho cenné rady a podněty pro zpracování tématu a také za veškerý čas, který mi při konzultacích ochotně věnoval. Poděkování patří také konzultantovi z Institutu pro soudobé dějiny Vídeňské univerzity, Univ.-Prof. Mag. DDr. Oliveru Rathkolbovi, za velkorysé přijetí při mém studijním pobytu a za jeho cenné připomínky a rady k diplomové práci. Rovněž bych chtěla poděkovat programu Aktion Česká republika – Rakousko, díky kterému mi byl studijní pobyt na Vídeňské univerzitě umožněn.

Ráda bych také poděkovala svým rodičům Věře a Miroslavovi a bratrovi Jakobovi za pevné zázemí a veškerou podporu, kterou mi během mého studia poskytovali a poskytují. Poděkování patří rovněž Terezii Polákové za sdílení studijních radostí i strastí během studia na Institutu mezinárodních studií a v neposlední řadě za cenné připomínky k finální podobě této práce.

**INSTITUT MEZINÁRODNÍCH STUDIÍ
TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE**

Jméno:

Kateřina Papeřová

E-mail:

papezova.katerina@gmail.com

Semestr:

LS 2014

Akademický rok:

2013/2014

Název práce:

Spolupráce českých a rakouských příhraničních regionů po roce 1989

Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok):

LS 2015

Vedoucí diplomového semináře:

PhDr. Miroslav Kunštát, Ph.D., doc. PhDr. Ota Konrád, Ph.D.

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Ota Konrád, Ph.D.

V čem se oproti původnímu zadání změnil cíl práce?

Práce se v souladu s původním projektem bude zabývat spoluprací česko-rakouských příhraničních regionů po roce 1989. Cílem práce bude sledovat vývoj této spolupráce nejen na regionální úrovni, ale také ve srovnání s makropolitickou rovinou vzájemných vztahů. V příhraniční spolupráci bude práce sledovat fáze poznání sousedního národa (ve formě přeshraničních setkání, výměn mládeže a další), vzájemné porozumění (tedy oblast výuky jazyka na obou stranách hranice) a zapojení se do hospodářské spolupráce (možnosti zaměstnání na opačné straně hranice).

Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu?

Časové vymezení bylo upřesněno na období 1989-2004, teritoriální vymezení zůstalo nezměněno (příhraniční regiony spolkových zemí Horní a Dolní Rakousy a krajů Jihočeský, Jihomoravský a Vysočina). Věcné vymezení bylo konkretizováno na porovnání příhraniční spolupráce nejen v čase a v různých regionech, ale také s makropolitickou rovinou vzájemných vztahů. Jako sledované oblasti příhraniční spolupráce byly stanoveny přeshraniční setkávání, výuka jazyka a zaměstnání na opačné straně hranice (fáze poznání - porozumění - zapojení se)

Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)?

1) Vývoj mezistátních vzájemných vztahů po roce 1989

2) Regionální spolupráce po roce 1989

- v oblasti přeshraničního setkávání

- vzájemné porozumění a výuka jazyka

- hospodářská spolupráce

3) Závěrečné srovnání

Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce?

Práce nahlíží na téma příhraniční spolupráce z hlediska regionálních soudobých dějin, které je vhodné pro pohled na omezenou teritoriální oblast. Analýza tří vybraných oblastí bude v jednotlivých kapitolách doplněna konkrétními modelovými příklady. Jako prameny pro zpracování tématu budou využity především oficiální dokumenty institucí a aktuální zprávy z regionálního tisku, ale

také rozhovory s aktéry příhraniční spolupráce.

Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce?

Ke studiu byly vedle sekundární literatury využity především dokumenty a koncepce spolupráce institucí činných v příhraniční spolupráci na regionální úrovni (euroregiony, krajské odbory, Waldviertelská akademie) a také webové stránky těchto institucí, v oblasti mezistátní politiky pak příslušné studie českých autorů a webové stránky velvyslanectví. Zjištěné informace posloužily zejména k upřesnění zaměření práce na konkrétní oblasti, ve kterých příhraniční spolupráce probíhá.

Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech):

Projekt práce nebyl výrazně přepracován, největší změnou bylo konkrétní zaměření oblastí, na které se analýza příhraniční spolupráce bude zaměřovat. Upřesněno bylo také vymezení sledovaného časového období. Pokrok na práci tedy ve druhém semestru nebyl příliš velký, přínosem pro zpracování práce by ale měl být zahraniční studijní pobyt na Vídeňské univerzitě ve třetím semestru.

Podpis studenta a datum:

Schváleno:	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		

Obsah

ÚVOD.....	2
<i>Časové a teritoriální vymezení</i>	3
<i>Tematické vymezení.....</i>	5
<i>Koncepční východiska</i>	6
<i>Zhodnocení pramenů a literatury.....</i>	8
1. VZTAHY MEZI ČESKOU REPUBLIKOU A RAKOUSKEM 1989-2004	13
1.1 <i>Počáteční euforie</i>	13
1.2 <i>První problémy</i>	14
1.3 <i>Krizy ve vztazích</i>	16
1.4 <i>Shrnutí vývoje česko-rakouských vztahů.....</i>	18
2. PŘESHraniční SETKÁVÁNÍ	20
2.1 <i>První kontakty po otevření hranice.....</i>	20
2.1.1 <i>Negativní dopady otevřené hranice.....</i>	22
2.2 <i>Názory obyvatel příhraničních regionů</i>	23
2.3 <i>Přeshraniční setkání a kulturní spolupráce</i>	25
2.4 <i>Vzájemné vnímání a postoje k sousednímu národu – výstava Kultury na hranici</i>	27
2.4.1 <i>Analýza zápisů v návštěvnických knihách výstavy Kultury na hranici</i>	28
2.5 <i>Kulturní spolupráce</i>	34
2.6 <i>Shrnutí vývoje spolupráce v oblasti přeshraničního setkávání.....</i>	37
3. SNAHY O VZÁJEMNÉ POROZUMĚNÍ.....	39
3.1 <i>Partnerství měst a škol.....</i>	39
3.2 <i>Výuka sousedního jazyka</i>	41
3.3 <i>Stereotypy a předsudky v přeshraniční spolupráci</i>	43
3.3.1 <i>Temelín.....</i>	44
3.4 <i>Nové impulsy k porozumění</i>	46
3.5 <i>Úspěšné příklady snahy o vzájemné porozumění.....</i>	48
3.5.1 <i>Dvojazyčný obor na gymnáziu dr. Karla Polesného ve Znojmě</i>	48
3.5.2 <i>Bikulturní obchodní akademie v Retzu.....</i>	50
3.5.3 <i>Dvojazyčné obory ve srovnání</i>	52
3.6 <i>Shrnutí vývoje v oblasti snah o vzájemné porozumění.....</i>	53
4. HOSPODÁŘSKÁ SPOLUPRÁCE	55
4.1 <i>Čeští zaměstnanci na rakouském pracovním trhu.....</i>	55
4.2 <i>Rakouské firmy na českém trhu.....</i>	58
4.3 <i>Problémové otázky hospodářské spolupráce</i>	62
4.3.1 <i>Odlišná životní úroveň</i>	62
4.3.2 <i>Nedostatečná přeshraniční infrastruktura</i>	64
4.3.3 <i>Obavy z přílivu českých pracovních sil</i>	65
4.4 <i>Konkrétní zkušenosti účastníků pracovní mobility.....</i>	67
4.5 <i>Shrnutí vývoje v oblasti hospodářské spolupráce</i>	71
ZÁVĚR	73
SUMMARY	77
POUŽITÁ LITERATURA.....	79

Úvod

Otevření hranice mezi Českou republikou a Rakouskem zahájilo novou etapu ve vztazích mezi národy, které sice sdílely společnou historickou tradici, v uplynulých čtyřiceti letech však byly součástí odlišných politických bloků. Pád železné opony v roce 1989 umožnil setkání dříve oddělených zemí a otevřel prostor pro dialog nejen v rámci oficiálních mezistátních vztahů, ale i na regionální úrovni. Záhy se však ukázalo, že navázat spolupráci mezi dlouho rozdělenými národy nebude tak jednoduché, jak by se z počátku mohlo zdát. Jaké příležitosti přineslo otevření hranice do regionů v její těsné blízkosti? Jak využily sousední české a rakouské regiony možnosti spolupráce, které se pro ně po roce 1989 otevřely? S jakými problémy se příhraniční regiony ve vzájemné spolupráci musely potýkat? Těmito otázkami se zabývá předkládaná práce, jejímž tématem je spolupráce příhraničních regionů České republiky a Rakouska právě po roce 1989.

Důvodem pro volbu tématu pro mne byl nejen zájem o česko-rakouské vztahy a jejich historii, ale také můj původ z příhraničního regionu. Zde jsem sama vnímala velmi omezené kontakty mezi obyvateli sousedních okresů a tato situace mě vedla k úvahám, zda probíhala přeshraniční spolupráce bezprostředně po otevření hranice intenzivněji než nyní, případně zda byla situace odlišná v jiných částech regionu podél česko-rakouské hranice.

Cílem předkládané diplomové práce je sledovat, jak se v českých a rakouských příhraničních regionech projevilo otevření hranice a jak se vyvíjela spolupráce těchto regionů v pozdějších letech. Práce by měla ukázat, jakým způsobem se obyvatelé příhraničních regionů zapojovali nebo nezapojovali do přeshraniční spolupráce a jak vnímali své sousedy, ke kterým se jim otevřením hranice uvolnila cesta. Práce si rovněž klade za cíl identifikovat příčiny, které ovlivňovaly vývoj a výsledky příhraniční spolupráce ve sledovaném období. V neposlední řadě bude práce také hledat odpověď na otázku, zda se příhraniční vztahy vyvíjely v souladu nebo v rozporu s oficiálními diplomatickými vztahy mezi Prahou a Vídní a jak se na regionální úrovni projevily mezistátní konflikty, zejména problémové otázky jaderné elektrárny Temelín a tzv. Benešových dekretů.

Důležité pro mne bylo také zpracování nejen českého, ale i rakouského pohledu na situaci. Díky stipendijní podpoře programu Aktion Česká republika – Rakousko mi bylo umožněno strávit dva měsíce na Institutu pro soudobé dějiny Vídeňské univerzity,

kde jsem mohla nejen využívat literaturu a prameny místních knihoven, ale také konzultovat své výsledky s tamním profesorem Oliverem Rathkolbem.

Na základě rozhovorů s aktéry a studia sekundární literatury, ale i vzhledem k mé vlastní zkušenosti s česko-rakouskou spoluprací jsem při zpracování diplomové práce vycházela z předpokladu, že spolupráce v příhraničních regionech byla především záležitostí aktivních jednotlivců, většina obyvatel dotyčných regionů byla v otázce přeshraniční spolupráce spíše pasivní. V závislosti na tomto předpokladu pracuji s hypotézou, že ve spolupráci mezi českými a rakouskými příhraničními regiony převládaly po roce 1989 spíše neúspěchy a nezájem o vzájemné vztahy s obyvateli sousedních regionů.

Časové a teritoriální vymezení

Časově je práce vymezena otevřením hranice mezi Českou republikou a Rakouskem 4. prosince 1989 a vstupem České republiky do Evropské unie 1. května 2004. Počátek sledovaného období je dán již samotným tématem práce, které je zaměřeno na přeshraniční spolupráci po otevření vzájemné hranice. Konec sledovaného období byl stanoven až v průběhu zpracování tématu, kdy se ukázalo, že vstupem České republiky do Evropské unie získala přeshraniční spolupráce v některých oblastech podstatně odlišný charakter než v průběhu devadesátých let a na počátku tisíciletí. Z hlediska zpracování tohoto časového období je nutné zmínit úskalí, které pro plynulost textu vytváří rozdělení Československa v roce 1992. V mnoha případech je tedy nutné uvádět celé spojení „Československo, resp. Česká republika“, jindy se historické označení mění již v rámci jednoho odstavce.

Teritoriálně je práce obecně vymezena příhraničními územními celky na úrovni okresů – na české straně se jedná o okresy Jindřichův Hradec, České Budějovice a Český Krumlov v Jihočeském kraji a okresy Znojmo a Břeclav v Jihomoravském kraji. Na rakouské straně je toto území vymezeno okresy Rohrbach, Urfahr-Umgebung a Freistadt ve spolkové zemi Horní Rakousko a okresy Gmünd, Waidhofen an der Thaya, Horn, Hollabrunn a Mistelbach ve spolkové zemi Dolní Rakousko. Jako souhrnné označení pro větší rakouské územní oblasti bude používáno historické označení hraničních oblastí – Weinviertel a Waldviertel ve spolkové zemi Dolní Rakousko, Mühlviertel jako hraniční oblast spolkové země Horní Rakousy. V souladu s teoriemi vymezení příhraničního prostoru je však vedle okresů přímo sousedících s hranicí

možné do oblasti příhraničí zahrnout i území, které k hranici administrativně nepřiléhá, její vliv je zde ale patrný.¹ Problematikou vymezení příhraničního prostoru se v českém kontextu zabývá například Tomáš Havlíček – ten při teritoriálním vymezení příhraničí vychází hlavně z charakteru hranice: „*Čím je hranice propustnější, tím větší území je některými hraničními efekty difúzně ovlivňováno.*“² Rozlehlost příhraničního území tedy podle něj záleží na počtu hraničních přechodů a jejich prostupnosti. Pro kontakty mezi příhraničními regiony je pak v této práci využíván pojem přeshraniční spolupráce.³

Důležitou roli v příhraniční spolupráci hrála také socioekonomická charakteristika zkoumaných regionů. Přestože byly české i rakouské okresy dlouhodobě odděleny uzavřenou hranicí a orientovaly se na odlišné spádové oblasti, vykazovaly mnohé společné charakteristiky. Podobný byl například jejich průmyslový základ, orientovaný na malé a střední podniky a zemědělskou výrobu, oceňované bylo také zdejší příjemné životní prostředí. Regiony se však potýkaly i s podobnými problémy, mezi něž patřily periferní poloha ve vztahu k vlastnímu státu a poměrně nízká hustota zalidnění.⁴ Ve srovnání s ostatními rakouskými regiony se v případě rakouských příhraničních okresů jednalo o velmi slabé oblasti. Odlišná hospodářská situace Československa, resp. České republiky a Rakouska však vytvářela paradoxní stav, ve kterém tyto relativně chudé regiony svou životní úroveň výrazně převyšovaly jihočeské a jihomoravské okresy, které však v českém celostátním srovnání patřily spíše k úspěšnějším oblastem.⁵

Vymezený příhraniční prostor zahrnoval území s přibližně jedním milionem obyvatel. Přestože je v této práci sledované území pojímáno jako jeden region, nejednalo se v mnoha charakteristikách ani na jedné straně hranice o homogenní oblast. Dělicí linie naopak spíše než po hranici probíhala na linii od severu na jih. Česko-rakouské pohraničí tak lze rozdělit na oblast jižních Čech, Mühlviertelu a Waldviertelu,

¹ V případě této práce se jedná například o oblast Jemnicka v kraji Vysočina, které sice s Rakouskem přímo nesousedí, přeshraniční výměny se ale účastní v oblasti školství, kultury i hospodářské spolupráce.

² Tomáš Havlíček, „Teoretická východiska“, in *České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Milan Jeřábek, Jaroslav Dokoupil a Tomáš Havlíček (Praha: Academia, 2004), 59.

³ Pojmy příhraničí a pohraničí jsou v této práci užívána synonymně, jak je obvyklé i ve studované literatuře. Pojem příhraničí je však v českém jazyce poměrně nový, objevuje se až v 90. letech 20. století. Viz Věra Schmiedtová, „Příhraničí“, seriál - Čeština, jak ji neznáte, Oficiální stránky Českého rozhlasu, <http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/prihranici> (staženo 13. dubna 2014).

⁴ Na české straně byla hustota zalidnění přibližně 75 obyvatel na kilometr čtvereční, na rakouské straně pouze průměrně 60 obyvatel na čtvereční kilometr. Viz Tomáš Havlíček, „Srovnání pohraničí ČR a sousedních územních jednotek“ in *Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky*, ed. Milan Jeřábek (Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2001), 69.

⁵ Andrea Komlosy, „Waldviertel – Südböhmen. 15 Jahre „offene“ Grenze“ in *Waldviertel, Raum zum Denken*, eds. Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004), 205.

kde převažovalo zaměření na tradiční odvětví zpracovatelského průmyslu (potravinářství, textilní a oděvní průmysl, zpracování dřeva, stavebnictví) a výroba byla koncentrována do malého počtu lokalit. Zejména v případě rakouské části této oblasti se jednalo o strukturálně velmi slabé regiony, které se často potýkaly s vysokou nezaměstnaností. Ta se zejména v okresech Gmünd a Waidhofen dlouhodobě pohybovala kolem desetiprocentní hranice.⁶ Východní oblast česko-rakouského příhraničí, vymezená okresy jižní Moravy a Mühlviertelu, byla pak orientována převážně na zemědělskou výrobu, i zpracovatelský průmysl byl zde často navázán na zemědělství.⁷ Prostupnost a konkurenceschopnost tohoto regionu pozitivně ovlivňovala také blízkost velkých center – Vídně, Brna a Bratislavy.

Tematické vymezení

V úvodní části práce bude představeno, jakým způsobem se vztahy mezi Českou republikou a Rakouskem vyvíjely na mezistátní úrovni – na základě sekundární literatury budou identifikovány nejdůležitější fáze vzájemných vztahů a nejdůležitější problémy, se kterými se diplomatické vztahy od otevření hranice až po vstup České republiky do Evropské unie potýkaly. V následujících kapitolách bude představen vývoj spolupráce českých a rakouských příhraničních regionů. Vzhledem k omezenému rozsahu diplomové práce nebylo možné zabývat se všemi oblastmi přeshraniční spolupráce, ke zpracování tak byla vybrána tři témata, jejichž zkoumání umožní analyzovat vývoj spolupráce mezi příhraničními regiony. Cílem výběru zkoumaných oblastí bylo sledovat prohlubování regionální přeshraniční spolupráce. Práce se tedy na úvod věnuje prvotním kontaktům po otevření hranice, ve druhé části se zabývá snahami o vzájemné porozumění a v poslední kapitole se zaměřuje na zapojení regionů a jejich obyvatel do hospodářské spolupráce.

První kapitola je tedy zaměřena na události, které do regionů přineslo otevření hranice. Ať už se jednalo o pozitivní příležitosti – jako v případě prvotních nadšených setkání Čechů a Rakušanů nebo přeshraničních kulturních akcí – nebo o negativní dopady v podobě kriminality či nelegálních přechodů hranice. Na základě jedné

⁶ Tabulka „Údaje o trhu práce podle okresů pracovního trhu“ (*Arbeitsmarktdaten für Arbeitsmarktbezirke (GÜ003)*), pro období 1989-2004, získaná prostřednictvím portálu Arbeitsmarktdaten ONLINE, <http://iambweb.ams.or.at/ambweb/> (staženo 12. dubna 2015).

z kulturních akcí, putovní výstavy Kultury na hranici, pak bude zjištěno, jakým způsobem vnímali obyvatelé příhraničních regionů své sousedy po pěti letech od otevření hranice. Ve druhé kapitole je pozornost věnována snahám o porozumění mezi Čechy a Rakušany žijícími v sousedství hranice. Porozumění je pojímáno nejen ve smyslu překonávání jazykové bariéry, ale také přeneseně v podobě vyrovnávání se s předsudky a stereotypy, které přispívaly k vážnoucí komunikaci mezi sousedními národy. Na modelovém příkladu je pak v této kapitole ukázáno, jak se příležitosti a problémy v oblasti porozumění projeví v realizaci dvojjazyčných středoškolských oborů na obou stranách hranice.

Poslední kapitola pak pojednává o hospodářské spolupráci podél česko-rakouské hranice. Zabývá se otázkou, jakým způsobem se aktéři z obou zemí zapojovali na pracovním trhu, jak profitovali z otevření hranice, ale také jakým obtížím a překážkám museli čelit. Poznatky jsou doplněny o hodnocení konkrétních aktérů příhraniční hospodářské spolupráce, v tomto případě se jedná o české pracovníky zaměstnané v rakouských příhraničních regionech. Závěrečné shrnutí se pak zaměří nejen na shrnutí nejdůležitějších poznatků ze tří zkoumaných oblastí přeshraniční spolupráce, ale i na srovnání s vývojem mezistátních vzájemných vztahů.

Koncepční východiska

Teoretickým východiskem práce je v první řadě koncept regionálních soudobých dějin. Regionální, případně lokální dějiny se vyznačují zkoumáním dějin menšího územního celku, který je vymezen nejen geograficky, ale také podobnými sociálními a hospodářskými charakteristikami. Na rozdíl od dějin zemí nemusí nutně jít o jeden politický celek, zkoumaným regionem může být pouze jeho část nebo může naopak přesahovat hranice i do jiné země nebo státu.⁸ Častým tématem regionálních historiků je identita obyvatel regionu jako jeho spojující prvek. Tato společná identita – získaná

⁷ Ivo Baštýř et al., *Důsledky vstupu ČR do EU na vztahy s Rakouskem se zaměřením na zaměstnanost, trh práce a migraci. Závěrečná zpráva. Shrnutí, závěry a doporučení. Syntetická část - svazek 1a* (Praha: VÚPSV, 2001), 75.

⁸ Josef Bartoš, Jindřich Schulz a Miloš Trapl, „Regionální dějiny. Stav, problémy a výhledy“, in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas philosophica. Historica*, ed. Miloslav Pospíchal a Radmila Slabáková (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2000), 28.

v důsledku historického vývoje, ale i na základě současných událostí – pak může spojovat obyvatele právě i přes hranice politicky definovaných regionů.⁹

Konceptem regionální historie se v rakouském kontextu zabýval především historik Ernst Hanisch. Ten mimo jiné zdůrazňuje, že geograficky omezený prostor zájmu regionálních historiků neznamená teritoriálně uzavřený pohled na dějiny. Regionální dějiny musí být naopak otevřené i nadregionálním aspektům dějinného vývoje a zabývat se i otázkami přesahujícími zkoumaný region.¹⁰ Odraz centrální politiky a velkých dějinných událostí na život lidí v menších územních celcích je tedy důležitým tématem regionální historie. Regionální perspektiva by tak měla prostřednictvím pohledu „zdola“ pomoci k obohacení politických dějin o dílčí, ale neméně důležité aspekty – například již zmiňovanou regionální identitu obyvatel nebo roli regionálních aktérů v dějinném vývoji.

Regionálními soudobými dějinami se v Rakousku vedle zmiňovaného Ernsta Hanische intenzivně zabývá také Hanns Haas, který se zaměřuje právě na provázanost a oboustranné ovlivňování centrální politiky a lokálních prostorů a také na perspektivu žitého světa obyvatel regionů.¹¹ Obecně je však aplikace regionálně-historického přístupu typická spíše pro období středověku než pro soudobé dějiny. To potvrzují i autoři z českého akademického prostředí, kde se historii regionů na česko-rakouské hranici věnuje například historik Václav Bůžek.¹²

Zaměření na menší územní celek i zájem o život lidí v teritoriálně úzce vymezeném prostoru sdílí regionální dějiny s mikrohistorií, na rozdíl od tohoto přístupu si ale regionální dějiny nedělají nárok na proniknutí do nejmenších detailů, či dokonce

⁹ Otázkou regionální identity v česko-rakouském příhraničním prostoru (z pohledu geografie) se v diplomové práci zabýval Lukáš Sarauer. Viz Lukáš Sarauer, „Vliv přeshraniční spolupráce na regionální identitu obyvatel (modelová studie Euroregion Šumava)“ (diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova, 2010).

¹⁰ Ernst Hanisch, „Regionale Zeitgeschichte. Einige theoretische und methodologische Überlegungen“, *zeitgeschichte* 7 (1979), 40. Podobně koncept regionálních soudobých dějin jako dějin teritoriálně omezeného prostoru, který je snadno přehledný, pojímá Michael Gehler. Viz Michael Gehler, „Regionale“ Zeitgeschichte als „Geschichte überschaubarer Räume“. Von Grenzen, Möglichkeiten, Aufgaben und Fragen einer Forschungsrichtung, in: *Geschichte und Region*, *Storia e Regione / Geschichte und Region*, č. 1 (1992), 85–120.

¹¹ Podle Hannse Haase se v malých regionech „z perspektivy žitého světa politika stává importovaným myšlenkovým systémem, doplňujícím zažité myšlenkové postoje a pravidla lokálního světa.“ V originále „Als lebensweltlicher Perspektive hingegen ist Politik eine importierte Vorgabe zusätzlich zu den eingeübten Sinnorientierungen und Organisationsprinzipien.“ Viz Hanns Haas a Ewald Hiebl, „Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten“, in *Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten*, eds. Hanns Haas a Ewald Hiebl (Innsbruck/Wien/Bozen, 2007) (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2007), 9.

¹² Václav Bůžek, „Grenzregion Südböhmen im Licht der aktuellen historischen Forschung“, in *Zukunftsregion Südböhmen - Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung*, eds. Helmut Renöckl a Tomáš Machula (České Budějovice, 2004), 151–155.

na dokonalé pochopení života obyvatel regionů. Důležitá je spíše schopnost vhodně zvolit, která témata a které detaily při zpracování obsáhnout a které naopak vynechat. Konceptu regionálních dějin tedy odpovídá i zaměření předkládané práce na poměrně rozsáhlý a různorodý region česko-rakouského příhraničí.¹³ V modelových příkladech, zpracovaných v jednotlivých kapitolách této práce, se pak promítá i perspektiva dějin žitého světa, a to konkrétně v pohledu přímých aktérů na regionální spolupráci a v jejich vnímání vzájemných vztahů mezi Čechy a Rakušany v jejich každodenním světě.

Právě díky spíše široce vymezenému zaměření (na rozdíl od hlubokého a na detail zaměřeného mikrohistorického zkoumání) umožňují regionální soudobé dějiny „*integrovanou analýzu hospodářství, společnosti, politiky a kultury, pokaždé nezbytně modelově potvrzenou a exemplárně zdůrazněnou a podloženou modely a příklady.*“¹⁴ Díky této souhrnné interpretaci regionálního vývoje pak umožňují regionální dějiny srovnání s celopolitickým vývojem. Kvůli omezenému rozsahu diplomové práce zde bohužel není možná komplexní analýza všech aspektů česko-rakouské spolupráce v příhraničních regionech, bylo proto nutné pečlivě vybrat témata, kterým se práce bude věnovat. Díky zpracování třech vybraných oblastí s rostoucí intenzitou kontaktů a provázanosti mezi regiony je však i tak možné vyvozovat závěry o celkovém průběhu spolupráce.

Zhodnocení pramenů a literatury

Vývoj oficiálních mezistátních vztahů mezi Českou republikou a Rakouskem po pádu železné opony není dosud ani v jedné ze zemí obsáhleji zpracován ve formě monografie nebo sborníku zabývajících se podrobně různorodými aspekty vzájemných vztahů. Tématu se věnují spíše kratší studie, vycházející ve sbornících zaměřujících se

¹³ Pro oba přístupy je také společné riziko „lokálpatriotismu“, kdy je historie vymezeného prostoru zpracovávána autory s osobními vazbami na zkoumaný region, kteří mohou do výzkumu zapojovat i osobní zážitky a nikoli pouze nezaujatá pozorování. Na druhou stranu může osobní původ v regionu umožnit hlubší pochopení místních událostí. Teoretickým konceptem mikrohistorie se tradičně zabýval například italský historik Carlo Ginzburg, Viz Carlo Ginzburg, „Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß“, *Historische Anthropologie*. Svazek 1, 1993, 169–192. Přístup mikrohistorie ve zkoumání příhraničních regionů aplikovali autoři publikace „Tak blízci, a přece tak vzdáleni“, zabývající se životem lidí v sousedství hranice v letech 1945–1989, období po otevření hranice ale dosud nebylo podrobně zpracováno. Viz Jiří Dvořák et al., *Tak blízci, a přece tak vzdáleni. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945-1989* (Jindřichův Hradec: Národní muzeum fotografie o. p. s., 2012).

¹⁴ „*Es soll keine isolierte Darstellung der politischen Entwicklung allein sein: es soll das "Ganze" umfassen! Dieses "Ganze" heißt: integrierte Analyse von Wirtschaft, Gesellschaft, Politik und Kultur, notwendigerweise jeweils modellhaft verdichtet und exemplarisch herausgehoben.*“ Ernst Hanisch,

na historický vývoj česko-rakouských vztahů. Jedná se například o kapitolu Petra Fialy „Zwei Länder ohne Meer. Tschechisch-österreichische Beziehungen im Vereinten Europa“.¹⁵ Pozornost je česko-rakouským vztahům věnována také v publikacích o zahraniční politice – například ve stati Miroslava Kunštáta „Česko-rakouské paralely: Sbližování sousedů, které není přímočaré“ nebo ve studii Kláry Poláčkové „Česká republika v rakouské zahraniční politice“.¹⁶ Vzhledem k tomu, že vývoj mezistátních vztahů v období 1989–2004 sloužil v této práci pouze jako výchozí rámec pro další zkoumání, dostupné sekundární zdroje byly dostačující. Kapitola o mezistátních vztazích tak nevychází z vlastního výzkumu a práce s prameny, nýbrž právě z kapitol Miroslava Kunštáta a Kláry Poláčkové, z rakouské strany pak z přehledové publikace Arnolda Suppana *Missgünstige Nachbarn, Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich*.¹⁷

Na úrovni příhraničních regionů byl výběr zdrojů pro zpracování tématu jejich vzájemné spolupráce velmi omezený, největším problémem byla chybějící celistvost informací. Základní poznatky byly čerpány především z odborných studií a kapitol ve sbornících, které se věnovaly přeshraniční spolupráci. Na těchto publikacích se často podíleli jak čeští, tak i rakouští autoři.¹⁸ Velké množství informací pocházelo ale také z čistě rakouských publikací věnovaných příhraničním regionům.¹⁹ Přehledný vývoj vzájemných vztahů příhraničních regionů a různé aspekty jejich spolupráce byly přestaveny i v rámci katalogů doprovázejících přeshraniční výstavy Waldviertelské

„Regionale Zeitgeschichte. Einige theoretische und methodologische Überlegungen“, *zeitgeschichte* 7 (1979), 44.

¹⁵ Petr Fiala, „Zwei Länder ohne Meer. Tschechisch-österreichische Beziehungen im Vereinten Europa“, in *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*, ed. Tomáš Knoz (Wien, Brno: Kirchliches Institut Janineum, Matices Moravská, 2006), 327–338. Dále k vývoji vzájemných vztahů ve 20. století například Armin Laussegger, ed. *Österreich. Tschechien. Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009 "Österreich. Tschechien. geteilt - getrennt - vereint"* (Wien, 2009).

¹⁶ Klára Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, in *Rakousko v evropské a střeoevropské politice*, eds. Vít Hloušek a Zdeněk Sychra (Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2004), 32–59. Miroslav Kunštát, „Česko-rakouské paralely: Sbližování sousedů, které není přímočaré“, in *Zahranční politika České republiky 1993-2004, Úspěchy, problémy a perspektivy*, eds. Otto Pick a Vladimír Handl (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004), 83–90.

¹⁷ Arnold Suppan, *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich* (Wien: Club Niederösterreich, 2005).

¹⁸ Helmut Renöckl a Tomáš Machula, eds. *Zukunftsregion Südböhmen - Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung* (České Budějovice, 2004).

Martin Balej a Milan Jeřábek, *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony* Geografie – Sborník České geografické společnosti (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2002). Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz, eds. *Waldviertel, Raum zum Denken*, (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004).

¹⁹ Michael Dippelreiter, ed., *Niederösterreich: Land im Herzen – Land an der Grenze*, Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, svazek 6 (Wien, Böhlau Verlag, 2000).

akademie. Pro sledované období byl nejpřínosnější katalog k bilanční výstavě *10 Jahre offene Grenze*, která se zabývala vývojem příhraničních regionů po otevření hranice.²⁰ Některé oblasti příhraniční spolupráce byly zpracovány i na úrovni českých a rakouských vysokoškolských kvalifikačních prací, tématu této práce se ale věnovaly pouze parciálně.²¹ Sekundární literatura tak posloužila především pro získání základního povědomí o zkoumaných tématech, pro doplnění poznatků pak byly využity prameny – zejména denní tisk, dobové dokumenty, ale i osobní rozhovory s aktéry přeshraniční spolupráce.

Vzhledem k délce časového období i rozsáhlosti zkoumaného území nebyla možná kompletní analýza mediálních výstupů, informace tak byly získávány pouze z určitých titulů, a to prostřednictvím sondy do denního nebo týdenního tisku v době významných událostí (zejména v prvních letech po otevření hranice a na přelomu tisíciletí v souvislosti s bilancováním, ale i s protesty proti jaderné elektrárně Temelín). Pro další zkoumání byl důležitý nejen samotný obsah těchto článků, ale také četnost zmínek o sousedních regionech v jednotlivých letech, která naznačovala intenzitu vzájemných vztahů. V době blokad hraničních přechodů tak byly informace o sousední zemi v regionálním tisku velmi časté, oproti tomu v první polovině devadesátých let byly články věnující se regionům na druhé straně hranice výjimečné.

Problém při studiu regionálního tisku způsobovala obtížná dostupnost místních titulů, kvůli které nebylo možné studovat periodika na úrovni všech příhraničních okresů. Poměrně dobře dostupný byl regionální tisk z příhraničních území Dolního Rakouska, konkrétně byly využity jednotlivé okresní mutace týdeníku *Niederösterreichische Nachrichten (NÖN)*,²² jejichž archivní vydání jsou přístupná ke studiu v rakouské Národní knihovně. I v tomto případě však bylo kvůli absenci některých ročníků obtížné získat komplexní informace. Ve spolkové zemi Horní Rakousko bohužel neexistoval vhodný ekvivalent pro příhraniční regiony, využito tak bylo celozemského deníku *Oberösterreichische Nachrichten*, jehož archiv je dostupný

²⁰ Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, Ausstellungskatalog (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2000).

²¹ Diplomové práce Andrease Birnera a Rafaely Dolsky jsou zajímavé také díky době jejich zpracování (první polovina 90. let), jelikož ukazují dobový pohled autorů na tehdejší vývoj vzájemných vztahů, které byly ještě spojovány s optimistickým očekáváním budoucí spolupráce. Andreas Birner, „Die Region Znaim-Hollabrunn unter dem Einfluß der Grenzöffnung“ (diplomová práce, Wirtschaftsuniversität Wien, 1992). Rafaela Dolsky, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze und damit verbundene Auswirkung auf die Grenzgebiete des Mühlviertels und Südböhmens“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 1995).

²² Okresy Hollabrunn, Mistelbach, Gmünd, Waidhofen a Horn.

na webových stránkách deníku. Pro období protestů proti Temelínu byl sledován i odraz tohoto tématu v hornorakouském a dolnorakouském vydání bulvárního deníku *Neue Kronen Zeitung*.²³ Na české straně nejsou okresní deníky a týdeníky jednotně archivované, kvůli dostupnosti tak byly zvoleny týdeník *Znojemská rovnost* pro západní část sledovaného území a *Budějovický deník* pro východní oblast, které ovšem nezahrnovaly celé území českých příhraničních regionů. Vzhledem ke skutečnosti, že předmětem práce nebyl celistvý výzkum regionálního tisku, nýbrž doplnění poznatků o regionální spolupráci, byly však zkoumané tituly dostačující.

Díky studijnímu pobytu autorky na Vídeňské univerzitě bylo možné studovat nejen regionální denní tisk, ale také pracovat s unikátními prameny v podobě dokumentace výstavy *Kultury na hranici*. Ta byla autorce poskytnuta koordinátorem této výstavy, Oliverem Rathkolbem, který působí jako profesor na Institutu pro soudobé dějiny. V případě návštěvnických knih, jejichž analýza byla zpracována ve druhé kapitole této práce, se jednalo o doposud nezpracovaný pramen. Pro dokreslení tehdejšího přijetí výstavy posloužily i další součásti dokumentace v podobě článků z denního tisku, fotografií z výstavy, ale i korespondence organizátorů. Zejména k vybraným článkům bylo ovšem nutné přistupovat kriticky, neboť se v mnoha případech jednalo o články zasláné organizátorům českými partnery a bylo tedy možné, že byly vybrány pouze kladné ohlasy. Oliver Rathkolb jako konzultant diplomové práce pak přidal k výzkumu zejména vlastní dojmy z organizace a průběhu výstavy.

Rozhovory s aktéry přeshraniční spolupráce byly důležitým pramenem také pro doplnění zjištěných poznatků k dalším tématům. Další z organizátorů výstavy *Kultury na hranici*, Andrea Komlosyová, upřesnila některé detaily ke stejné výstavě, ale i k hospodářské spolupráci mezi českými a rakouskými regiony.²⁴ Niklas Perzi jako ředitel Waldviertelské akademie nastínil vlastní pohled na vývoj vzájemných vztahů zejména v regionu Waldviertel.²⁵ Obsáhlejší rozhovory pak byly vedeny s učitelkami na dvojjazyčných oborech ve Znojmě a v Retzu, Ingrid Holzerovou a Drahomírou Denerovou.²⁶ Při rozhovorech s aktéry přeshraniční spolupráce bylo nutné zohlednit riziko jejich subjektivního hodnocení vzájemných vztahů. Díky tomu, že se při své

²³ V případě tohoto titulu se jedná o nejčtenější, ale zároveň i tradičně protičesky naladěný rakouský deník. Viz Petr Bruna, „Odpor Rakušanů k jaderné elektrárně Temelín: Analýza rakouského protijaderného konsensu“ (diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2011), 72.

²⁴ Univ.-Prof. Mag. DDr. Oliver Rathkolb, v osobním rozhovoru s autorkou, 10. prosince 2014.

a.o. Univ. Prof. Dr. Andrea Komlosy, e-mailová konverzace s autorkou, 12. – 20. ledna 2015.

²⁵ Mag. Niklas Perzi, MAS, v osobním rozhovoru s autorkou, 29. ledna 2015.

činnosti setkávali s podobně aktivně působícími lidmi, nemuselo být jejich hodnocení objektivní a odpovídat realitě přeshraniční spolupráce. Riziko zpětného hodnocení vlastních zážitků bylo nutné uvážit i v případě rozhovorů s respondenty zaměstnanými v rakouských okresech, které sloužily jako podklad pro modelové příklady v kapitole věnované hospodářské spolupráci.²⁷ Bližší charakteristika postupu zpracování rozhovorů s respondenty je uvedena v příslušné kapitole.

²⁶ Mgr. Drahomíra Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015 a následně skrze e-mailovou konverzaci; Mag. Ingrid Holzer, e-mailová konverzace s autorkou, 5. března – 21. dubna 2015.

²⁷ Anonymní respondenti: Žena ze Znojma, v e-mailové konverzaci s autorkou, 27. března – 12. dubna 2015; muž z Dačic, v osobním rozhovoru s autorkou, 5. dubna 2015.

Vztahy mezi Českou republikou a Rakouskem 1989-2004

V následující kapitole bude přestaven vývoj mezistátních vztahů mezi Českou republikou a Rakouskem v letech 1989 – 2004. Sledované období je v podkapitolách rozdělenou na tři nejdůležitější fáze vzájemných vztahů – od počátečního nadšení těsně po otevření hranice přes první problémy na počátku devadesátých let až po krizi ve vztazích v souvislosti s problematičtými otázkami Temelína a tzv. Benešových dekretů na přelomu tisíciletí. Rámec mezistátních vztahů bude následně sloužit pro srovnání s vývojem v příhraničních regionech.

1.1 Počáteční euforie

Dne 4. prosince 1989 zrušilo Rakousko jako první ze států západní Evropy vízovou povinnost pro občany Československa – otevřené hranice následně využily hned v prvních dnech tisíce Čechů i Rakušanů k návštěvě sousedního státu. Poté, co byla vízová povinnost zrušena i ze strany Československa, ještě podpořil uvolnění přeshraničního styku rakouský ministr zahraničí Alois Mock, který spolu se svým československým protějškem Jiřím Dienstbierem 17. prosince 1989 symbolicky přestříhl ostnatý drát na hraničním přechodu v Hevlíně.

Počátek 90. let tak naznačoval příznivý vývoj vzájemných vztahů mezi Československem a Rakouskem. Možnosti budoucí spolupráce potvrzoval nejen velký počet kontaktů na politické úrovni, ale i příznivý vztah Čechů ke svému jižnímu sousedovi, který byl v průzkumech veřejného mínění hodnocen jako jedna z nejsympatičtějších zemí Evropy.²⁸ Rakousko si uvědomovalo potenciál rozvíjejícího se Československa, resp. České republiky, a podporovalo zdejší transformační proces zejména prostřednictvím hospodářské spolupráce. V objemu investic v letech 1990-1995 se Rakousko nacházelo na třetím místě za Německem a USA, podle podílu na HDP státu mělo mezi zeměmi OECD dokonce vůdčí pozici. V České republice

²⁸ Viz tabulka „Sympatie k vybraným zemím – časové srovnání 1991-2015 (%)“, Tisková zpráva *Sympatie české veřejnosti k některým zemím – leden 2015*, Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dostupné online: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7343/f3/pm150220.pdf (staženo 5. května 2015).

investovaly také rakouské firmy, na začátku 90. let především ty menší a střední.²⁹ Úspěchy zaznamenala také rakouská kulturní diplomacie – v roce 1993 zahájil v Praze provoz Rakouský kulturní institut, o jehož zřízení Rakousko usilovalo již od 80. let. Vedle toho byly mimo jiné organizovány jazykové kurzy s rakouskými lektory a v roce 1991 založeno rakouské gymnázium v Praze. V rámci programu Aktion Česká republika – Rakousko byla od roku 1992 podporována výuka češtiny a němčiny a stipendijní pobyty na českých a rakouských univerzitách.³⁰

Otevření hranic se státy bývalého východního bloku umožnilo Rakousku angažovat se politicky také ve středoevropském prostoru – například v rámci tzv. dunajsko-adriatického uskupení, jehož setkání se od května 1990 účastnilo i Československo. Po několikeré změně názvu a přistoupení dalších členů se název uskupení ustálil jako Středoevropská iniciativa, i kvůli klesajícímu zájmu Rakouska však středoevropské státy v pozdějších letech spolupracovaly spíše pod hlavičkou Visegrádské čtyřky. V bilaterálních vztazích docházelo na začátku 90. let k častým jednáním politických představitelů. Česko-rakouské spolupráci byl nejvíce nakloněn předseda rakouských lidovců Erhard Busek (zastávající v letech 1991 – 1995 pozici vicekancléře), který se podílel i na mnoha přeshraničních iniciativách. Na nejvyšší politické úrovni byly kontakty zpočátku omezené politickou izolací Rakouska kvůli kontroverzní minulosti prezidenta Kurta Waldheima, ze setkání pozdějšího prezidenta Thomase Klestila s jeho protějškem Václavem Havlem však vyplynuly některé důležité impulsy pro oživení středoevropské spolupráce. Ve vztazích ministerských předsedů k sousednímu státu pak na začátku 90. let převládal spíše pragmatismus, a to jak v případě rakouského kancléře Franze Vranitzkého, tak i u českých premiérů Václava Klause a Mariána Čalfy.

1.2 První problémy

Již na začátku 90. let se ale ukázalo, že mezi Československem, resp. Českou republikou a Rakouskem existují historické neshody, které byly během studené války

²⁹ Klára Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, in *Rakousko v evropské a středoevropské politice*, eds. Vít Hloušek a Zdeněk Sychra (Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2004), 34.

³⁰ Na založení programu Aktion se podílel i předseda rakouských lidovců Erhard Busek, paralelní programy vznikly i se Slovenskem a Maďarskem. 1993. 2013. *20 Jahre der Zusammenarbeit Österreich – Tschechische Republik im Hochschulbereich. 20 let spolupráce České republiky a Rakouska ve vysokém*

upozaděny, nikdy však zcela nevyimizely a po otevřeni hranice dostaly šanci se znovu projevit. Nejpalcivějšim problémem se ukázala být otázka odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva z českého pohraničí po roce 1945 na základě tzv. Benešových dekretů. Tato kapitola společné historie byla akcentována v rakouském tisku právě již v 90. letech, největší krizi do česko-rakouských vztahů ale přinesla až po roce 2000 v souvislosti s přípravami vstupu České republiky do Evropské unie.

O vstřicný přístup vůči Rakousku se před i po rozdělení Československa snažil tehdejší prezident Václav Havel – například tím, že jeho první zahraniční cesta po inauguraci v roce 1993 vedla právě do Rakouska. Jeho projev na Vídeňské univerzitě 15. března 1993 u příležitosti výročí Anšlusu měl podpořit pozitivní vývoj vzájemných vztahů. Havel se v něm snažil hledat možnosti společné budoucnosti, založené na historické provázanosti zemí, společných charakteristikách a důležité budoucí spolupráci ve středoevropském prostoru.³¹ Z rakouské strany bylo jeho vystoupení sice pozitivně přijato, žádná odpovídající reakce od rakouských politických představitelů ale nenásledovala. Naopak toto gesto spíše ustoupilo tematicce jaderné elektrárny Temelín, jelikož rozhodnutí o její výstavbě, přijaté pouhé čtyři dny před Havlovou návštěvou ve Vídni, vyvolalo v Rakousku negativní reakci a předznamenalo pozdější roli tohoto tématu ve vzájemných vztazích.³²

Miroslav Kunštát shrnuje, že „celkově lze první léta po vzniku České republiky charakterizovat ve vztahu k Rakousku jako období vystřízlivění a prohlubujícího se nezájmu.“³³ Nezájem Rakouska o spolupráci s Českou republikou pramenil nejen z výše uvedených problémů, ale i z blížícího se přistoupení k Evropské unii, které se pro rakouskou zahraniční politiku stalo prioritou. Středoevropská spolupráce pak byla spíše opomíjena, a to i poté, co se Rakousko v roce 1995 stalo součástí evropské Patnáctky. Česká republika si naopak od zkušenějšího Rakouska slibovala pomoc s vlastním procesem evropské integrace, spolupráce v této oblasti však byla minimální.

školství, brožura vydaná u příležitosti dvacetiletého výročí programu Aktion Česká republika – Rakousko (Praha: Dům zahraničních služeb, 2013), 18, 20.

³¹ „Projev prezidenta republiky Václava Havla na Vídeňské univerzitě“, Vídeň, 15. března 1993, dostupné online na oficiální webové stránce Václava Havla, http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=244_projevy.html&typ=HTML (staženo 4. května 2015).

³² Miroslav Kunštát, „Česko-rakouské paralely: Sbližování sousedů, které není přímočaré“, in *Zahranění politika České republiky 1993-2004, Úspěchy, problémy a perspektivy*, eds. Otto Pick a Vladimír Handl (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004), 85.

³³ *Ibid.*, 85.

Víceméně nezávisle na problematických politických vztazích se vyvíjela hospodářská spolupráce. Od roku 1993 bylo Rakousko pro Českou republiku dlouhodobě třetím nejdůležitějším obchodním partnerem, postupně také rostly objemy přímých zahraničních investic do Čech, ve kterých Rakousko na přelomu tisíciletí také drželo třetí místo. Rakousko hospodářsky profitovalo díky expanzi svých podniků na český trh. Pobočky v České republice založilo podle odhadů kolem 3500 rakouských firem a bank, které využívaly nejen levnější pracovní síly, ale i potenciálu růstu transformujícího se československého, resp. českého hospodářství. Na stavebním boomu v 90. letech se významně podílely firmy Strabag nebo Bramac, největší podíl investic v České republice pak připadal na Erste Bank Sparkassen, Bank Austria Creditanstalt a Raiffeisenbank.³⁴

1.3 Krize ve vztazích

Rakouské předsednictví v Evropské unii v roce 1998 si mnozí čeští politici představitelé spojovali s očekáváním, že by se mohlo stát pozitivním impulsem pro vzájemné politické vztahy. Ačkoli byly během tohoto období skutečně zahájeny přístupové rozhovory se zeměmi bývalého východního bloku, Rakousko se v této otázce ukázalo spíše jako problémový aktér než pomocník svých regionálních sousedů.

Na sklonku 90. let se pak dosavadní nezájem přeměnil v otevřený konflikt, v němž se projevila obě problematická témata vzájemných vztahů. Vstup rakouské strany Svobodných (*Freiheitliche Partei Österreich*) do vlády přinesl nejen nacionalistickou, ale také protičeskou rétoriku, která se odrazila i v návrhu vládního prohlášení tehdejší koalice lidovců a Svobodných. Ministerský předseda ze strany lidovců Wolfgang Schüssel sice dotyčné pasáže při jmenování vlády nepřečetl, díky čemuž nevstoupily v platnost, Česká republika se ale přesto připojila ke kritice ze strany Evropské unie a dobrovolně se podílela na diplomatických „sankcích“ vůči Rakousku.³⁵ Ve stejném roce bylo navíc naplánováno uvedení do provozu temelínské elektrárny, což ještě přiostrělo kritické výroky politiků z řad Svobodných, ale i lidovců nebo zelených.

³⁴ Eva Cihelková a kol., *ČR – Rakousko: možnosti a limity vzájemné spolupráce. Vědecký projekt z oblasti mezinárodních vztahů pro rok 2003–2004*. Ministerstvo zahraničních věcí ČR. (Praha: Oeconomica, 2004), 15. Dostupné online na webových stránkách Ministerstva zahraničních věcí ČR, www.mzv.cz/file/16400/RB_6_4_03.doc (staženo 4. května 2015).

³⁵ Dagmar Moravcová, „Česká republika a „opatření“ Evropské unie proti Rakousku v roce 2000. Mezi obranou evropských hodnot a českých národních zájmů, *Mezinárodní vztahy*. 2007, roč. 42, č. 3, 58.

Na kritice Temelína se významně podílelo také zpravodajství bulvárních novin *Neue Kronen Zeitung*, které jsou nejčtenějším a zároveň tradičně protičesky naladěným rakouským deníkem.

Temelín se ukázal jako vděčné téma také pro populistickou vnitřní politiku. Klára Poláčková uvádí, že pro mnohé rakouské vládní představitele neznamenal problematika Temelína nepřekonatelný problém, kvůli rezonanci tématu v médiích a ve společnosti si ale nemohli dovolit ustupovat při jeho řešení.³⁶ Václav Žák dokazuje speciální roli Temelína pro rakouskou vnitřní politiku na příkladu vážného incidentu v maďarské jaderné elektrárně Paks, o kterém média téměř neinformovala. Oproti tomu Temelín byl zejména v bulvárních tiskovinách častým tématem, informacím české strany zde však obvykle nebyl dán prostor.³⁷

Přípravy na spuštění jaderné elektrárny Temelín v září 2000 vedly k největší krizi ve vzájemných vztazích. Mezi státní spor mezi Prahou a Vídní se přesunul přímo do hraničních oblastí, kde Rakušané prostřednictvím blokad hraničních přechodů proti jaderné elektrárně protestovali. Ještě v témže roce bylo však na diplomatické úrovni po několika jednáních dosaženo dohody na základě tzv. *Závěrů melkského procesu a následných opatření*, které stanovovaly pravidla společného řešení tohoto politického problému. Zmíněna byla zejména možnost přístupu rakouské strany k veškerým informacím, systém včasného varování a vznik společné skupiny odborníků zabývající se trvale udržitelnou energetickou politikou v Evropě.³⁸ Ani tyto politické dohody však nezabránilo využití tématu Temelína ze strany Svobodných k uspořádání populistického „Veta proti Temelínu“ v roce 2002, jenž bylo podpořeno i již zmiňovaným deníkem *Neue Kronen Zeitung*. Podpisem tuto iniciativu podpořilo sice více než 900 tisíc Rakušanů, strana Svobodných a její čelní představitel Jörg Haider však očekávali podstatně vyšší podporu.³⁹ Samotný výsledek tedy znamenal spíše neúspěch protitemelínské kampaně a naznačil pokles důležitosti tématu pro rakouskou veřejnost.

Souběžně s problémy kolem jaderné elektrárny Temelín působila na krizi ve vzájemných vztazích také otázka tzv. Benešových dekretů. Strana Svobodných požadovala jejich zrušení a navrácení majetku odsunutým Rakušanům, čeští politici naopak Benešovy dekrety hájili a případné rakouské nároky považovali za vyřešené

³⁶ Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, 57.

³⁷ Václav Žák, „Gute Nachbarschaft würde schon reichen“, in *Waldviertel, Raum zum Denken*, eds. Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004), 110–117.

³⁸ Kunštát, „Česko-rakouské paralely“, 87, 88.

*Smlouvou o vypořádání finančních a majetkoprávních otázek z roku 1974.*⁴⁰ Situace se pak vyhrtila v souvislosti s plánovaným vstupem České republiky do Evropské unie, kdy Svobodní podmiňovali souhlas s rozšířením právě zrušením těchto dekretů. Na druhé straně přispěl k vyhocení situace premiér Miloš Zeman, jenž na Veto proti Temelínu reagoval kritickými výroky na adresu protestujících Rakušanech.⁴¹ Podobné výroky a neshody bohužel přispívaly k neporozumění mezi sousedními národy.

Úspěšně se naopak nadále dařilo hospodářské spolupráci – ta byla stále intenzivnější a v roce 2003 přesáhl obrat česko-rakouského obchodu sumu 4,5 miliardy Euro. Z iniciativy Rakouského svazu průmyslníků vzešlo i vytvoření Fóra pro česko-rakouský dialog, které mělo přispívat k otevřené diskuzi mezi oběma zeměmi, a to i o problémových otázkách.⁴² Smířlivé výroky českého premiéra Špidly, podstatné volební ztráty Svobodných, ale především rozhodný postoj Evropské unie, která v tzv. Benešových dekrettech neviděla překážku pro přistoupení České republiky, vedly v roce 2003 k uklidnění situace v česko-rakouských vztazích. Samotné hlasování o přistoupení nových členských států v rakouské Národní radě pak tento vývoj potvrdilo, když proti českému vstupu do Evropské unie hlasovaly pouze dva poslanci, oba ze strany Svobodných.⁴³

1.4 Shrnutí vývoje česko-rakouských vztahů

Po počátečním nadšení a přátelských gestech při otevření hranice se v 90. letech projevil ve vztazích mezi Českou republikou a Rakouskem spíše nezájem. Československo, resp. Česká republika se nutně zabývala především vnitřním politickým a hospodářským přerodem od komunismu k západní demokracii, rakouská zahraniční politika se zase dlouhodobě prioritně orientovala na vstup do Evropské unie a středoevropský prostor dlouho opomíjela. Světlou stránkou vzájemných vztahů byla

³⁹ Arnold Suppan, *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich* (Wien: Club Niederösterreich, 2005), 75.

⁴⁰ Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o vypořádání určitých finančních a majetkových otázek, podepsaná ve Vídni 19.12. 1974, viz Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, 44.

⁴¹ Na adresu podporovatelů „Veta proti Temelínu“ Zeman uvedl: „Vyhýbám se označení idiot.“ (*Ich vermeide den Begriff Idiot*). Viz Jörg Wojahn, „Kopf des Tages: Milos Zeman“, *DER STANDARD*, 21. ledna 2002. Zeman mimo jiné v jednom z rozhlasových rozhovorů označil rakouskou stranu Svobodných za „postfašistickou“. Viz „Zeman attackiert die FP ‚Ries-Passer:‘ ‚Unreife‘“, *Oberösterreichische Nachrichten*, 16. ledna 2002, 2.

⁴² Cihelková, *ČR – Rakousko*, 13

⁴³ Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, 56.

především hospodářská spolupráce, ve které bylo Rakousko jedním z nejdůležitějších investorů v České republice a samo z rozvoje českého trhu profitovalo. Na přelomu století se pak naplno projevily spory kolem jaderné elektrárny Temelín a tzv. Benešových dekretů, které se spojily v kritickém období vzájemných vztahů v letech 2000 – 2003. Samotný vstup České republiky do Evropské unie pak probíhal již v klidnější atmosféře, vzájemné vztahy mezi Českou republikou a Rakouskem by však tehdy bylo jen stěží možné označit za přátelské.

1. Přeshraniční setkávání

Pád železné opony a otevření hranice mezi Rakouskem a Československem přineslo do příhraničních regionů nečekanou možnost navázat kontakty s obyvateli sousedního národa. První setkání Čechů a Rakušanů byla tedy provázena velkou zvědavostí a nadšením pro blízké sousedy. Cílem následující kapitoly je sledovat, jakým způsobem se otevření hranice bezprostředně projevilo v příhraničních regionech a jaké příležitosti s sebou přineslo pro místní obyvatele, zhodnoceny budou ale i negativní dopady otevřené hranice. Pozornost bude věnována také vzájemnému vnímání sousedního národa, dosud existující názorové průzkumy mezi obyvateli příhraničí budou doplněny analýzou výpovědí v návštěvnických knihách přeshraniční česko-rakouské výstavy Kultury na hranici, která se konala v českých a rakouských městech v roce 1995.

2.1 První kontakty po otevření hranice

K úplně prvním kontaktům mezi sousedními národy docházelo na hraničních přechodech, kde Češi v hojné míře využívali možnost poprvé osobně navštívit západní stát, Rakušané je pak na hranicích vítali téměř s otevřenou náručí, na některých místech dokonce příjemnou předvánoční atmosféru dokreslovaly stánky s horkým punčem.⁴⁴ Nadšení a euforie dokázaly při prvních kontaktech překonat i jazykovou bariéru, na české straně navíc existovalo poměrně velké množství lidí, kteří více či méně ovládali německý jazyk a přeshraniční setkání tak pro ně byla snadnější.

Euforie se projevila zejména v rychle rostoucím počtu překročení hraničních přechodů – na jedné straně obyvatelé příhraničních okresů v jižních Čechách a na jižní Moravě objevovali dosud neznámý západní svět ve své blízkosti, který případně znali pouze z vysílání rakouské televize, na druhé straně bylo i pro mnohé Rakušany zajímavé poprvé překročit dříve pevně uzavřenou hranici a poznat sousední region na vlastní kůži. Specifickou roli hrála železná opona zejména v případě měst Gmünd a České Velenice, která byla právě hranicí oddělena a po celou dobu bylo možné sousední

⁴⁴ Daniel Lohnninger, „Neue Freiheit hatte auch Nachteile. Kaufkraftabfluss nach Tschechien beträgt mittlerweile rund 90 Millionen Schilling pro Jahr“, *NÖN Gmünd*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 18, 19.

město sice pozorovat, ale nikdy navštívit.⁴⁵ Zvědavost se tak projevila ve statistice na hraničním přechodu Gmünd-Böhmerzeil, kde bylo ještě v roce 1989 zaznamenáno více než 60 tisíc návštěvníků, vysokou intenzitu provozu však zaznamenaly i další hraniční přechody.⁴⁶ Velký nápor na odbavení byl způsoben také skutečností, že bezprostředně po otevření hranice byla možná návštěva státu jen přes omezený počet hraničních přechodů.

Počáteční zvědavost jako hlavní motiv přeshraničních návštěv byla záhy vystřídána tzv. nákupní turistikou. Jihočeši a Jihomoravané nacházeli na rakouské straně v tuzemsku dosud nedostupné přístroje a elektroniku, kterou Rakušané také inzerovali v českých novinách v pohraničí. Nezřídka zde bylo možné platit v korunách, součástí reklamy byly často i různorodé benefity pro zákazníky z Československa.⁴⁷ Rakušané z pohraničních regionů naopak rádi využívali levné ceny spotřebního zboží, které však mohli nakoupit v bezprostřední blízkosti bydliště. Tzv. *Hamsterkäufe*, kdy Rakušané téměř vykoupili nabídku příhraničních kiosků, se projevily i na statistice překročení hranice – jak v prvních měsících v přeshraničním provozu převažovali Češi, nejspíše v roce 1994 již překračovalo hranici více Rakušanů.⁴⁸ Nákupní turistikou jako hlavní cíl přeshraničních cest později potvrzovaly i statistiky z hraničních přechodů v blízkosti bezcelních zón, jako například v oblasti hraničního přechodu Hatě u Znojma, kde velká část cestujících z Rakouska byla sice zaznamenána na rakouském hraničním přechodu, po nákupu v bezcelních zónách se ale vracela zpět do vlasti, aniž by navštívili sousední stát.

⁴⁵ Životem obyvatel v těchto městech na česko-rakouské hranici a jejich vzájemnými vztahy se podrobněji zabývali Muriel Blaive a Berthold Molden v rámci výzkumného projektu Institutu Ludwiga Boltzmana pro evropskou historii a veřejné sféry. Muriel Blaive však na základě české části výzkumu dochází k závěru, že specifické postavení Českých Velenic přímo na hranici s Rakouskem sice přispělo k intenzivnějšímu vlivu dějinných událostí, zdejší obraz historie ale nevybočuje z obecného vnímání v jiných městech České republiky. Viz Muriel Blaive a Berthold Molden, *Hranice probíhají vodním tokem: odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic* (Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2009).

⁴⁶ Gerlinde Achauer, „Tote Grenze‘ begann zu pulsieren“, *NÖN Gmünd*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 18, 19.

⁴⁷ Thomas Samhaber, Franz Pötscher a Niklas Perzi, „1989-1994. Pět let otevřené hranice“ in *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*, eds. František Svátek, Václav Bůžek a Andrea Komlosy (Viedeň: Promedia, 1995), 85.

⁴⁸ Jan Krupka, „Současné česko-rakouské vztahy jsou čím dál tím více narušovány nákupy Rakušanů v českém pohraničí“, *Denní telegraf*, 18. dubna 1996.

Označení „Hamsterkäufe“ znamená v překladu do češtiny „křečkování“. Viz Thomas Samhaber, „Grenzöffnung. Aspekte der Grenze zwischen Waldviertel und Südböhme“, in *Österreich. Tschechien. Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009 "Österreich. Tschechien. geteilt - getrennt - vereint"*, ed. Armin Laussegger (Wien, 2009), 148.

2.1.1 Negativní dopady otevřené hranice

Návštěvy sousední země však nebyly provázeny pouze nadšením (ať už z poznání nového prostředí, nebo z výhodných nákupů), ale přinášely i problémy. Již zmíněný malý počet hraničních přechodů – na počátku roku jich po celé 362km dlouhé hranici existovalo pouze osm – se sice v následujících letech zvyšoval, častokrát ale pomaleji než by si místní obyvatelé přáli.⁴⁹ Logicky pak docházelo k situacím, kdy museli do měst vzdálených vzdušnou čarou jen několik kilometrů absolvovat cestu v desítkách kilometrů k nejbližšímu možnému místu překročení hranice. Intenzivní provoz na hraničních přechodech pak znamenal nejen dlouhé čekání na odbavení, ale také hustší provoz v příhraničních městech a na důležitých tranzitních cestách.

Hranice bez ostnatých drátů navíc lákala ke svobodným přechodům, často i mimo hraniční přechody na tzv. „zelené hranici“. Tento protiprávní způsob návštěvy sousedního státu se rozmáhal právě i díky malému množství hraničních přechodů a nutnosti absolvovat při cestě do sousedního státu delší vzdálenost. Rakouský tisk informoval například o přeshraničním setkání, na které dorazili zástupci Drosendorfu právě přes „zelenou hranici“ jen do pár set metrů vzdáleného Vratěnína, ani rakouský starosta Franz Krestan se však nevyhnul policejnímu zadržení. Nelegální přechody hranice totiž vzbuzovaly obavy z růstu kriminality, hlavně u vedení měst a obcí v příhraničních regionech.⁵⁰

Do rakouských obav z růstu kriminality v pohraničí se promítl také strach z neznámého elementu. Bezprostředně po otevření hranice se objevily případy „nákupů bez peněz“ ze strany Čechů v rakouském příhraničí, které byly Rakušany zpočátku se shovívavostí přehlíženy, později ale přispěly k některým negativním hodnocením sousedů.⁵¹ Dramatická očekávání nárůstu kriminality se však nenaplnila, což v pozdějších rozhovorech potvrzovali i příslušníci rakouské pohraniční stráže.⁵²

Obecně se podle statistik počet trestných činů v rakouských příhraničních okresech skutečně zvýšil, na občany Československa resp. později České republiky jich však připadala stále menšina, podíl nerakouských občanů na kriminalitě v pohraničí se

⁴⁹ V roce 1989 bylo možné hranici přejít na přechodech Studánky – Weigetschlag, Dolní Dvořiště – Wulowitz, České Velenice – Gmünd, Halámky - Neu Nagelberg, Nová Bystřice – Grametten, Hatě – Kleinhaugsdorf, Hevlín - Laa an der Thaya a Mikulov – Drasenhofen, do roku 1994 pak bylo otevřeno dalších 8 hraničních přechodů. Viz Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, Ausstellungskatalog (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2000), 12.

⁵⁰ Ibid., 11.

⁵¹ „Ein aufregendes Ereignis“, *NÖN Gmünd*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 18.

⁵² „Offene Grenze kurbelte Verkehr an“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 4, 5.

pohyboval okolo 50%.⁵³ I zmiňované nelegální přechody hranice byly v pozdějších letech problémem spíše u občanů Rumunska nebo dalších zemí východní Evropy, kteří využívali Československo jako tranzitní zemi při cestě do západní Evropy. Právě převážně cizincům ze třetích zemí jsou připisovány také poměrně časté krádeže aut v pohraničí.⁵⁴

Samotná kriminalita nebyla jediným negativním úkazem na rakousko-české hranici. Symbolem kýče a nevkusu se staly zástupy zahradních trpaslíků, které vietnamští prodejci od počátku 90. let nabízeli podél pohraničních cest – své zákazníky si však našli. Prodej umělohmotných sošek vyrobených v Polsku na českém území rakouským zákazníkům byl nejen pregnantním příkladem otevřenosti hranic, ale také symbolem poptávky po levném konzumu.⁵⁵ Nekontrolovaný rozvoj kapitalismu v podnikání v Československu, resp. České republice se projevil i v nabídce nočních podniků. Stejně tak se v pohraniční živelně rozvíjela prostituce, která na rozdíl od Rakouska nebyla podstatněji regulovaná.

2.2 Názory obyvatel příhraničních regionů

Přineslo tedy otevření hranice hlavně negativní dopady? Nebo přece jen otevřelo prostor pro přeshraniční spolupráci? A jak vlastně vnímají Češi a Rakušané z příhraničních regionů své sousedy, s nimiž mohou díky pádu železné opony přijít do kontaktu? Odpověď na tuto otázku měly přinést průzkumy mezi obyvateli pohraničí, prováděné na počátku 90. let.

Studentská skupina výzkumníků z Vídeňské univerzity Thomas Samhaber, Franz Pötscher, Niklas Perzi a Martin Kühne provedla reprezentativní průzkum mezi obyvateli rakouských okresů Gmünd a Waidhofen an der Thaya a českých okresů Jindřichův Hradec a České Budějovice. Cílem průzkumu bylo zjistit subjektivní názory a vzájemné vnímání sousedních národů v příhraničních oblastech a také očekávání a obavy spojené s otevřením hranice.⁵⁶ Výsledky průzkumu z roku 1991 korespondovaly

⁵³ „Die Bahnlinie ist noch immer ‚tot‘“, *NÖN Waidhofen*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 30, 31.

⁵⁴ Zpočátku se jednalo hlavně o dražší vozy, určené na prodej ve východních zemích, v pozdější době byla starší vozidla s méně kvalitním bezpečnostním systémem využívána jako jednosměrný dopravní prostředek při cestě na jih Evropy. Viz „265 Prozent Anstieg bei Reisenden“, *NÖN Mistelbach*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 14.

⁵⁵ Komlosy, „Raum zum Denken“, 204.

⁵⁶ Dotazník byl zaměřený na hospodářskou situaci, jazykovou vybavenost, počty návštěv, názory na sousedy a případné osobní zkušenosti. Viz Thomas Samhaber, Niklas Perzi, Franz Pötscher a Martin Kühne, „Die Folgen der Grenzöffnung in der Einschätzung der Bewohner der

s počátečním nadšením po pádu železné opony – více než polovina obyvatel okresů na obou stranách hranice se vyslovila pro politickou a kulturní spolupráci hraničních regionů, velká většina také již stihla po otevření hranice navštívit sousední stát, u obyvatel v těsné blízkosti hranice pak také existovalo relativně velké množství kontaktů se sousedem (ačkoli na rakouské straně o polovinu méně než na české). Vzájemné vnímání přirozeně nejvíce ovlivňují osobní zkušenosti s obyvateli sousedních regionů. Ty byly u Čechů téměř výhradně pozitivní (což bylo částečně dáno i optimistickým pohledem na Rakušany přetrvávajícím z období komunismu), Rakušané se k Čechům stavěli spíše rezervovaně, přímé negativní zkušenosti však byly také výjimečné.⁵⁷ Přeshraniční setkání byla samozřejmě omezena jazykovou bariérou, i v této oblasti však rok po otevření hranice převládalo nadšení pro sousední jazyk – drtivá většina Čechů vyjádřila zájem učít se německy.⁵⁸

V rámci projektu *Kultura na hranici* bylo pak o tři roky později provedeno podobné dotazníkové šetření, které umožňuje porovnání výsledků po pěti letech od otevření hranice. Zde se již projevilo určité vystřízlivění a střídmejší hodnocení vývoje v příhraničních regionech. Osobní zkušenosti byly hodnoceny neutrálněji i na české straně, stejně tak u Čechů i Rakušanů poklesl zájem o sousední jazyk.⁵⁹ Pozdější srovnání umožňuje jeden méně reprezentativní, přesto zajímavý školní projekt ze stejné oblasti – v rámci přeshraničního partnerství základních škol ve Slavonicích a v Kautzenu vznikl společný projekt, během něhož bylo dotazováno více než sto obyvatel obou měst. Na dotazování se jako vyhodnotitel podílel opět Niklas Perzi, podobné otázky přinesly také podobné výsledky a taktéž potvrdily pokles zájmu o sousední zemi.⁶⁰ I přes relativizaci nadšení z přeshraniční spolupráce potvrdily výzkumy v 90. letech, že osobní kontakty pozitivně ovlivňují pohled na obyvatele

südböhmischen/Waldviertler Grenzregionen“, Zusammenfassung der Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage vom Juni 1991, *Das Waldviertel* 4/1992 41. Jahrgang, 372–389.

⁵⁷ Z výzkumu vyplývá, že se obecně se i kvůli hospodářským ukazatelům k otevření hranice pozitivněji stavěli podnikatelé, živnostníci a studenti, naopak u zemědělců a dělníků přetrvávaly obavy ze ztráty zaměstnání. Viz *Ibid.*, 389.

⁵⁸ *Ibid.*, 377.

⁵⁹ Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994. Pět let otevřené hranice“, 85–87.

⁶⁰ V otázce na osobní zkušenosti se sousedním národem se pozitivní hodnocení pohybovalo podobně jako v roce 1994 v případě Čechů i Rakušanů kolem 40% (na české straně byl podíl pozitivních odpovědí vždy o něco větší). Přání učít se sousední jazyk vyjadřovalo v roce 1998 podobně jako v předchozím průzkumu 12% Rakušanů, na české straně znamenalo toto šetření dramatický pokles zájmu ze 77% v roce 1994 na téměř poloviční hodnotu. Viz *Vyhodnocení dotazníků na oficiálních webových stránkách projektu Europa ohne Grenzen*, <http://web18.server2.greatnet.de/xprojects/grenze/a-cz-auswertung/index.htm> (staženo 4. května 2015).

sousedních regionů – to si uvědomovali i organizátoři přeshraničních setkání a kulturních akcí.

2.3 Přeshraniční setkání a kulturní spolupráce

Vzájemné přiblížení obyvatel sousedních regionů, které bylo cílem přeshraničních akcí a setkání, mělo nejen podpořit pozitivní dopady otevřené hranice oproti výše zmíněným negativům, ale také odbourat rozdíly mezi Čechy a Rakušany v pohraničí, vzniklé během čtyřicetiletého období uzavřené hranice. Ačkoli byla prvotní setkání na hraničních přechodech provázena přátelským chováním a otevřeností, někteří aktéři vstupovali do přeshraničních kontaktů také vybaveni stereotypy o sousedním národě, objevovaly se také resentimenty plynoucí ze společné minulosti. Někteří Rakušané navíc povýšeným chováním dávali chudším sousedům najevo svou vyšší životní úroveň – dojem nadřazenosti byl podpořen zážitky s Čechy, kteří přijeli poprvé navštívit Rakousko ve skromných a často zastaralých komunistických vozech, tak nepodobných moderním rakouským automobilům.⁶¹

I přes nesourodou výchozí situaci se na obou stranách hranice našlo velké množství aktivních jedinců, z jejichž iniciativy začala být organizována první přeshraniční setkání. Ať už se jednalo o spontánní návštěvy sousedních měst nebo déle připravované kulturní a sportovní akce, nadšení pro spolupráci panovalo v prvních letech po obou stranách hranice a pro organizátory těchto akcí nebyl problém nacházet v sousedních regionech partnery i účastníky.⁶² Příležitost k setkání a přiblížení obyvatel sousedních regionů nabízela například sdílená hudební tradice - deklarovaným cílem každoročního setkání pěveckých sborů z příhraničních regionů s názvem *Musica sacra*, pořádané od roku 1996 střídavě v Čechách a v Rakousku, bylo mimo jiné odstranění „emoční“ železné opony.⁶³

Mnoho přeshraničních akcí vznikalo také v rámci partnerství měst a škol, o kterém bude více pojednáno v další kapitole této práce. Vedle aktivních jednotlivců a komunálních politiků se v přeshraniční spolupráci angažovaly také regionální instituce – právě ukotvenost v regionu byla důležitou charakteristikou podobných akcí. Zejména

⁶¹ Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994. Pět let otevřené hranice“, 84.

⁶² Jako příklad lze jmenovat událost z konce roku 1989, kdy se u příležitosti pochodu ze Znojma do Hnanic setkala na rakouských hranicích šest tisíc Čechoslováků a dva tisíce Rakušanů. Viz „Nadšení zmizelo?“, *Znojemská rovnost*, 7. ledna 1992, 1.

⁶³ „Grenzenlose Musik“, *NÖN Hollabrunn*, 25. listopadu 1999, Woche 47/1999, 21.

v oblasti Waldviertelu a příhraničních obcích okresu Jindřichův Hradec hrála důležitou roli Waldviertelská akademie se sídlem ve Waidhofenu, která své dosavadní aktivity na poli občanských diskuzí rozšířila právě i do přeshraničního setkávání.

Waldviertelská akademie vznikla v roce 1984 pod názvem *Waldviertelský spolek na podporu kultury (Waldviertler Kulturförderungsverein)*. Původně jako putovní akademie, od roku 1991 se sídlem ve Waidhofenu, se toto občansko-společenské fórum prostřednictvím kulturních akcí, setkání a symposií snažilo o oživení oblasti Waldviertelu, který se jako periferní region potýkal s odlivem obyvatelstva. Příznivé podmínky pro fungování kulturní akademie vytvářela i ta skutečnost, že se Waldviertel nejpozději od 80. let právě kvůli svému okrajovému charakteru a nenarušenému přírodnímu prostředí stal cílem mnohých umělců, intelektuálů a kulturních kreativců (podobně jako tomu bylo v 90. letech v jihočeském pohraničí, zejména na Slavonicku). Slovy jednoho ze zakladatelů, Wolfganga Müllera Funka, tehdy panovaly „*vhodné předpoklady k etablování Waldviertelu jako kulturního regionu, jako krajiny pro člověka. Dosud nepříznivá výchozí pozice (hospodářská struktura, vysídlování) může být také výhodou: otevírají se zde možnosti pro experimenty, pro nové cesty a formy v kultuře a ve způsobu života, ale i v oblasti ekologie.*“⁶⁴

Rok 1989 pak Waldviertelské akademii přinesl další možnosti v podobě rozšíření svých aktivit do přeshraniční spolupráce. Již na začátku prosince 1989 bylo uspořádáno přeshraniční setkání v Langau, tradiční mezinárodní letní škola přivítala v roce 1990 také účastníky z Československa. Tematická oblast *Sousedství bez hranic* (Grenzenlose Nachbarschaft) se pak stala pevnou součástí programu akademie i v následujících letech. V zájmu podpory přeshraničního dialogu byly všechny česko-rakouské akce (symposia, stammtische) organizovány dvojjazyčně. Jedním z největších bilaterálních projektů Waldviertelské akademie byla výstava *Kultury na hranici*, připravená týmem českých a rakouských výzkumníků v první polovině 90. let. Právě na příkladu výstavy *Kultury na hranici* je možné analyzovat vzájemné vnímání Čechů a Rakušanů a rozšířit tak dosavadní poznání o názorech obyvatel příhraničních regionů, které byly výše prezentovány na základě provedených dotazníkových šetření.

⁶⁴ „(...) günstige Voraussetzungen, um das Waldviertel als Kulturregion, als Provinz für den Menschen zu etablieren. Die zunächst ungünstige Ausgangslage (Wirtschaftsstruktur, Abwanderung) ist möglicherweise auch ein Vorteil: Hier eröffnen sich Möglichkeiten des Experiments für neue Wege in Kultur und Lebensstil, aber auch im Bereich der Ökologie.“ Viz Karl Trischler, „Chronologie der ersten

2.4 Vzájemné vnímání a postoje k sousednímu národu – výstava *Kultury na hranici*

Dvojjazyčná putovní výstava „Kultury na Hranici – Kulturen an der Grenze“ byla představena v roce 1995 jako výsledek společného projektu českých a rakouských historiků. Duchovní otec výstavy, historik Oliver Rathkolb, byl jako rodák z městečka Litschau nedaleko české hranice a školák na gymnáziu v Gmündu přímým svědkem oddělenosti českého a rakouského světa. Proto mu po otevření hranice od počátku záleželo na tom, aby se sousední regiony nyní vyvíjely společně, a nikoli jen vedle sebe. Impulsem k přiblížení příhraničních regionů měla být právě výstava, mapující historii a současnost života na obou stranách hranice. Rathkolbovi se podařilo nejen sehnat pro myšlenku výstavy schopný tým spolupracovníků, ale také zajistit projektu politickou podporu ze strany dolnorakouské zemské vlády – výstavu podpořil jak zemský hejtman Sigfried Ludwig, tak od roku 1993 dosud stále úřadující hejtman Erwin Pröll.⁶⁵ Výstava „Kultury na hranici“ byla během roku 1995 vystavena na 13 místech v příhraničních regionech (šest na rakouské a sedm na české straně), v následujícím roce se organizátorům podařilo nabídnout výstavu návštěvníkům i v Praze, v Brně a ve Vídni.⁶⁶ Součástí projektu výstavy byl také stejnojmenný doprovodný sborník.⁶⁷

Pod názvem „Kultury na hranici“ se skrývalo představení minulých a současných vztahů sousedních regionů jižní Čechy, jižní Morava, Weinviertel a Waldviertel. Sledován byl vliv hranice nejen na kulturu, politiku a hospodářství, ale

Schritte“, in *Waldviertel, Raum zum Denken*, eds. Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004), 18–27.

⁶⁵ Zemský hejtman Siegfried Ludwig si původně přál realizovat přeshraniční projekt ve formátu zemské výstavy, která má v Dolním Rakousku dlouholetou tradici, podpořil ale i putovní výstavu. Rathkolb, v osobním rozhovoru s autorkou, 10. prosince 2014.

K realizaci česko-rakouské přeshraniční zemské výstavy pak došlo v roce 2009 pod názvem Česko – Rakousko: Rozdělení – odloučení – spojení. Viz Stefan Karner a Michal Stehlík, *Česko - Rakousko: rozdělení - odloučení - spojení*. Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy 2009 (Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, 2009).

⁶⁶ V souladu se snahou o zaměření výstavy právě na dotyčné regiony byla ve spolupráci s místními partnery (zástupci měst a muzejních spolků) vytvořena v každém místě regionální část, která obohacovala putovní základ výstavy. Výsledný komplex tak přinesl unikátní pohled nejen na region jako celek, ale také na místní aspekty, které byly zajímavé pro návštěvníky při jednotlivých uvedeních výstavy.

⁶⁷ Za vytvoření doprovodného sborníku převzala odpovědnost Andrea Komlosyová, která má stejně jako další organizátoři pochází z příhraničního regionu. Publikace v obou jazykových variantách obsahuje 42 studií českých, rakouských a jednoho německého autora, kteří se v souladu s tématem výstavy zabývají hranicí mezi oběma státy a její rolí a vývojem v různých časových obdobích. Viz František Svátek, Václav Bůžek a Andrea Komlosy, eds., *Kultury na hranici. Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel* (Vídeň: Promedia, 1995).

také role hranice v každodenním životě obyvatel regionů v různých dobách.⁶⁸ Nezůstalo však pouze u zkoumání minulosti, důraz byl kladen i na zdůraznění budoucích perspektiv spolupráce – v oblasti hospodářské, ale také v turismu nebo kulturní výměně – a v neposlední řadě také na odbourávání přetrvávajících předsudků. Samotná výstava byla tvořena převážně dokumenty, fotkami a předměty denní potřeby, doplněna byla také videozáznamy rozhovorů s Čechy a Rakušany na téma vzájemného vnímání.

2.4.1 Analýza zápisů v návštěvnických knihách výstavy *Kultury na hranici*

Právě zjištění vzájemného vnímání bylo záměrem předkládané analýzy návštěvnických knih výstavy „Kultury na hranici“.⁶⁹ Cílem analýzy je sledovat, jakým způsobem vnímali Češi a Rakušané svého souseda 6 let od otevření hranice, zda a jak vnímali přeshraniční spolupráci, případně jestli u nich přetrvávaly zažité předsudky. Regionální aspekt se zde odrážel nejen v místech konání výstavy, ale také z tematického hlediska. Vliv výstavy byl pak také víceméně omezen na obyvatele regionů. V návštěvnických knihách přirozeně ve většině případů není uveden původ autorů jednotlivých příspěvků, kvůli vzdálenosti regionu od velkých center je však možné se domnívat, že ve většině případů se jednalo právě o místní návštěvníky. Ti navštěvovali výstavu s vědomím vlastních zážitků událostí, o kterých bylo informováno, každý si přinášel nějaké vnímání česko-rakouské spolupráce, které mohlo nebo nemuselo odpovídat názorovým průzkumům. Impulsy „zdola“ dokazovalo i složení samotného týmu autorů, z nichž mnozí včetně hlavních organizátorů pocházeli z dotčeného regionu a sami vnímali přítomnost hranice ve svých životech.

Při analýze návštěvnických knih bohužel neexistuje metoda, která by mohla přinést kompaktní obraz o názorech návštěvníků – jedná se pouze o jednotlivé výpovědi, bez možnosti autora tyto více zdůvodnit a objasnit pravý význam. Navíc je písemný příspěvek do knihy návštěv psychologicky podmíněn, ne všichni návštěvníci mají odvahu nebo potřebu své názory sdílet. Přesto může tato analýza přinést náhled na názory a vnímání ze strany návštěvníků. Vzájemné vnímání Čechů a Rakušanů

⁶⁸ Oliver Rathkolb, „Versunkene Gemeinsamkeiten. Fragmente zur Ausstellung „Kulturen an der Grenze““, in *Waldviertel, Raum zum Denken*, eds. Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004), 215.

⁶⁹ Návštěvnické knihy výstavy *Kultury na hranici* z let 1995 a 1996 byly autorce poskytnuté ke studiu koordinátorem výstavy, Univ.-Prof. Mag. DDr. Oliverem Rathkolbem v prosinci 2014.

v příhraničních regionech na základě zápisů v knize návštěv bylo analyzováno za pomoci metody, která vychází z principu kvalitativní obsahové analýzy.

V souladu s touto metodou byly nejprve ze všech zápisů v knize vybrány ty, které se nějakým způsobem vztahovaly k výstavě samotné nebo k tématu vzájemných vztahů.⁷⁰ V dalším kroku byly příspěvky s podobnou tematikou rozděleny do pěti kategorií – komplex příspěvků v jednotlivých kategoriích byl pak interpretován s ohledem na tematiku vnímání vzájemných vztahů, interpretace pak byla doplněna konkrétními příklady.⁷¹ Specifickou roli pak hrají zápisy v návštěvnických knihách z následujícího roku, kdy byla výstava k vidění v Praze, Brně a ve Vídni – tyto zápisy byly do analýzy zahrnuty pouze jako doplňkové, protože se zpravidla nejedná o regionální publikum, na které je tato analýza zacílena.⁷² Zpravidla však ohlasy potvrzují výsledky analýzy z regionální části. Za většinou příspěvků následoval i podpis autora, anonymní zápisy se objevily spíše výjimečně. Jméno návštěvníků však ve většině případů nebylo čitelné, proto není uváděno jako součást příkladů.

Při analytickém zpracování zápisů do návštěvnických knih nelze opomenout ani základní kvantifikační údaje. Regionální část výstavy navštívilo ve 13 městech přibližně 10 500 osob, údaje o počtu návštěvníků z Prahy, Brna a Vídně bohužel nejsou známy.⁷³ Během celého trvání výstavy (včetně Prahy, Brna a Vídně) bylo využito tři návštěvnických knih, v nichž bylo popsáno celkem 177 stran. Zajímavé srovnání nabízí poměr česky a německy psaných příspěvků v jednotlivých místech výstavy – zatímco české zápisy byly v případě konání výstavy v Rakousku výjimečné, na české straně

⁷⁰ Vynechány tak byly například početné příspěvky žáků, které se nevyjadřovaly k žádnému aspektu výstavy. Zohledněny nebyly také zápisy cizinců, pokud je bylo možné rozeznat podle podpisu. Mimo analýzu byly také ponechány příspěvky organizátorů nebo politických představitelů, kteří zastupovali oficiální linii vzájemných vztahů. Zahrnuty nebyly ani prosté podpisy nebo nečitelná sdělení.

⁷¹ Metodologickou inspirací pro zpracování těchto návštěvnických knih byla analýza ohlasů tzv. Wehrmacht-Ausstellung, která ale samozřejmě zpracovávala velmi kontroverzní téma, navíc ze strany pouze jednoho národa a s daleko větším množstvím příspěvků. Markus Zöchmeister, „Auseinandersetzung mit der nationalsozialistischen Vergangenheit in Österreich: am Beispiel der Eintragungen ins Besucherbuch der "Wehrmachtausstellung" in Salzburg“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 2001). Na rozdíl od kvantitativního výzkumu se kvalitativní obsahová analýza soustředí na samotný obsah jednotlivých sdělení, jejichž význam následně interpretuje. Konkrétně tato analýza zpracovává materiál prostřednictvím kódování jednotek (zde jednotlivých zápisů) a jejich následným kategorizováním. Výsledkem analýzy je pak interpretace jednotlivých obsahů sdělení v daném kontextu a na základě stanovené výzkumné otázky. K praktickému použití kvalitativní obsahové analýzy například: Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice* (London: SAGE, 2012).

⁷² V Praze byla výstava uvedena v Martinickém paláci od 3. do 28. dubna 1996, v Brně v Moravské galerii od 3. do 20. května 1996 a ve Vídni v paláci Pálffy od 5. června 1996.

⁷³ Thomas Samhaber, „BesucherInnenstatistik/Statistika návštěv“, in *Kulturen an der Grenze/Kultury na hranici. Reaktionen der BesucherInnen der Ausstellung (Besucherbuch) und aus der Presse. Reakce návštěvníků výstavy (knihy návštěvníků) a tisku*, Gerlinde Hauer (Wien, April/duben 1996). Dokumentace k výstavě *Kultury na hranici*.

navštívila výstavu i řada Rakušanů, jak dokládají nejen souvislejší zápisy v knize návštěv, ale také prosté podpisy. V regionální části výstavy bylo analyzováno celkem 123 zápisů v návštěvnických knihách, z toho 73 v německém a 50 v českém jazyce. Je nutné zmínit i skutečnost, že z posledních čtyř umístění výstavy v regionu bylo do analýzy zařazeno pouze tři zápisy. Nižší počet návštěvníků nebo menší počet příspěvků mohl být také důsledkem slabší propagace výstavy v některých regionech, na což je i v návštěvnických knihách několikrát upozorňováno.⁷⁴

Následují kategorie s tématy, která byla identifikována v návštěvnických zápisech.

1) Výstava přináší naději na úspěch budoucích vzájemných vztahů⁷⁵

Návštěvníci výstavu o historii a současnosti českého a rakouského pohraničí vnímali jako impuls pro překonávání hranic a budoucí spolupráci. Je však nutné zdůraznit, že se stále ještě jednalo o období vztahů, které nebylo narušeno ostrými politickými diskuzemi. Mnoho návštěvníků vyjadřovalo své dojmy z výstavy vírou v budoucí přátelské soužití na obou stranách společné hranice: „*Kéž by se naplnilo očekávání této (mimořádně výborné) výstavy – přátelské a úspěšné vzájemné soužití.*“⁷⁶ Tematizování problematiky vzájemné minulosti se v názorech návštěvníků odráželo v touze po mírovém a nenásilném budoucím soužití a varování před opakováním minulosti. „*Velice pěkná výstava, kterou by měl shlédnout každý náš občan, aby si zároveň uvědomil, jak se osudy lidí v příhraničí prolínají. Není možno žít v nepřátelství.*“⁷⁷ Přiblížení společných dějin a překonávání hranic jsou dokonce akcentovány jako prostředky pro boj s nacionalismem nebo extremismem: „*Každá iniciativa, která překonává hranice a sblíží národy, musí být bezpodmínečně podpořena, aby bylo možné předcházet nacionalismům a extremismům.*“⁷⁸

Další návštěvníci hovořili o překonávání hranice v lidských myslích: „Velmi pěkné, velmi pěkné, velmi pěkné ...velmi doufám, že tato výstava skutečně překročí hranice a pomůže odstranit bariéry v hlavě a ve vědomí. Minulost je pryč, dnes bychom

⁷⁴ Jako doplnění pak sloužilo 41 zápisů z návštěvnické knihy, která byla umístěna v Praze, v Brně a ve Vídni (23 v německém a 18 v českém jazyce).

⁷⁵ V regionální části celkem 14 zápisů, 10 v německém a 4 v českém jazyce.

⁷⁶ V originále „*Die Erwartung dieser Ausstellung (übrigens einer ausgezeichneten) ein friedliches, erfolgreiches Miteinander möge in Erfüllung gehen.*“ Zápis z 9. května 1995, Horn.

⁷⁷ Zápis z 28. května 1995, Dačice.

⁷⁸ V originále „*Jede Initiative, die Grenzen überwindet und Völker zusammenführt, muß bedingungslos unterstützt werden, um Nationalismen und Extremismen vorzubeugen.*“ Zápis z 18. března 1995, Litschau.

si měli znovu podat pomocnou ruku. Mnoho štěstí a požehnání.“⁷⁹ Nebo dokonce o jejím úplném odstranění: „Snad již bude hranice pouze spojovat všechny, co žijí v její blízkosti, nebo lépe ať již neexistuje vůbec. (...)“⁸⁰ Naději na úspěšné budoucí vztahy a víru v otevření hranice vyjadřovali i návštěvníci výstavy na dalších místech republik.⁸¹

2) Poděkování organizátorům a zdůraznění důležitosti výstavy⁸²

Velké množství příspěvků se zaměřovalo na vyjádření díky organizátorům za vytvoření této výstavy, která byla vnímána jako důležitý počín z hlediska zkoumání vzájemné minulosti Čechů a Rakušanů. „Znamenitě vytvořená výstava podává přehledný náhled na dosud nedostatečně vyučovanou školní historii v německo/rakousko/českých dějinách před- a poválečného období.“⁸³ Pozitivně hodnocena byla také objektivnost a neutrálnost výstavy (což je důležité zejména v tak křehkých vztazích a tak ošemetných tématech jako je např. odsun): „... velmi důležitá a nezbytná časová dokumentace, očividně seriózně a čestně připravená!“⁸⁴ případně „Velmi slušná, neutrálně uchopená výstava! Událo se nejen „vyhnání“ Čechů ze sudetoněmeckých oblastí v roce 1938!“⁸⁵ O důležitosti tématu výstavy svědčil také fakt, že mnozí návštěvníci přáli tomuto počínu úspěchy a vyjadřovali přání, aby výstavu shlédlo co nejvíce lidí – proto mimo jiné upozorňovali na nedostatečnou propagaci a informovanost o výstavě.⁸⁶

⁷⁹ V originále „*Sehr schön. Sehr schön. Sehr schön ...ich hoffe sehr, daß diese Ausstellung wirklich Grenzen überschreitet, und auch Schranken im Kopf und im Bewußtsein lösen hilft. Die Vergangenheit ist vorbei, im Heute sollten wir uns wieder hilfreich die Hände geben. Viel Glück und Segen.*“ Zápis z 22. července 1995, Znojmo.

⁸⁰ Zápis ze 6. srpna 1995, Znojmo.

⁸¹ Stejně jako v regionech je i zde akcentováno vzájemné pochopení národů: „*Díky rakouskému velvyslanectví za uspořádání této názorné a užitečné výstavy, která přispívá k vzájemnému pochopení obou národů v příhraničních oblastech České republiky a Rakouska*“ (25. dubna 1996, Praha). Stejně tak je zdůrazňována role výstavy v boji proti nesnášenlivosti. „*Tato výstava by malě být pro všechny poučením, aby se neopakovaly stále ty stejné chyby, protože jinak bude nenávist přetrvávat do nekonečna (také dobrovolná migrantka).*“ V originále „*Diese Ausstellung sollte allen eine Lehre sein, nicht dieselben Fehler wieder und wieder zu begehen, weil sonst der Haß endlos weiter gedeihen wird! (auch eine unfreiwillige Migrantin)*“ (Na výstavě v Brně, bez udání data).

⁸² V regionální části celkem 33 zápisů, 19 v německém a 14 v českém jazyce.

⁸³ V originále „*Die hervorragend gestaltete Ausstellung gibt einen übersichtlichen Einblick in die nicht ausreichend gelehrte Schulgeschichte der deutsch/österreichisch/tschechischen Geschichte der Vor- und Nachkriegsjahre.*“ Zápis z 12. dubna 1995, Český Krumlov.

⁸⁴ V originále „*... eine sehr wichtige und Notwendige Zeitdokumentation, scheinbar seriös und ehrlich aufbereitet!*“ Zápis z 19. dubna 1995, Český Krumlov.

⁸⁵ V originále „*Eine sehr anständige, neutral gefaßte Ausstellung! Nur eine „Vertreibung“ den Tschechen aus den sudetendeutschen Gebieten 1938 gab es nicht!*“ 8. července 1995, Weitra.

⁸⁶ „*S velkým nadšením jsem shlédl tuto velmi informativní výstavu a doufám že bude pro všechna zúčastněná města obrovským úspěchem!*“ V originále „*Mit großer Begeisterung habe ich mich diese sehr informative Ausstellung angesehen und hoffe es wird für alle teilnehmenden Städte ein durchschlagender Erfolg!*“ Zápis z 15. března 1995, Litschau.

3) Kritika zaujatosti výstavy, polemika⁸⁷

Mezi ohlasy návštěvníků se samozřejmě našly polemické a kritické názory, a to z obou stran hranice. Ve dvou nejostřejších příspěvcích byla napadána zaujatost jak z rakouské, tak z české strany: „*Jsem zděšen, kolik nepravd a polopravd je prezentováno v této absolutně slavofilské výstavě, především starorakousko-německojazyčná minulost jižních Čech a jižní Moravy je příliš málo zdůrazňována, nebo dokonce zapírána skrze (částečné) vynechání původně německých místních jmen, atd. atd.*“⁸⁸ Oba návštěvníci se vraceli do historie, kterou však interpretovali jinak než autoři výstavy. Stinné stránky společné minulosti byly pak zdůrazňovány nikoli jako poučení do budoucna, nýbrž jako nutné události. Zejména české vyjádření bylo velmi radikální co se týče odsunu, který byl dokonce označen za preventivní opatření, „*(...) znovu oceňuji soubor map – zejména informace o tom, že ze strany rakouské (a německé a ...) docházelo k pokusu o posunutí hranic českých zemí z historických hranic do vnitrozemí již dávno před II.SV – a vlastně to vše, včetně odsunu r. 45, vycházelo z germanizační politiky Rakouské monarchie užívané vůči českému národu již před čtyřmi sty a více lety ...)* „Vyhnání“ není jen aktem na základě „kolektivní viny“, ale i preventivním opatřením – před dalšími snahami posunout státní hranici na hranici jazykovou (jak tomu bylo dříve). (...)“⁸⁹

4) Připomenutí vlastních, příp. rodinných prožitků⁹⁰

Obzvláště zajímavá byla výstava „Kultury na hranici“ pro pamětníky, kteří sami žili v příhraničních regionech, po uzavření hranice ale neměli možnost konfrontace. Jeden z návštěvníků zmiňoval zkušenost s vysídlením z Českých Velenic do dolnorakouského Gmündu: „*Vladimír Chlebeček, geb. (narozen) Biňov bei Gratzen, wohnhaft bis Mai 45 in Č. Velenice (jako Rakušák) als Österr. dann in Gmünd I. Z. z. wohnhaft in Krems a. d. D. (...)*“⁹¹ Výstava také dokázala přispět k doplnění vzpomínek příbuzných: „*Skrze velmi zajímavou putovní výstavu v Retzu jsem si dnes mohla oživit*

⁸⁷ V regionální části 5 příspěvků (2 česky, 3 německy).

⁸⁸ V originále „*Ich bin entsetzt, wie viele Un- und Halbwahrheiten in dieser absolut slavophilen Ausstellung präsentiert werden, insbesondere die doch altösterreichisch-deutschsprachige Vergangenheit Südböhmens und –mährens wird viel zu wenig hervorgehoben, ja sogar durch (teilweises) Weglassen der ursprünglich deutsche Ortsnamen verleugnet, etc. etc.*“ Zápis z 2. července 1995, Weitra.

⁸⁹ Zápis z 25. května, Dačice. Ostré názory se pak objevily také při uvedení výstavy v Brně: „*Pro laika zdánlivě objektivní pohled. Při detailnějším rozboru z výstavy trčí rakouské nároky (územní) a poněmčování. (...)*“ (7. května 1996, Brno); „*Ubohá a průhledná propagace germanizace, špinavý pokus ospravedlnění Mnichovských dohod.*“ (12. května 1996, Brno).

⁹⁰ V regionální části celkem 5 zápisů, 2 v českém jazyce a 3 německy.

⁹¹ Ponecháno v česko-německém originále, zápis z 5. července 1995, Weitra.

vyprávění mých rodičů z dřívějších dnů. Jsem za to velmi vděčná. 2 hodiny rychle utekly.“⁹² Do této kategorie patřil i příspěvek z pozdějšího uvedení výstavy ve Vídni, kde výstava opět rozšiřovala povědomí o osudech vlastní rodiny z příhraničí: „Ještě včas jsem mohl navštívit tuto zajímavou a ambiciózní výstavu. Jako potomkovi staré mikulovské rodiny se mi při ní ukazují nové, příp. neznámé aspekty, ale také bolestivé vzpomínky na bývalou vlast a dvojité pronásledování jak od nacistů, tak od Čechů. Díky + úspěch organizátorům.“⁹³

5) Pozitivní ohlasy na výstavu⁹⁴

Nejpočetnější skupinu zápisů v knize návštěv tvořila prostá slova chvály, často pouze několika slovy zdůrazňující zajímavost a informativnost výstavy. Například: „Velmi zajímavé a poučné. Více takových výstav.“⁹⁵ nebo „S velkým zájmem jsme obdivovali exponáty této putovní výstavy.“⁹⁶

Shrnutí

Z ohlasů v návštěvnických knihách vyplývá, že jeden z hlavních cílů organizátorů výstavy „Kultury na hranici“ – ukázat obyvatelům příhraničních regionů, že hranice může nejen rozdělovat, ale také spojovat – byl bezesporu naplněn. Vyjádření naděje na společný vývoj příhraničních regionů bylo v souladu i s tehdejší politickou situací, kdy vzájemné vztahy sice již nebyly naplněny bezbřehým nadšením jako na počátku 90. let, pořád lze ale mluvit o relativně klidném období, které ještě nebylo narušeno politickými diskuzemi.

Přínos výstavy pro přeshraniční spolupráci a odbourávání předsudků je vyjádřen i v mnoha poděkováních a pochvalách na adresu organizátorů, kritické hlasy byly naopak mezi pozitivními příspěvky výjimkou. Regionální rozměr výstavy byl ze strany autorů podpořen i místními tematickými částmi, tyto však v návštěvnických příspěvcích vůbec nejsou reflektovány. Pro vyjádření názoru byla pravděpodobně zajímavější

⁹² V originále „Erzählungen meiner Großeltern aus früheren Tagen, konnte ich heute, durch die sehr interessante Wanderausstellung in Retz auffrischen. Ich bin dafür sehr dankbar. 2 Stunden sind verfliegen.“ Zápis z 25. srpna 1995, Retz.

⁹³ V originále „Gerade noch rechtzeitig diese interessierte, ambitionierte Ausstellung besuchen können. Als Nachkomme alter Nikolsburger Familie eröffnen sich dabei neue bzw. unbekannte Aspekte, aber auch schmerzliche Gedanken an die ehem. Heimat u. dopp. Verfolgung sowohl von Nazis wie Tschechen. Dank + Erfolg den Initiatoren.“ (bez uvedení data, na výstavě ve Vídni v červnu 1996).

⁹⁴ V regionální části celkem 65 zápisů, 37 v německém jazyce a 28 v českém.

⁹⁵ Zápis z 29. července 1995, Znojmo.

⁹⁶ V originále „Mit großem Interesse bewunderten wir die Exponate der Wanderausstellung.“ Zápis z 2. dubna 1995, Litschau.

kontroverznější témata z putovní části výstavy. Ta vzbudila ohlas i u pamětníků zobrazovaných událostí – právě oni pak v návštěvnických knihách upozorňují na potřebu mírového soužití sousedních národů. Podle hodnocení hlavního koordinátora Olivera Rathkolba však během výstav převládala příjemná atmosféra, aniž by kontroverzní témata minulosti vzbuzovala zbytečný rozruch. Na druhou stranu neuskutečnění výstavy v Laa an der Thaya z důvodu rozdílných představ organizátorů o zobrazení tématu odsunu německého obyvatelstva po roce 1945 dokazuje roli tohoto tématu v tehdejší diskursu.⁹⁷

Nejdůležitějším důkazem možností spolupráce přes otevřenou hranici byla však výstava samotná – ačkoli impulsy vycházely hlavně z rakouské strany, velký důraz byl kladen na bilaterálnost a vyjádření názorů obou stran, mezi autory výstavy fungoval živý týmový duch.⁹⁸ Díky široké politické podpoře, různorodé regionální tematice a úspěšné spolupráci česko-rakouského týmu organizátorů se výstava Kultury na hranici stala vzorovým přeshraničním projektem.⁹⁹ Jeho úspěšnost dokazovaly také vysoké počty návštěvníků, které u pozdějších výstav ani dalších kulturních akcí neměly obdoby. Na druhou stranu ani tato úspěšná akce neměla dlouhodobý efekt – přání hlavního organizátora Olivera Rathkolba, aby výstava vytvořila mezi obyvateli příhraničních oblastí společné regionální povědomí, nebyla naplněna.¹⁰⁰

2.5 Kulturní spolupráce

Vytvořit společné regionální povědomí se nepodařilo ani dalším přeshraničním projektům Waldviertelské akademie. Zřízení nových hraničních přechodů mezi Rakouskem a Československem resp. Českou republikou sice vytvořilo předpoklad k vyšší návštěvnosti přeshraničních akcí, intenzita provozu na hraničních přechodech však klesala - nejen díky rozproštění provozu na více míst, ale právě i kvůli klesajícímu

⁹⁷ Podle odborné vedoucí výstavy Andrey Kolosyové organizátoři výstavy v Laa zastávali v této otázce pozice sudetoněmeckého Landsmannschaftu. Viz Komlosy, e-mailová konverzace s autorkou, 20. ledna 2015.

⁹⁸ Rathkolb, v osobním rozhovoru s autorkou, 10. prosince 2014.

⁹⁹ Tehdejší rakouský velvyslanec v Praze Dr. Peter Niesner v dopise adresovaném zemskému hejtmánovi Dr. Erwinu Pröllovi označuje výstavu za „nejzajímavější a nejrozsáhlejší projekt, který mi je v rámci regionální spolupráce mezi Rakouskou a Českou republikou dosud znám.“ („Das interessanteste und umfangreichste Projekt, das mir im Rahmen der regionalen Zusammenarbeit zwischen Österreich und der Tschechischen Republik bisher bekannt ist, (...).“) Dopis adresovaný 13. října 1995 Dr. Erwinu Pröllovi, dokumentace k výstavě Kultury na hranici.

¹⁰⁰ „Völkerverbindende Schau: „Kulturen an der Grenze“, *Kurier*, 10. März 1995.

zájmu o sousední státy.¹⁰¹ Rakušané sice stále realizovali nákupy za hranicemi a Češi také pořád jezdili opačným směrem pro vyšší výdělky, počáteční euforie se však vytratila. Přistoupení Rakouska k Schengenské dohodě navíc vrátilo na hranici s Českou republikou vojáky a zintenzivnilo kontrolu hranice, což vedlo ke znesnadnění přístupu nejen cizinců ze třetích zemí, ale i pro Čechy žijící v pohraničí. Tato situace pak přinášela problémy i institucím, které se snažily o přeshraniční kontakty. Tyto instituce měly podporovat kontakty mezi sousedy, ale nemohly kritizovat militarizování hranice, které v setkávání sousedů bránilo. Přítomnost vojáků na hranicích navíc vyvolávala v obyvatelích příhraničních regionů nepříjemné vzpomínky na uplynulá období.¹⁰²

Během devadesátých let a na počátku 21. století byla sice nadále pravidelně organizována sympozia a setkání, návštěvnosti a ohlasů výstavy *Kultury na hranici* však žádný další projekt nedosáhl a oslabila i politická a finanční podpora ze strany spolkové země Dolní Rakousko. Tento klesající zájem o přeshraniční výměnu na konci devadesátých let potvrzuje například bilanční výstava *10 let otevřené hranice*, u níž zůstal počet návštěvníků daleko za očekáváním.¹⁰³ Přesto se v česko-rakouském pohraničí stále našli aktivní jedinci i instituce, kterým záleželo na přiblížení sousedů a i přes nízkou účast pokračovali v pořádání kulturních akcí.

Jako jedna z institucí se na kulturních akcích podílely euroregiony vznikající v 90. letech a na počátku tisíciletí – v jižních Čechách působil již od roku 1993 česko-německo-rakouský euroregion *Šumava*, další trilaterální euroregion vznikl na česko-slovensko-rakouské hranici (euroregion *Pomoraví* v roce 1999). Nejmladším je pak v roce 2002 vytvořený euroregion *Silva nortica* spojující Českobudějovický a Jindřichohradecký okres s regionem Waldviertel.¹⁰⁴ Nové impulsy do přeshraniční spolupráce přinesla také možnost využívat finanční podpory z programů Evropské unie, a to Phare CBC na české straně a Interreg na rakouské straně.¹⁰⁵ Právě z programu Interreg IIIA byl podpořen i vznik Přeshraničních impulsních center v příhraničních

¹⁰¹ Pötscher, Mähner a Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, 12.

¹⁰² Komlosy, „Waldviertel – Südböhmen“, 207.

¹⁰³ Anneke Hudalla, „Jsme jiní, než si myslíte“, *Respekt* 50/2006, 10. prosince 2006, dostupné online na webových stránkách časopisu *Respekt*, <http://respekt.ihned.cz/c1-36287770-jsme-jini-nez-si-myslíte> (staženo 25. února 2015).

¹⁰⁴ Pavel Branda, „Euroregiony v České republice – komparativní analýza“, *Současná Evropa*, 2009, roč. 1, č. 1, 74–101.

¹⁰⁵ Interreg byl jako evropský program pro podporu přeshraniční spolupráce na vnitřních a vnějších hranicích Evropské unie součástí opatření, která doprovázejí rozšíření EU. Jeho cílem vyrovnávat deficity mezi sousedními regiony. Jeho ekvivalentem na české straně byl program přeshraniční spolupráce PHARE CBC (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring the Economy, cross border cooperation). Viz Dietmar Jäger, ed., *Kultur ohne Grenzen* (Mistelbach: Weinviertel Festival, 2003), 110–112.

regionech, která měla v rámci podpory přeshraniční výměny za cíl rozšíření aktivit škol, spolků a podnikatelů do sousední země.¹⁰⁶ Průzkumy veřejného mínění organizované před vstupem České republiky do Evropské unie ale dokazovaly omezené povědomí o přeshraničních projektech a nezájem o přeshraniční výměnu jako takovou.¹⁰⁷

Organizátoři setkání a kulturních akcí se snažili o přiblížení sousedů a překonání hranice, která i v letech následujících po otevření hraničních přechodů zůstávala v lidských myslích. Často byly důvodem nepřízně i zažité křivdy minulosti, které zanechaly stopy nejen v pamětnících událostí druhé světové války a odsunu obyvatelstva z pohraničí, ale měly vliv i na jejich potomky. Právě z důvodu překonání hranice v lidských myslích se společná historie stala častým tématem přeshraničních akcí, intenzivně diskutována byla historie i na česko-rakouských sympoziích. Nadále byla také tematizována Waldviertelskou akademií, v roce 2000 například v podobě projektu *Zapomenutý všední den*, mapujícího dějiny všedního dne obyvatel příhraničních regionů.¹⁰⁸

Analýza výstavy *Kultury na hranici* ukázala, že nepříjemná témata z historie byla mezi obyvateli pohraničí přítomná, na počátku 90. let však ještě nevzbuzovala příliš negativních emocí. O to důležitější byla činnost organizátorů setkání v pozdějších 90. letech a hlavně v době, která příliš nepřála vzájemným vztahům mezi Českou republikou a Rakouskem. Diskuze o jaderné elektrárně Temelín a blokády aktivistů na česko-rakouských hranicích byly čistým popřením přeshraničního setkávání a důkazem nepochopení mezi sousedy – více pozornosti bude této tematice věnováno v následující kapitole této práce.

Sporným tématem v přeshraničních vztazích se na přelomu tisíciletí stalo také plánované přistoupení České republiky k Evropské unii a s tím spojené historické diskuze o dekretech prezidenta Beneše – tyto diskuze našly ohlas i v regionálním tisku,

¹⁰⁶ Ve městech v příhraničních regionech České republiky a Rakouska vzniklo celkem 15 těchto přeshraničních kulturních center. Viz *Ibid.*, 97.

¹⁰⁷ Tomáš Havlíček uvádí dotazníkové šetření, prováděné v roce 2000 v mikroregionech Českokrumlovsko, Jemnicko, Hrušovansko a Mikulovsko, ve kterém více než polovina dotazovaných uvedla, že nezná žádnou přeshraniční aktivitu. Tomáš Havlíček, „Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí“, in *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*, Martin Balej a Milan Jeřábek, Geografie – Sborník České geografické společnosti (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2002), 12.

¹⁰⁸ K výstavnímu projektu vznikla taktéž stejnojmenná publikace, na které se podíleli čeští i rakouští autoři. Viz Niklas Perzi a Michal Stehlík, *Zapomenutý všední den: 20. století v zrcadle středoevropského regionu = Verschwundene Lebenswelt - Vergessener Alltag: das 20. Jahrhundert im Spiegel einer mitteleuropäischen Region* (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2002).

pro běžné setkávání však odlišná interpretace minulosti většinou nebyla problémem.¹⁰⁹ Na rakouské obavy z rozšíření Evropské unie a s tím související konkurence na pracovním trhu reagovali zástupci přeshraničních projektů z České republiky intenzivní propagací rozšíření, často bez ohledu na racionální obavy Rakušanů.¹¹⁰ V souvislosti s předvstupních programů Evropské unie také na přelomu tisíciletí stoupal počet kulturních akcí, které byly ale i nadále provázeny nezájmem.

2.6 Shrnutí vývoje spolupráce v oblasti přeshraničního setkávání

Hranice mezi Československem a Rakouskem se v roce 1989 po více než čtyřiceti letech otevřela a obyvatelům příhraničních regionů se tak naskytla možnost ke vzájemným kontaktům. Zejména první měsíce po pádu železné opony byly provázeny nadšením a euforií. S vědomím, že osobní kontakty jsou základem úspěšné přeshraniční výměny, bylo v regionech podél česko-rakouské hranice od počátku 90. let pořádáno nevídané množství přeshraničních setkání a kulturních akcí. Prvotní očekávání vzájemné spolupráce se však v pozdějších měsících ukázala jako příliš vysoká a přeshraniční styk byl v pozdějších letech provázen problémy. Neúspěchy přeshraniční spolupráce ovlivňovaly také negativní důsledky otevřené hranice (kriminalita, nákupní turistika) a předsudky, které byly v prvních měsících na základě chování Čechů a Rakušanů v pohraničí vytvořeny.

Snaha hledat „Spojující a rozdělující“ mezi sousedními národy, která se stala jmenovatelem přeshraničních akcí na počátku 90. let, byla na přelomu tisíciletí nahrazena úsilím o odstranění „Hranice v hlavách“ (Grenze im Kopf), která i po deseti letech od otevření fyzické hranice v Rakušanech a Čechách přetrvávala. Přeshraniční kulturní akce, které byly na počátku 90. let organizovány za podpory zejména rakouských institucí a regionů, získaly nový impuls v podobě možnosti financování z programů podpory Evropské unie.¹¹¹ Postupně vznikající euroregiony se také

¹⁰⁹ Rozhovor s předsedou klubu poslanců lidové strany v Horním Rakousku, Andreasem Kohlem. Viz Wolfgang Braun a Heinz Steinbock, "Die EU-Erweiterung ist die Seele unserer Politik", *Oberösterreichische Nachrichten*, 26. dubna 2002.

¹¹⁰ *Ibid.*, 209.

¹¹¹ Jednostranná finanční podpora je zmíněna opět v souvislosti s výstavou *Kultura na hranici*: „*Publikaci podpořila dvě rakouská ministerstva a dolnorakouská vláda. Chce-li naše vláda vypadat evropsky, bude si muset zvyknout podporovat projekty podobného kulturního významu také. Byť jen symbolickou částkou.*“ Viz „Hranice? Kultura!“ *Nové knihy, Literární noviny* 1995/18, 24. května 1995.

zasloužily o zintenzivnění kontaktů, dlouhodobý efekt pro příhraniční vztahy však kulturní akce i nadále postrádaly a u obyvatel regionů podél česko-rakouské hranice přetrvával nezájem o sousedy.

Nepodařilo se tak dosáhnout ani společného regionálního povědomí, jak si přáli organizátoři výstavy *Kultury na hranici*, ani „žitého sousedství“ (*gelebte Nachbarschaft*), které se jako heslo v přeshraničním styku objevovalo od počátku, ale i jako název průzkumů názorů obyvatel pohraničí před vstupem České republiky do Evropské unie.¹¹² Regionální spolupráce se tak omezila na úzkou skupinu aktivních jednotlivců v kulturních institucích nebo Přeshraničních impulsních centrech. Jednou z příčin neporozumění mezi sousedními národy byla jistě i jazyková bariéra – o jejím překonávání pojednává následující kapitola.

¹¹² Steffan Schaller, *Gelebte Nachbarschaft in der Grenzregion. Niederösterreich – Tschechien* (Wien: ÖGfE, 2004). Citováno dle Lukáš Novotný, „Česko-rakouské vztahy z pohledu občanů rakouského pohraničí“, in *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí české republiky; II. Sborník podkladových studií*, ed. František Zich, (Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 2005), 196.

Snahy o vzájemné porozumění

Od přeshraničního setkávání k bližšímu porozumění – takový by byl ideální vývoj česko-rakouské spolupráce. Je však možné sousedy přiblížit, když mezi nimi sice již nestojí uzavřená hranice, avšak přesto přetrvává nejen jazyková bariéra, ale i zažité stereotypy? Cílem následující kapitoly je ukázat, jakým způsobem se po pádu železné opony vyvíjely snahy o přiblížení a porozumění mezi Čechy a Rakušany. Nejprve bude představeno partnerství měst a škol jako způsob intenzivnější spolupráce, další část bude věnována kurzům sousedního jazyka, nabízeným zejména na začátku 90. let. Následně bude pozornost zaměřena na negativní vlivy pro vzájemné porozumění, tedy na zažité stereotypy a nově vzniklé předsudky. Jako modelové příklady iniciativ vedoucích k porozumění mezi obyvateli sousedních regionů budou na závěr kapitoly analyzovány dvojjazyčné středoškolské obory v Retzu a ve Znojmě.

3.1 Partnerství měst a škol

Nadšení z otevřené hranice vedlo již na konci roku 1989 k uzavírání četných partnerství mezi příhraničními městy a obcemi. Cílem bylo nejen navázání spolupráce s rakouskými protějšky, ale také pomoc a předávání zkušeností. Břeclav se tak například od svého partnerského města Mistelbach nechala inspirovat v oblasti odpadového hospodářství, během návštěv měli úředníci možnost také seznámit se se správním systémem rakouského města.¹¹³ Vedle partnerských iniciativ vytvořených bezprostředně po otevření hranice byla spolupráce mezi některými městy zahájena i později v 90. letech nebo po roce 2000.¹¹⁴

Hnacím motorem vzájemné spolupráce byli hlavně aktivní starostové příhraničních měst a obcí, kterým záleželo na porozumění mezi sousedy – již v předchozí kapitole byl zmíněn starosta Drosendorfu Robert Krestan, o úzkou

¹¹³ Zdeněk Novotný, „NIEDERÖSTERREICHER-„Lokalausgeschein“ drüber der „neuen“ Grenze in der „neuen“ CSFR, heute in Breclav: Zimmer mit Frühstück um 50 Schilling!“, *Der Niederösterreicher – Landeszeitung für Politik, Kultur, Wirtschaft, Freizeit* 49/1991, 12, 13.

¹¹⁴ Partnerství mezi městy Břeclav a Zwentendorf bylo uzavřeno již před otevřením hranice v září 1989, v roce 1990 pak následovaly například partnerské svazky mezi Hodonínem a Zistersbergem nebo Lanžhotem a Rabensburgem. Současný seznam spolupracujících partnerských měst je dostupný na webových stránkách českého velvyslanectví ve Vídni. Viz „Spolupráce partnerských měst“, Velvyslanectví české republiky ve Vídni, http://www.mzv.cz/vienna/cz/cesko_rakouske_vztahy/decentralizovana_spoluprace/spoluprace_partnerskych_mest/index_1.html (staženo 4. května 2015).

spolupráci a porozumění mezi občany vlastního města Groß Sieghartsu a jihočeských Dačic se zasazoval rakouský starosta Anton Kocur.¹¹⁵ Kontakty mezi městy a obcemi se neomezovaly jen na politickou spolupráci, ještě živější byly v dalších odvětvích. Hudební školy pořádaly společné koncerty, zkušenosti si vyměňovaly hasičské sbory, sportovci se účastnili soutěží i za hranicemi vlastní země. Spolupráce se velmi často odehrávala také v cestovním ruchu – jako jeden z příkladů je možné jmenovat propojení národního parku Thayatal – Podyjí.¹¹⁶ Euforicky vzniklá partnerství však v průběhu let ztrácela na intenzitě. Městské delegace se navštěvovaly jen sporadicky, společných akcí ubylo a v mnoha případech probíhala spolupráce pouze na papíře. Úspěch spolupráce vždy záležel na tom, jak na ní záleželo aktérům – pokud neexistoval oboustranný zájem, partnerství často usínala na mrtvém bodě.¹¹⁷

Podobný vývoj jako v případě měst byl typický i pro partnerskou spolupráci škol – i zde vznikala po roce 1989 partnerství mezi školami všech stupňů, ať už v závislosti na spolupráci příslušných měst nebo z vlastní iniciativy.¹¹⁸ Vedle společných návštěv a kulturních či sportovních projektů byla v rámci partnerství často realizována i výuka jazyka. I v případě školní spolupráce však nejpozději ve druhé polovině 90. let ustoupil zájem o přeshraniční styky. V roce 1999 se sice třetina českých škol v příhraničních oblastech chlubila partnerstvím s rakouskými školami, jednalo se ale spíše o spící kontakty.¹¹⁹

Vývoj partnerství mezi gymnázii v Telči a ve Waidhofenu an der Thaya lze uvést jako výstižný příklad průběhu školské spolupráce – partnerství mezi školami vzniklo již v roce 1990 na základě kontaktů tehdejších aktivních ředitelů, v prvním roce pak následovaly návštěvy žáků a učitelů a také zahájení výuky češtiny na rakouském gymnáziu. O tu byl ale mezi žáky zájem právě jen v prvním roce po otevření hranice,

¹¹⁵ Jan Jelínek, „Gross-Siegharts 15 let partnerem Dačic“, dačice.info, křesťansko-demokratický server, <http://www.dacice.info/index.php?page=6p284p0p0p0p0p0p0> (staženo 4. května 2015).

¹¹⁶ „Z historie“, Nationalpark Thayatal, <http://www.np-thayatal.at/cz/pages/z-historie-88.aspx> (staženo 4. května 2015).

¹¹⁷ V Gmündu například kontakty s Českými Velenicemi přetrvávalo od otevření hranice i do pozdějších let, zde ale panovala kvůli blízkosti obou měst výjimečná situace, která netrpěla problémy přeshraniční infrastruktury. Viz „Kontakt fehlt. Beziehungen ebnten immer mehr ab“, *NÖN Gmünd*, 16. prosince 1999, *Woche* 50/1999, 18.

¹¹⁸ V případě základní školy v Českých Velenicích „odstranění „železné opony“ umožnilo rozvoj kontaktů se školami v sousedním Gmündu a vzdálenějším Grestenu. V průběhu následujících dvaceti let se přeshraniční spolupráce postupně rozšířila až na několikaleté projekty zaměřené na společnou výuku českých a rakouských dětí.“ *Z brožury „100 let naší školy, 1911-2011“*, vydané Základní školou České Velenice v roce 2011, 6.

Dostupné online: http://www.zsvelenice.cz/phocadownload/historie_skoly/100let.pdf (staženo 4. května 2015).

učitelé z Waidhofenu vedli jazykovou výuku v Čechách o dva roky déle. Později probíhala spolupráce hlavně v podobě vzájemných návštěv, ukázek vyučování a sportovních soutěží, až byla na konci 90. let omezena na minimum a i návštěvy sousedních měst byly pořádány pouze výjimečně, důvodem byl hlavně již zmiňovaný nezájem.¹²⁰

Podobně se vyvíjelo i později vzniklé partnerství mezi Volkshochschule Krems a integrovanou střední školou v Chlumu u Třeboně – spolupráce byla navázána v roce 1993, dva následující roky se v Třeboni konaly týdenní semináře češtiny pro Rakušany, poté ale opadl zájem. Čeští žáci se navíc při účasti na seminářích v Rakousku museli potýkat s vyššími finančními náklady a pokud se nepodařilo sehnat finanční podporu od rakouských institucí, kontakty se omezily na sporadické návštěvy.¹²¹

Vedle nezájmu se partnerství měst i škol potýkala s dalšími problémy. Ačkoli se rakouské obce staly rádci a pomocníky českých partnerů v jejich rozvoji, o intenzivní a úzké spolupráci to nevytvářelo. Nedostatečná infrastruktura, chybějící finance na české straně a především jazyková bariéra bránily užším kontaktům mezi městy, ale i školami.¹²² Ve snaze o její překonání byly v prvních letech po otevření hranice partnerská města a školy hlavními organizátory kurzů českého a německého jazyka.

3.2 Výuka sousedního jazyka

Odejít na rok za prací do Rakouska, získat zkušenosti a naučit se jazyk, který pak mohou využít v každodenním životě na hranici – na přelomu 19. a 20. století to byla pro obyvatele příhraničních regionů běžná záležitost.¹²³ Bezprostředně po pádu železné opony se zdálo, že je nyní možné na tuto tradici navázat. V prvních měsících po otevření hranice panoval zájem o sousední jazyk i na rakouské straně hranice, kurzy

¹¹⁹ Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, „Zehn Jahre offene Grenze. Zu einer Ausstellung der Waldviertel Akademie“, *Das Waldviertel* 2/1999, ročník 48, 174.

¹²⁰ „Partnerschule Gymnasium Telč“, webové stránky BG und BRG Waidhofen an der Thaya, <http://www.gymwt.at/start.asp> (staženo 6. května 2015).

Přítomnost telčské žačky na gymnáziu ve Waidhofenu, která byla zmiňována v bilančním článku v roce 1999, byla také pouze výjimečným případem. „Gute Kontakte. Bessere Kooperation als viele glauben“, *NÖN Waidhofen*, 16. prosince 1999, Woche 50/1999, 24.

¹²¹ Andreas Kompek, „Unsere tschechischen Nachbarn und wir: ein Beitrag zum Abbau nationaler Vorurteile. Aktivitäten der Volkshochschule Krems im Rückblick“, *Das Waldviertel* 1/1999, ročník 48, 50–57.

¹²² „Sprache ist Barriere. Partnerschaften nur „lockere Beziehungen“, *NÖN Horn*, Woche 50/1999, 39.

¹²³ Univ. Prof. Dr. Gero Fischer v protokolu k „Workshop 1: Pädagogik“, Dokumentace ze symposia „gestern vorausblickend. heute dabei. für morgen bereit“ konaného v Retzu 29. a 30. listopadu 2001 u příležitosti oslav 10 let biculturní obchodní akademie v Retzu.

českého jazyka byly organizovány téměř ve všech městech podél česko-rakouské hranice. Intenzivní kurzy češtiny byly pro Rakušany organizovány i v České republice.¹²⁴

Velkou chuť do učení sousedního jazyka potvrzovaly již zmíněné průzkumy mezi obyvateli příhraničních regionů, provedené v letech 1991 a 1994. V roce 1991 část obyvatelstva na české straně hranice hodnotila své jazykové znalosti jako obstojné – u příslušníků starší generace pramenila znalost z období života ve smíšených jazykových oblastech, v době uzavřené hranice zase nebylo výjimečné sledovat rakouské televizní vysílání. Drtivá většina Čechů (téměř 90%) pak vyjadřovala zájem na svých jazykových znalostech dále pracovat. V případě Rakušanů byly znalosti češtiny minimální, záměr učit se jazyk sousedů pak vyjadřovala pětina dotázaných. Ve srovnání s Čechy se tedy jednalo o podstatně nižší počet, ještě výraznější byl pak rozdíl ve skutečné návštěvnosti jazykových kurzů.¹²⁵ Prvotní nadšení totiž poměrně rychle opadlo, počty kurzů byly redukovány a výuka kvůli nezájmu omezena na začátečnickou úroveň.¹²⁶ To se projevilo i v hodnocení jazykových znalostí v průzkumech v roce 1994, kde se procento Rakušanů, kteří hovoří česky, téměř nezměnilo. U Čechů naopak nastal pozitivní posun – úplně bez znalosti jazyka jich podle průzkumu bylo už jen 7% (v roce 1991 tuto možnost uvedlo 34% dotázaných).¹²⁷

Na českých školách v pohraničí byla výuka němčiny tradiční záležitostí a v mnoha případech dostávala při výběru cizího jazyka přednost před angličtinou. Zpočátku byla i na rakouské straně nabídka češtiny pro žáky velmi široká, postupně ale zájem podobně jako v případě jazykových kurzů pro veřejnost opadl. Na základních školách více než na dalších úrovních vzdělání byla jazyková výuka výsledkem snahy aktivních učitelů, která se musela setkat s podporou rodičů. Naopak v případě výuky na středních školách už si učitelé i studenti často uvědomovali význam jazyka nejen pro vzájemné porozumění, ale i pro lepší uplatnění budoucích absolventů. Těsně po otevření hranice se navíc ve východní části česko-rakouského příhraničí podařilo realizovat dva dvojjazyčné studijní obory, které budou blíže představeny v poslední části této kapitoly.

¹²⁴ Ernst Wurz, „Spurensuche einer 20-jährigen Erfolgsgeschichte“, in *Waldviertel, Raum zum Denken*, eds. Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004), 33.

¹²⁵ Samhaber, Perzi, Pötscher a Kühne, „Die Folgen der Grenzöffnung“, 375.

¹²⁶ Pötscher, Mähner, Perzi, „Zehn Jahre offene Grenze“, 172.

¹²⁷ Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994. Pět let otevřené hranice“, 87.

3.3 Stereotypy a předsudky v přeshraniční spolupráci

Přes všechny snahy o porozumění ve vzájemných vztazích na konci 90. let přetrvával nezáměr a jazyková bariéra. Negativní postoj a vnímání sousedů bylo navíc posilováno stereotypy a předsudky o obyvatelích druhé strany hranice. Mnohé přetrvávaly již z minulosti – dramatické události 20. století měly výrazný dopad i na příhraniční území, zejména v případě odsunu německého obyvatelstva. Bývalí obyvatelé českého pohraničí pak často žili jen několik kilometrů od původního domova, ale bez možnosti známá místa navštívit.¹²⁸ K odbourání resentimentů nepřispívala ani skutečnost, že vzájemná minulost nebyla dlouhou dobu v přeshraničních vztazích tematizována, takže se sice neobjevovaly otevřené spory, ale problémy v pozadí přetrvávaly. Obavy měli navíc obyvatelé příhraničních regionů spojené se samotnou hranicí, jejíž okolí bylo během studené války zakázaným územím, kontrolovaným pohraniční stráží. O sousedním regionu tak měli obyvatelé příhraničních oblastí pouze omezené představy.¹²⁹

Když se pak v roce 1989 hranice náhle otevřela, mnozí Češi ani Rakušané nevěděli, jak se k novým sousedům chovat. Konflikty, které byly v dobách studené války často u ledu, dostaly nyní šanci se projevit.¹³⁰ A navíc se k nim přidaly nové předsudky. Ty velmi často pramenily z neznalosti, která vytvořila pro nové dojmy prostor – bohužel i pro ty negativní. Takřka okamžitě se mezi nově objevenými sousedy ukázal rozdíl ve způsobu života. Pro Čechy, ovlivněné čtyřiceti lety života v socialismu, bylo za hranicí všechno nové, překvapivé pro ně byly i na Západě běžné věci. Rakušané pak na jejich návštěvy a překvapené vystupování reagovali zdoluhavým vysvětlováním i zjevných banalit, takže jejich chování působilo na Čechy nadřazeně, nikoli jako jednání rovného s rovným.¹³¹ V češtině psané nápisy „Prosíme nekradte“ také nebyly ideální cestou k porozumění. Po otevření hranice skutečně docházelo k občasným „nákupům

¹²⁸ K rakouské představě o „falešném Čechovi“ (*Falscher Böhm*) blíže Berthold Molden v již zmiňované publikaci o vzájemných vztazích mezi obyvateli Českých Velenic a Gmündu. Viz Blaive a Molden, *Hranice probíhají vodním tokem*, 143, 144.

¹²⁹ Niklas Perzi, „Wie Brüssel nach Böhmen kam“, *Die Presse*, 19. prosince 2014, <http://diepresse.com/home/spectrum/zeichenderzeit/4623615/Wie-Brussel-nach-Bohmen-kam> (staženo 6. května 2015).

¹³⁰ Muriel Blaive, Berthold Molden, *Grenzfälle. Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisernen Vorhang* (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2009), 42.

¹³¹ Povýšené chování Rakušanů (které se projevovalo například tykáním zaměstnancům obchodu) při nákupech v českém příhraničí bylo zmiňováno i v rámci rozhovorů s respondenty působícími na rakouském pracovním trhu. Muž z Dačic, v osobním rozhovoru s autorkou, 5. dubna 2015. Dále k tomuto fenoménu Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994“, 84.

bez peněz“, s nálepkou zlodějů se však museli vyrovnávat i slušní čeští zákazníci, a to i poté, co prvotní přestupky vymizely.

Jednalo-li se v případě Čechů o ojedinělé případy, konzumní excesy Rakušanů v českém pohraničí byly i v průběhu devadesátých let masovou záležitostí. Když totiž Rakušané zjistili, jak levně je možné za hranicí nakoupit, české obchody a služby se staly pravidelným cílem jejich cest za objemnými nákupy potravin a spotřebního zboží. Jako obyvatelé periferních regionů se totiž poprvé ocitli v opačné situaci, kdy jejich životní úroveň nebyla nižší než ve zbytku země, ale naopak vysoce převyšovala české možnosti. Podle Niklase Perziho se nyní „komplexy méněcennosti obyvatelů Waldviertelu vůči obyvatelům vídeňské centrální oblasti kompenzovaly v pocitech nadřazenosti vůči severním sousedům.“¹³² Díky nízkým cenám si velké nákupy mohli dovolit i lidé důchodového věku z relativně chudých příhraničních regionů, zejména pro tuto cílovou skupinu byly organizovány dokonce nákupní zájezdy.¹³³

Nákupní turistika Rakušanů vyvolávala mezi Čechy často negativní konotace - Rakušané se chlubí svými penězi, jezdí do Čech pouze za nákupy nebo službami a vykupují místní obchody. Když se k těmto stereotypům přidal ještě růst cen v důsledku rakouských nákupů, nebylo pro Rakušany snadné si reputaci vylepšit.¹³⁴ I kvůli těmto zážitkům se sousedy přetrvávala na konci devadesátých let stále hranice v lidských myslích. Resentimenty z minulosti a nově vzniklé předsudky byly nejen jednou z příčin nezájmu o přeshraniční spolupráci, ale projevíly se také na začátku 21. století v diskuzích o jaderné elektrárně Temelín.

3.3.1 Temelín

Jak bylo ukázáno v úvodní kapitole o mezistátních vztazích mezi Českou republikou a Rakouskem, jaderná elektrárna Temelín byla ve vzájemných sporech tradičně problematickým tématem. Blížící se uvedení do provozu přirozeně ještě zintenzivnilo tuto diskuzi. Rozsah případné jaderné havárie byl vnímán jako bezprostřední ohrožení severních regionů Rakouska a proto se právě zde nejvíce

¹³² „Die Waldviertel Minderwertigkeitskomplexe gegenüber Bewohnern des Wiener Zentralraumes wurden nun durch Überlegenheitsgefühle dem nördlichen Nachbarn gegenüber kompensiert.“ Viz Niklas Perzi, Franz Pötscher, Thomas Samhaber a Martin Kühne, „Die Partnerschaft zwischen Kautzen und Staré Město (Altstadt) – Überlegungen zu einem Versuch gelebter Nachbarschaft“, *Das Waldviertel* 2/1993, ročník 42, 148–168.

¹³³ Krupka, „Současné česko-rakouské vztahy“.

¹³⁴ Pötscher, Mähner, Perzi, „10 Jahre Offene Grenze“, 25.

projevily mezistátní problémy, ale také populismus rakouských politických stran a médií.¹³⁵ A v neposlední řadě i stereotypy – připravované spuštění Temelína bylo často interpretováno jako bezohlednost Čechů, kterým nezáleží na životním prostředí a na tom, že ohrožují i své sousedy.¹³⁶ Chování Rakušanů bylo na druhé straně vnímáno jako povýšenecký diktát.

Aktivně se proti Temelínu stavěli nejen zemědělci se svými traktory, ale také ředitelé a učitelé škol v příhraničních regionech. Jimi podpořená účast školáků a celých školních tříd na protitemelínských protestech na hranicích byla čistým popřením snah o sblížení sousedů prostřednictvím partnerství škol. I čeští regionální političtí představitelé viděli angažmá svých protějšků ve sporu o jadernou elektrárnu Temelín jako ohrožení pracně budované česko-rakouské spolupráce. Na druhou stranu, možnosti přeshraničního dialogu ukázala spolupráce rakouských organizátorů blokad s českými spolky na ochranu životního prostředí.¹³⁷ V nejvyšší míře se blokady objevovaly na hornorakouských hraničních přechodech. Jejich důvodem byla nejen blízkost jaderné elektrárny Temelín, ale také dlouhodobé politické působení strany Svobodných v této spolkové zemi.¹³⁸ Naopak na hranicích s Dolním Rakouskem probíhaly blokady v mnohem menší míře, jaderná elektrárna v Dukovanech v blízkosti dolnorakouské hranice byla s protesty spojována pouze výjimečně.

Podstatnou roli v problému Temelína sehrála i prezentace tohoto tématu v rakouském tisku. Objevila se například karikatura, na které chladicí věž vytváří stín ve tvaru smrtky, zasahující až přes hraniční závoru. Připojen je popis: „Atomové záření nezná žádné hranice.“¹³⁹ Rolí médií v rakouském postoji proti jaderné elektrárně Temelín se ve své diplomové práci zabývá Petr Bruna, který dochází k závěru, že zájem médií přispěl k větší informovanosti veřejnosti o tomto tématu, avšak „*mnohá média se*

¹³⁵ Ze strany FPÖ se pak například objevovaly návrhy na nasazení rakouské armády na hranici mezi Českou republikou a Rakouskem. Viz „Heer an alle Grenzen! Heereseinsatz an Grenze, Atomkraftwerke FPÖ-Themen“, *NÖN Waidhofen*, 22. září 1999, Woche 38/1999, 18.

Tradičně protičesky se profiloval deník *Neue Kronen Zeitung* (NKZ) včetně jeho regionálních mutací. Horno- i dolnorakouské vydání deníku NKZ bylo v období blokad hraničních přechodů nabitě apelativními články, noviny samy také vedly petiční kampaň proti české jaderné elektrárně. Viz „Stoppt Temelin! Am Wochenende droht der Temelin-Start! Tschechen sprechen von der unmittelbaren Ativierung“ *Neue Kronen Zeitung Oberösterreich*, 6. října 2000, 8,9.

¹³⁶ „Eine Mischung aus Angst, Zorn und auch Resignation“, *Oberösterreichische Nachrichten*, 4. září 2000.

¹³⁷ „Breite Unterstützung für Blockierer. Rotes Kreuz hilft mit Tee und Betten. Die Molkerei bringt Joghurt. Bauer spendet Verkaufserlös von Kuh“, *Neue Kronen Zeitung Oberösterreich*, 12. října 2000, 10, 11.

¹³⁸ „Wahlergebnisse. Landtagswahlen“, Oficiální webové stránky úřadu hornorakouské zemské vlády, http://www.land-oberoesterreich.gv.at/files/statistik/wahlen/wahlenooe/ltw/ltw_4.pdf (staženo 6. května 2015).

postupně sžíla se svou aktivní rolí v tématu jaderné energie a stala se doslova hnací silou v protiatomové politice.“ Jak autor dále uvádí, „Dominance bulvárních deníku v rakouské mediální krajině (...) zároveň vedla i k emociálnímu zploštění tématu a jeho bulvarizaci.“¹⁴⁰ Tato teze byla při zpracování této práce potvrzena sondou do regionálních deníků – nejen v horno- i dolnorakouském vydání tradičně protičeského deníku *Neue Kronen Zeitung*, ale i v mírnějších *Oberösterreichische Nachrichten* se objevovala kritika bezpečnosti jaderné elektrárny.

Naopak v českých regionálních denících byly hlavním tématem blokády hraničních přechodů – objevilo se zde i přirovnání k nové „oponě“ na hranici mezi Českou republikou a Rakouskem.¹⁴¹ Tento způsob protestu proti jaderné elektrárně Temelín nejen zabránil Čechům v cestách na dovolenou, ale právě také připomněl období, kdy byla hranice uzavřená z politických důvodů. Přestože organizátoři blokády uváděli, že protestují zejména proti vládě a politickým rozhodnutím, v titulcích rakouských deníků byla problematika vztahována na Čechy obecně.¹⁴² Negativní dopad na utváření česko-rakouské spolupráce tak byl neoddiskutovatelný.

V příhraničních regionech byl spor ohledně jaderné elektrárny Temelín nejnapjatější v době uvedení do provozu a s tím souvisejících blokády během září a října 2000. Pozdější „Veto proti Temelínu“ už takové echo nezaznamenalo, i když zejména *Neue Kronen Zeitung* byly i v této kampani velmi aktivní. Přestože bylo téma jaderné elektrárny Temelín ve vzájemných vztazích stále přítomné, na začátku 21. století naopak začínala v příhraniční spolupráci úspěšnější kapitola.

3.4 Nové impulsy k porozumění

Konec 90. let byl pro přeshraniční porozumění skutečně chladným obdobím. Plánovaný vstup České republiky do Evropské unie však na začátku 21. století přinesl do rakouských příhraničních regionů stoupající zájem o Čechy a český jazyk. Aktivita v česko-rakouské spolupráci rostla jak ze strany politiků, tak i u regionálních aktérů,

¹³⁹ „Atomstrahlung kennt keine Grenzen“, *Neue Kronen Zeitung Niederösterreich*, 16. října 2000, 9.

¹⁴⁰ Bruna, „Odpor Rakušanů k jaderné elektrárně Temelín“, 77, 78.

¹⁴¹ „Kvůli Temelínu zatáhli Rakušané na hranici opět „oponu“, *Budějovické listy*, 9. září 2000, 1.

„Rakušané vyhrožují dalším zatažením hraniční opony“, *Budějovické listy*, 11. září 2000, 1.

¹⁴² „Tschechen bleiben stur. Aktivierung nur noch Frage von Tagen“, *Neue Kronen Zeitung Niederösterreich*, 8. října 2000, 13.

kteří pro své aktivity dokázali získat finanční podporu z evropských programů.¹⁴³ Příznivější vztah Rakušanů ke svým severním sousedům dokazovaly i průzkumy veřejného mínění v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie.¹⁴⁴ Rostoucí podpora výuky jazyka sousedních zemí, které se měly stát novými členy Evropské unie, našla politické vyústění v dolnorakouské Jazykové ofenzivě, v jejímž rámci byla podpořena přítomnost českých učitelů na dolnorakouských školách.¹⁴⁵

Němčina si naopak v českých příhraničních regionech držela přes celá 90. léta silné postavení, i proto se Rakušané na české znalosti často spoléhali. V pozdějších letech však v konkurenci s angličtinou také ztrácela pozici prvního cizího jazyka. Na podobně klesající zájem o Rakousko jako takové se snažila dolnorakouská vláda reagovat projektem „Vítejte, sousedé“ (*ARGE Willkommen Nachbar*), jehož cílem bylo přilákat Čechy jako turisty do Rakouského pohraničí. Přivítat je měla česká menu v restauracích, české nápisy, ale také základní znalosti češtiny v pohostinství a na informačních centrech. Větší přítomnost českého jazyka v psané podobě se díky tomuto programu podařila zrealizovat, dopad na samotné jazykové znalosti Dolnorakušanů byl však i přes nabídnuté jazykové kurzy spíše zanedbatelný.¹⁴⁶ Díky předvstupní finanční podpoře Evropské unie v rámci programu Phare CBC sice kvantitativně narostl i počet přeshraničních projektů organizovaných z české strany, jazyková bariéra ale stále mezi oběma národy přetrvávala a omezovala tak bližší porozumění.¹⁴⁷

¹⁴³ Podpořena tak byla například pravidelná hravá výuka češtiny u předškolních dětí v dolnorakouském Drosendorfu. Viz Willi Eramsus, „Přehled projektů GIZ. Čeština hravě ve školce v Drosendorfu“, *Okno* č. 2, říjen 2003, 5. Dvojazyčnost akcí v příhraničí a jejich dostupnost pro obyvatele území na obou stranách hranice byla podporována i v rámci projektu „Austrian Czech Cultural Cooperation“ mezi Horním Rakouskem a Jihočeským a jihomoravským krajem. Viz Silvia Nagl, „Die Distanz ist nur im Kopf“, *Oberösterreichische Nachrichten*, 28. srpna 2002.

¹⁴⁴ V roce 2004 se pro vstup České republiky do Evropské unie vyslovilo 36% dotazovaných z Horního Rakouska a 40% dotazovaných z Horního Rakouska. Jednalo se o nárůst o 5, resp. 4 procentní body oproti roku 2001. Viz Novotný, „Česko-rakouské vztahy“, 196.

¹⁴⁵ V okrese Horn se tak například zapsalo k výuce češtiny 289 školáků, pro něž hodiny českého jazyka připravovaly čtyři kvalifikované učitelky z Čech. Viz Rupert Kornell, „Sprachoffensive: Tschechisch ist der Hit“, *Das Waldviertel* 2/2004, ročník 53, 160, 161.

¹⁴⁶ „Vítejte sousedé“, *Okno* č. 2, říjen 2003, 17

¹⁴⁷ Na druhou stranu i po vstupu do Evropské unie přetrvával problém, kdy mezi členskými státy Evropské unie sice existuje volný pohyb osob, ten se ale nevztahuje na žáky jiné národnosti, kteří by při překročení hranice museli pokaždé žádat o vízum – tím se problematizovaly například v základních školách v Gmündu a Českých Velenicích viz Thomas Samhaber, „Grenzöffnung. Aspekte der Grenze zwischen Waldviertel und Südböhmen“, in: Österreich. Tschechien. Unser 20. Jahrhundert, s. 145.

3.5 Úspěšné příklady snahy o vzájemné porozumění

Přestože snahy o vzájemné porozumění mezi Čechy a Rakušany byly v pozdějších letech po otevření hranice provázeny spíše neúspěchy, některé iniciativy z počátku 90. let přetrvaly i během problematických období vzájemných vztahů a podstatně přispěly k přiblížení sousedních národů. Cílem následující podkapitoly je ukázat, jakým způsobem se úspěchy a problémy provázející snahy o vzájemné porozumění projevíly při realizaci konkrétních iniciativ v česko-rakouském příhraničí. Jako modelové příklady byly pro zkoumání vybrány dvojjazyčný obor gymnázia ve Znojmě a biculturní akademie hotelové školy v Retzu, na kterých se podařilo zachovat dvojjazyčnou výuku od počátku devadesátých let až do současnosti. Výzkum se zabývá otázkou, jakým způsobem se vyvíjely tyto dvojjazyčné obory a jaký měly dopad na vzájemné vztahy v příhraničních regionech.

Zkoumání se v prvním kroku zaměřuje na počáteční záměr a jeho uskutečnění, včetně role místních iniciátorů. Dále bude pozornost věnována vývoji zájmu studentů o tyto obory, ve třetím kroku pak provázanosti se zahraničím a partnerství na druhé straně hranice. Opomenuty nebudou ani problematické otázky jako klesající zájem o sousední jazyk nebo historické resentimenty. Zdrojem pro analýzu případů byly dokumenty dostupné na webových stránkách obou vzdělávacích institucí, články o dvojjazyčných oborech v regionálním tisku a především rozhovory s učitelkami, které na školách působily a působí. V případě obchodní akademie v Retzu se jednalo e-mailovou korespondencí s Ingrid Holzerovou,¹⁴⁸ informace o dvojjazyčném oboru gymnázia ve Znojmě jsem získala v osobním rozhovoru s Drahomírou Denerovou.¹⁴⁹

3.5.1 Dvojjazyčný obor na gymnáziu dr. Karla Polesného ve Znojmě

Jak bylo ukázáno v úvodní kapitole, nadšení po otevření hranice panovalo nejen v příhraničních regionech, ale i v diplomatických vztazích mezi Prahou a Vídní. Právě v mezivládních stycích se zrodila dohoda o vytvoření dvojjazyčných česko-rakouských oborů na českých gymnáziích. Znojmo, třicetitisícové město v těsné blízkosti hranic

¹⁴⁸ Mag. Ingrid Holzerová na obchodní akademii v Retzu od roku 1983 vyučuje němčinu a dějepis, jako učitelka němčiny působila v letech 1991 – 1999 i na gymnáziu ve Znojmě.

¹⁴⁹ Mgr. Drahomíra Denerová působí na gymnáziu dr. Karla Polesného od roku 1980 jako učitelka němčiny, od roku 1990 se podílela na organizaci zdejšího dvojjazyčného oboru.

s Rakouskem, se pro umístění dvojjazyčného oboru přímo nabízel a ředitel gymnázia Dr. Karla Polesného Josef Molín tuto nabídku nadšeně přijal.¹⁵⁰

Pro zájemce o pětileté studium po osmileté základní školní docházce byl v roce 1990 zorganizován tzv. nultý ročník zaměřený na osvojení jazyka. Zájem byl enormní – do budoucích dvou otevíraných tříd po třiceti žácích se přihlásilo 400 uchazečů nejen ze znojemského okresu, nýbrž z celé republiky.¹⁵¹ Díky velké možnosti výběru byly u žáků znalosti němčiny na velmi vysoké úrovni, což příjemně překvapilo i rakouské učitele, působící na škole v roli němčinářů.¹⁵² V následujících letech však počet zájemců klesal a v souvislosti s tím také úroveň znalostí jazyka. Přesto se až do roku 1996 dařilo otevírat vždy dvě třídy pětiletého gymnázia – po reformě školství a zavedení devítileté školní docházky byl pak obor transformován na šestiletý, na který žáci přecházeli po ukončení sedmého ročníku na základní škole.

Výuka byla od počátku koncipována jako dvojjazyčná – po tzv. nultém ročníku s dvacetihodinovou týdenní dotací německého jazyka byly v dalších ročnících vyučovány některé odborné předměty v němčině. Tato výuka byla od počátku zajišťována rodilými mluvčími, jejichž působení ve Znojmě podporovalo rakouské ministerstvo školství – v první polovině 90. let působilo na gymnáziu až 13 rakouských pedagogů, často dojíždějících z dolnorakouského Hornu nebo Retzu.¹⁵³ Jejich počet však také postupně klesal, v době oslav desetiletého výročí dvojjazyčného oboru již na gymnáziu působili pouze čtyři Rakušané, dostatečnou odbornost pak zajišťovali čeští učitelé se zkušenostmi z jazykových kurzů z Rakouska.

Česko-rakouská spolupráce se však neomezovala jen na přítomnost rakouských učitelů. Studentům dvojjazyčného oboru bylo umožněno také velké množství návštěv, kontaktů a partnerských výměn v sousední zemi, při kterých mohli své jazykové znalosti využít v praxi. Partnerství s rakouskými školami a možnost procvičovat nabyté jazykové znalosti ihned v praxi bylo pro úspěch absolventů dvojjazyčného oboru klíčové. Tradičními cíli se staly Drosendorf a Schrems, intenzivnější kontakty se vyvinuly například s gymnáziem v Hornu, ve spolupráci s gymnáziem v Hollabrunnu

¹⁵⁰ Gerhard Grubeck, „Příspěvek rakouského učitele, který působí na škole již 10 let“, *10 let / 10 Jahre, dvojjazyčné gymnázium Znojmo, bilinguales Gymnasium Znaim 1990–2000*, dokument Gymnázia Dr. Karla Polesného ve Znojmě vytvořený k desátému výročí dvojjazyčného oboru.

¹⁵¹ Mgr. Drahomíra Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015.

¹⁵² Grubeck, „Příspěvek rakouského učitele“.

¹⁵³ Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015.

Mezi rakouské učitele patřila i Ingrid Holzerová, která působila na biculturní obchodní akademii v Retzu.

pak vznikl zajímavý projekt studentského rádia s vysíláním v němčině i v češtině.¹⁵⁴ Vedle výuky němčiny byla také posílena výuka angličtiny – i díky tomu nebylo studium vůbec jednoduché a někteří studenti opouštěli obor již před dokončením studia. Absolventi byli však výjimečně připraveni na spolupráci se sousedy a pokračovali ve studiu nejen na českých, ale i na rakouských univerzitách. Šanci využít tyto příležitosti mělo do roku 2004 více než 400 maturantů.¹⁵⁵

Přínos dvojjazyčného oboru pro mezikulturní výměnu mezi Čechy a Rakušany shrnul dlouholetý rakouský pedagog Mag. Dr. Gerhard Grubeck při příležitosti desetiletého výročí založení dvojjazyčného oboru: „(...) *všichni jsme se stali tolerantnějšími vůči cizímu. Stali jsme se otevřenějšími a přistupujeme k sobě bez ostychu.*“¹⁵⁶ Z průzkumu mezi absolventy taktéž vyplývá pozitivní hodnocení česko-rakouské spolupráce.¹⁵⁷ Vzletná slova o toleranci a větší otevřenosti k česko-rakouské spolupráci potvrzuje i Mgr. Denerová. Díky přítomnosti rakouských učitelů od počátku realizace dvojjazyčné výuky se mezi žáky nesetkávala s předsudky nebo resentimenty z minulosti, větší ohlas pak mezi žáky nezaznamenalo ani téma jaderné elektrárny Temelín.¹⁵⁸

3.5.2 Bikulturní obchodní akademie v Retzu

Obchodní akademie vznikla jako součást obchodní školy v Retzu v roce 1983 a v pětiletém studijním oboru připravovala své studenty na uplatnění nejen v regionu, ale i na pokračování studia na rakouských univerzitách. Díky bezprostřední blízkosti k hranici existovaly již před rokem 1989 kontakty tamních učitelů s pedagogy na znojenském gymnáziu a otevření hranice pak ředitel obchodní akademie Dkfm. Eduard Strebl viděl jako šanci pro přeshraniční dialog a přiblížení sousedů. Ovládnutí cizího

¹⁵⁴ Drahomíra Denerová, „Studentské rozhlasové vysílání GymRadio“, Oficiální webové stránky gymnázia dr. Karla Polesného, Znojmo, http://www.gymzn.cz/index.php?tc=rs/clanek.php&rs_kod=148 (staženo 6. května 2015).

¹⁵⁵ „Absolventi školy“, Oficiální webové stránky gymnázia dr. Karla Polesného, Znojmo, http://www.gymzn.cz/index.php?tc=rs/clanek.php&rs_kod=148 (staženo 6. května 2015).

¹⁵⁶ „(...) *wir sind alle toleranter geworden dem Fremden gegenüber. Wir sind offener geworden und gehen aufeinander ohne Scheu zu.*“ Viz Grubeck, „Příspěvek rakouského učitele“.

¹⁵⁷ „Výsledky ankety, která proběhla u absolventů dvojjazyčného studia Gymnázia Dr. Karla Polesného, kteří maturovali v letech 1995 – 98.“ Viz *10 let / 10 Jahre, dvojjazyčné gymnázium Znojmo, bilinguales Gymnasium Znaim 1990–2000.*

¹⁵⁸ Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015.

jazyka a společná výuka Čechů a Rakušanů měly být cestou k vzájemnému porozumění, ale také k lepšímu uplatnění na trhu práce v česko-rakouském regionu.¹⁵⁹

Na zahájení výuky biculturní obchodní akademie se prostřednictvím seminářů a studijních návštěv v České republice připravovali nejen učitelé nově vznikajícího oboru, ale i budoucí studenti – čeští žáci, kteří navštěvovali již zmiňovaný nultý ročník dvojjazyčného gymnázia ve Znojmě, si mohli vybrat, zda budou po jeho absolvování pokračovat na gymnázium či právě na obchodní akademii. Spolupráce s gymnáziem ve Znojmě fungovala také ve formě výměnného působení učitelů.¹⁶⁰

V zájmu vyváženosti biculturních tříd se vedení školy snažilo, aby výuku navštěvoval vyrovnaný počet žáků z České republiky i z Rakouska. Počet českých zájemců o obor však od počátku výrazně převyšoval zájem Rakušanů, část rakouských rodičů se navíc k zavedení češtiny stavěla odmítavě. Roli v jejich postoji často hrály historické resentimenty, neboť v Retzu stále žilo mnoho rodin, kterých se týkalo vyhnání z českého pohraničí v roce 1945. Mezi samotnými žáky v biculturních třídách se však tyto resentimenty neobjevovaly. Podle pozdějšího ředitele obchodní akademie, Mag. Ewalda Fidessera, pak v průběhu let začali i rodiče brát znalost češtiny jako šanci pro své děti a při volbě druhého cizího jazyka upřednostňovala velká část studentů český jazyk před francouzštinou.¹⁶¹

V průběhu devadesátých let se v Retzu potýkali s poklesem zájmu z české strany – zejména po zrušení nultého ročníku ve Znojmě bylo nutné aktivně hledat zájemce již na základních školách a znalosti němčiny byly u uchazečů na podstatně nižší úrovni než dříve. S podobnými problémy se potýkali i na rakouské straně – ačkoli i mnohé základní školy spolupracovaly s českými partnery, čeština byla na tomto stupni vyučována pouze výjimečně a rakouští žáci tak na obchodní akademii museli začínat s češtinou od začátku.¹⁶² Obtíže způsobovala také nižší životní úroveň českých žáků, kteří měli kvůli nedostatku financí problém účastnit se společných výletů nebo sportovních akcí. Na jejich podporu tak přispívali domácí žáci, což se mezi Rakušany pochopitelně nesetkalo s nadšením, ve výsledku to byla ale jediná možnost jak společné akce realizovat. Na soužití českých a rakouských žáků měla vliv i situace a protesty kolem jaderné

¹⁵⁹ „Abbau der Schranken“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 26.

¹⁶⁰ Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015.

¹⁶¹ „Bikulturelle HAK mit Blick in die Zukunft“, *NÖN Hollabrunn*, 14. října 2003, Woche 42/2003, 2, 3.

¹⁶² Bývalý ředitel obchodní akademie v Retzu HR Dkfm. Eduard Strebl v protokolu k „Workshop 1: Pädagogik“, Dokumentace ze symposia „gestern vorausblickend. heute dabei. für morgen bereit“ konaného v Retzu 29. a 30. listopadu 2001 u příležitosti oslav 10 let biculturní obchodní akademie v Retzu.

elektrárny Temelín, kdy se někteří rakouští žáci dokonce účastnili blokády na nedaleké hranici. Díky možnosti diskuze a také pravidelně organizovaným exkurzím do jaderné elektrárny Dukovany však ani toto téma nezpůsobilo dlouhodobější problémy pro dvojjazyčný obor.¹⁶³

Do roku 2004 školu opustilo přibližně 250 absolventů biculturního oboru, vybavených nejen jazykovými znalostmi pro působení v regionu, ale také otevřených k česko-rakouské spolupráci. Kontakty s českou stranou byly podporovány i v podobě partnerských výměn s českými školami, které obvykle nejsou pro obchodní akademie typické – žáci z Retzu však mohli své znalosti češtiny procvičovat nejen ve společné třídě, ale i při přeshraničních jedno- i vícedenních projektech s gymnáziem ve Znojmě nebo v Třebíči.¹⁶⁴ Dvojjazyčná výuka zde byla zachována i v dobách, kdy byl zájem o souseda minimální – oslavy desetiletého výročí fungování biculturní obchodní akademie byly jednou z mála akcí, které připomínaly otevření hranice před deseti lety.¹⁶⁵ Uznání se biculturnímu projektu dostalo i prostřednictvím udělení Evropské pečeti za inovativní jazykové projekty v roce 1999.¹⁶⁶

Výjimečnost biculturní obchodní akademie vyplývala nejen z přítomnosti žáků z obou zemí ve společných třídách, ale spočívala právě v interkulturním zaměření oboru a v jeho dvojjazyčnosti. Program studia byl totiž přímo zaměřený na odbourání stereotypů ve vzájemných vztazích a na navázání blízkých kontaktů, absolventi oboru se měli stát multiplikátory na poli česko-rakouské spolupráce.¹⁶⁷ Žáci z České republiky navštěvovali a navštěvují i další školy v rakouských příhraničních regionech, jmenovat je možné hotelovou školu taktéž v Retzu nebo obchodní akademii v Gmündu. V těchto školách byla ale výuka vedena pouze v němčině, čeština byla případně nabídnuta jako volitelný předmět.¹⁶⁸

3.5.3 Dvojjazyčné obory ve srovnání

Dvojjazyčné středoškolské obory, které vznikly na obchodní akademii v dolnorakouském Retzu a na gymnáziu v jihomoravském Znojmě, těžily při svém

¹⁶³ Mag. Ingrid Holzer, e-mailová konverzace, 21. dubna 2015.

¹⁶⁴ Ibid. 25. března 2015.

¹⁶⁵ „Kein Interesse. 10-Jahres-Jubiläum: HAK diskutierte“, *NÖN Hollabrunn*. 16. prosince 1999, Woche 50/1999, 6.

¹⁶⁶ „Bikulturell - einzigartig in Österreich“, Oficiální webové stránky HAK Retz, <http://www.hakretz.ac.at/frameset.htm> (staženo 6. května 2015).

¹⁶⁷ „Bikulturelle HAK mit Blick in die Zukunft“, *NÖN Hollabrunn*, 14. října 2003, Woche 42/2003, 2, 3.

vzniku z nadšení pro sousední jazyk, měly však dostatečný potenciál i do budoucna a výuka v češtině a v němčině se zde udržela až do současnosti. Na rozdíl od Mgr. Jiřího Molína, který byl s nabídkou dvojjazyčného oboru jako ředitel znojemského gymnázia osloven, vycházela idea vytvoření bikulturní obchodní akademie v dolnorakouském Retzu čistě z vlastní iniciativy aktivního ředitele obchodní akademie v Retzu Eduarda Strebla. Rozdílně zaměřené obory spojoval na počátku 90. let tzv. nultý ročník pro české žáky, po jehož ukončení následovalo studium na jedné ze škol. O převažující atraktivitě německého jazyka svědčil obrovský zájem o dvojjazyčný obor gymnázia v prvních letech po jeho založení, podobně jako v Retzu se ale i ve Znojmě v pozdějších letech museli vyrovnávat s poklesem zájmu.

Podstatný rozdíl mezi oběma obory pak vyplývá ze samotného názvu – bikulturní obchodní akademie měla za cíl spojit sousedy a posadit je do stejných lavic, zatímco v případě dvojjazyčného oboru znojemského gymnázia se výhradně čeští žáci snažili o perfektní ovládnutí německého jazyka. K vzájemnému porozumění měla přispět také spolupráce s partnerskými školami, která byla v případě gymnaziálního oboru intenzivnější, v Retzu byla na druhou stranu česko-rakouská výměna na denním pořádku. Přidanou hodnotu – lepší porozumění, toleranci a otevřenost k sousednímu národu – však přinášely oba obory. To dokazuje i skutečnost, že se zde výrazněji neprojeví problémové oblasti vzájemných vztahů. Historické resentimenty i problematika Temelína zde byly naopak spíše okrajovými fenomény. Vzájemné porozumění pak tyto iniciativy přinášely nejen pro školáky samotné, ale skrz jejich blízké také do přeshraniční spolupráce jako takové. Přestože se v obou případech dvojjazyčná výuka udržela i během nepříznivých období a její iniciátoři se vyrovnali s nezájmem o sousední zemi a sousední jazyk, na poli česko-rakouského porozumění byla stále spíše výjimkou.

3.6 Shrnutí vývoje v oblasti snah o vzájemné porozumění

Otevření hranice v roce 1989 umožnilo vedle přeshraničních setkání také hlubší provázanost mezi městy a obcemi v příhraničních regionech, stejně tak v prvních letech rozkvétala partnerství českých a rakouských škol. Ve snahách o lepší porozumění mezi sousedy byly na začátku devadesátých let pořádány také četné jazykové kurzy, které se ale v postupujících letech potýkaly s poklesem zájmu. Jak prvotní nadšení z otevření

¹⁶⁸ Pötscher, Mähner a Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, 18.

hranice opadalo, ustupoval i zájem o sousední jazyk, který se ukázal pro Rakušany příliš složitý. Často se také spoléhali na znalosti němčiny českých protějšků – i u nich však v průběhu 90. let a na počátku 21. století došlo k odklonu k atraktivnější angličtině. Vedle nezájmu představovaly pro vzájemné porozumění podstatný problém také četné stereotypní představy, které mezi Čechy a Rakušany přetrvávaly již z minulosti nebo byly vytvořeny až na základě zážitků ze začátku 90. let. Vzpomínky na křivdy minulosti a nepochopení vyplývající z rozdílné životní úrovně a také přispívaly k neporozumění mezi sousedy a k oslabení přeshraniční spolupráce, stejně jako vyhrocený spor ohledně jaderné elektrárny Temelín. Blokády hranice mezi Českou republikou a Rakouskem tak byly symbolickým popřením snahy o vzájemné porozumění, přímý dopad však měly události hlavně v dotčených okresech.

Přesto lze ve spolupráci v oblasti porozumění najít i úspěšné příklady, které přispěly k prohloubení kontaktů mezi sousedy. Nadšení z počátku 90. let vyústilo ve vytvoření dvojjazyčných oborů na gymnáziu ve Znojmě a na obchodní akademii v Retzu, které podstatně přispěly k porozumění a větší toleranci mezi jejich žáky i přeneseně mezi obyvateli regionů. Tyto případy však byly spíše výjimečné a jejich pozitivní dopad na postoj k obyvatelům sousedních regionů se omezoval převážně na jejich absolventy, případně na jejich okolí. Jednou z mála oblastí, kde byly jazykové znalosti i alespoň minimální zájem o sousední zemi nutným předpokladem, bylo zapojení do pracovního trhu, kterému je věnována následující kapitola.

Hospodářská spolupráce

Otevření hranice v roce 1989 představovalo pro příhraniční regiony příležitost, jak prostřednictvím hospodářské spolupráce čelit strukturálním problémům periferního postavení, se kterými se potýkali jak Češi, tak Rakušané v sousedství hranice. Proměna hospodářství a privatizace podniků na české straně vedly k uvolnění pracovní síly, která často hledala uplatnění na rakouském trhu. Na druhé straně problémy jako odliv obyvatelstva z periferie do center a konkurence pro tradiční průmyslové podniky vedly rakouské firmy k expanzi do českých regionů s nižšími mzdami. Jak byla hospodářská spolupráce úspěšná a jaké problémy s sebou přinášela otevřená hranice pro firmy i jednotlivce působící v sousedních příhraničních regionech, bude popsáno v následující kapitole. Obecné poznatky budou následně doplněny rozhovory s českými zaměstnanci působícími na rakouském pracovním trhu.

4.1 Čeští zaměstnanci na rakouském pracovním trhu

Kompletní proměna hospodářství po pádu komunismu vedla v příhraničních regionech ve větší míře než na jiných místech České republiky k uzavírání nerentabilních podniků a k rostoucí nezaměstnanosti. Rovněž výrazné rozdíly ve mzdách a možnost několikanásobně vyššího výdělku vedly mnoho českých pracovníků k ucházení se o zaměstnání za hranicemi.¹⁶⁹ V neposlední řadě pak bylo zaměstnání v Rakousku atraktivní příležitostí poznat nové prostředí a zapojit se do života na druhé straně hranice, která byla pro Čechy několik desítek let pevně uzavřena.

Pokud byli uchazeči o zaměstnání jazykově dobře vybaveni nebo se jim podařilo jazykovou bariéru překonat, neměli na začátku 90. let s hledáním pracovního místa v Rakousku větší problém. Uplatnění našli Češi v hospodářských podnicích, ve výrobě, ale také ve službách nebo zdravotnických zařízeních. Dvě třetiny Čechů zaměstnaných na rakouském pracovním trhu tvořili muži – ti byli zaměstnání zejména ve fyzicky náročných profesích a ve výrobě. Ženy naopak převažovaly ve zdravotnických

¹⁶⁹ Na začátku sledovaného období byl poměr mezi průměrnou mzdou 1:10 v neprospěch České republiky, rozdíly přetrvávaly i v pozdějších letech. Josef Gunz uvádí, že ještě i v roce 2000 byla výše průměrné české mzdy pouze na 16% rakouské hodnoty. Josef Gunz, „Österreich im Lichte der Arbeitsmigration durch die EU-Osterweiterung“, modifikovaný výňatek ze studie *Erweitertes Europa – Ambivalente Erwartungen*, Josef Gunz et al. (Lince: Johannes-Kepler-Universität, 2004), 7.

zařízeních a ve službách.¹⁷⁰ Motivací nejen k hledání pracovního místa, ale také k jeho udržení, nebyla pouze možnost lákavého výdělku, ale také příležitost pracovat v modernějším prostředí a seznámit se s novými pracovními postupy.

Pracovní migrace Čechů na rakouská pracovní místa nebyla nutně spojená s přesunem místa bydliště. V bezprostřední blízkosti hranice i v delší dojezdové vzdálenosti naopak převažovalo pendlerství, tedy denní dojíždění do zaměstnání do jiného regionu. Vedle zaměstnání na plný pracovní úvazek se mnoho Čechů vydávalo do sousedních regionů na sezónní práce ve vinařství nebo ve stavebnictví. Této možnosti často využívali například učitelé o letních prázdninách. Výjimkou pak nebylo ani obcházení předpisů a práce „na černo“ bez pracovní smlouvy – i přes na rakouské poměry relativně nízkou mzdu se i tento způsob práce Čechům vyplatil.¹⁷¹ Přesný počet takto vydělávajících Čechů v Rakousku však není možné zjistit.

Uplatnění na rakouském pracovním trhu bylo pro Čechy z příhraničních regionů bezpochyby atraktivní, příliv českých zaměstnanců však nebyl zdaleka tak masivní, jak se zpočátku očekávalo. Některým zájemcům zabránily v uchycení v sousedním regionu nedostatečné jazykové znalosti, jiní se po zkušenosti z komunistického hospodářství obtížně vyrovnávali s podmínkami volné soutěže na pracovním trhu a tedy s výrazně vyšší nejistotou pracovního místa. Ať už Češi práci v Rakousku cíleně vyhledávali nebo využili přímé nabídky rakouských zaměstnavatelů, důležitou roli vždy sehrála osobní motivace a vytrvalost. Pokud už se však Čechům podařilo v zaměstnání uchytit, zůstávali díky oboustranné spokojenosti v rakouských regionech pracovně činní výrazně déle než jak původně plánovali.¹⁷²

Počet českých legálně zaměstnaných pracovníků v rakouském příhraničí skokově narůstal zejména na začátku 90. let, kdy bylo pro Čechy nejjednodušší práci získat.¹⁷³ Podle statistických údajů služby *Arbeitsmarktservice Österreich* bylo v roce 1992 zaměstnáno v Dolním Rakousku celkem 4376 občanů Československa a v Horním

¹⁷⁰ Ibid., 3.

¹⁷¹ V rozhovoru otištěném v roce 1990 v regionálním týdeníku uvedl český učitel, že je nelegálně zaměstnaný u rakouského sedláka nedaleko hranice. Přestože dostává za svou práci pouze 30 šilinků za hodinu, tedy polovinu rakouské minimální mzdy, jeho příjem stále převyšuje možnosti zaměstnání v Čechách. Viz „ČSFR-Wirtschaftskrise begünstigt illegale Arbet: Der Lehrer auf dem Feld“, *Der Niederösterreicher – Landeszeitung für Politik, Kultur, Wirtschaft, Freizeit*, 47/1990, 12, 13.

¹⁷² Jana Vavrečková a Natálie Hantak, *Pracovní zkušenosti českých kvalifikovaných pracovních sil z pobytu v zahraničí (zejména státech EU) a jejich postoje k návratu do ČR* (výsledky empirických šetření), (Praha: VÚPSV, 2008), 46, 47.

¹⁷³ Andreas Birner uvádí na základě statistik pracovního úřadu Hollabrunn již v roce 1989 37% nárůst počtu zaměstnaných cizinců v tomto okrese. Andreas Birner, „Die Region Znaim-Hollabrunn unter dem Einfluß der Grenzöffnung“ (diplomová práce, Wirtschaftsuniversität Wien, 1992), 72.

Rakousku 1667.¹⁷⁴ Přestože Rakousko již od počátku 90. let regulovalo podíl cizinců na domácím pracovním trhu prostřednictvím kvót stanovených v zákoně o zaměstnávání cizinců, počet Čechů zaměstnaných v příhraničí klesal spíše nezávisle na těchto omezeních.¹⁷⁵ Příčinou pro tento pokles mohla být vedle náročných pracovních podmínek také obecná nechuť k pracovní migraci, podporovaná navíc zlepšující se finanční situací v domácím prostředí. Již v roce 1995 tak počet českých zaměstnanců v Horním a Dolním Rakousku klesl na necelé tři tisíce, k tomuto číslu je však nutné přičíst ještě část z více než 1500 Čechoslováků, kteří ve statistikách figurovali ještě několik let po rozdělení Československa.

V následujících letech pak počet Čechů zaměstnaných v těchto regionech konstantně klesal o několik desítek ročně. Těsně před vstupem České republiky do Evropské unie, v roce 2003, bylo v Horním Rakousku podle statistiky zaměstnáno 887 Čechů, v Dolním Rakousku pak 2045.¹⁷⁶ Regionální koncentrace zaměstnaných cizinců nezáležela v první řadě na blízkosti hranice, nýbrž na dostupnosti pracovních míst a schopnosti pracovního trhu přijímat další zaměstnance. Těmito skutečnostem byly přizpůsobeny i kvóty pro zaměstnávání cizinců v jednotlivých okresech.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Tabulka „Zaměstnaní cizinci podle státní příslušnosti (Dolní Rakousko a Horní Rakousko)“ (*Beschäftigte AusländerInnen nach Staatszugehörigkeit (Niederösterreich, Oberösterreich) (AU 801)*) pro období let 1992, 1993, získaná prostřednictvím portálu Arbeitsmarktdaten ONLINE, <http://iambweb.ams.or.at/ambweb/> (staženo 16. dubna 2015).

Arbeitsmarktservice Österreich je rakouská služba pro pracovní trh, vykonávající úlohy pracovního úřadu a zprostředkující zaměstnání, zřízena spolkovým ministerstvem. Viz oficiální webové stránky: <http://www.ams.at/ueber-ams/ueber-ams/daten-fakten> (staženo 16. dubna 2015).

¹⁷⁵ Dle výše uvedených statistik nastal významnější pokles zaměstnanosti Čechů v Rakousku kolem roku 1995, kvóty pro maximální podíl zaměstnaných cizinců se však měnily novelami Zákona o zaměstnávání cizinců v letech 1990 (stanovil kvótu cizinců na 10%) a 1993 (snížení na 9%). Viz „Novela Zákona o zaměstnávání cizinců z roku 1990“ a „Novela Zákona o zaměstnávání cizinců z roku 1993“, § 12a, Oficiální stránka rakouské vlády na publikaci přijatých zákonů, http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990_450_0/1990_450_0.pdf a http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1993_19_0/1993_19_0.pdf (staženo 6. května 2015).

Normativní ukotvení přístupu cizinců na pracovní trh v Rakousku popisuje Marta Mudroňová v diplomové práci věnované otázce přechodných období na rakouském pracovním trhu pro nově přistoupiší státy Evropské unie v roce 2004. Viz Marta Mudroňová, „Uzatvorenie rakúskeho pracovného trhu pre nových členov Európskej únie prijatých v roku 2004“ (diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2013).

¹⁷⁶ Tabulka „Cizinci s povolením k zaměstnání podle státní příslušnosti (Dolní Rakousko a Horní Rakousko)“ (*Bewilligungspflichtig beschäftigte AusländerInnen nach Staatszugehörigkeit (Niederösterreich, Oberösterreich) (BA801)*) pro rok 2003, Arbeitsmarktdaten ONLINE, <http://iambweb.ams.or.at/ambweb/> (staženo 16. dubna 2015).

¹⁷⁷ Některé okrsky tak byly více otevřené zahraničním pracovníkům (v okrese Mistelbach a Hollabrunn se například v roce 1996 pohybovala kvóta pro cizince mezi 10 a 20 %), jiné více restriktivní (ve Waidhofen an der Thaya byla kvóta pro zaměstnání cizinců v témže roce 5%). Viz Andrea Komlosy, „Die niederösterreichische Wirtschaft in der zweiten Republik“, in *Niederösterreich: Land im Herzen – Land an der Grenze*, ed. Michael Dippelreiter, Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, svazek 6 (Wien, Böhlau Verlag, 2000), 342.

Ačkoli by nižší počet českých zaměstnanců v rakouských příhraničních regionech v pozdějších letech mohl poukazovat na neúspěšné zapojení do pracovního trhu, u rakouských zaměstnavatelů panovala ve většině případů s Čechy spokojenost – pochvalovali si nejen nižší mzdové náklady, ale také spolehlivost a pracovitost českých zaměstnanců.¹⁷⁸ V pozdějších letech se navíc v Rakousku objevil problém nedostatku odborných pracovníků, podpořit jejich přijímání v příhraničních regionech tak měla mezivládní dohoda z roku 2001.¹⁷⁹ Možnost přivýdělků se pro Čechy naskytl také ve sportovních klubech. Zejména ve fotbalových soutěžích byl v téměř každém klubu v příhraničním regionu minimálně jeden český sportovec, uplatnění v ženských fotbalových soutěžích našly taktéž české hráčky.¹⁸⁰

Přestože mzdy českých pracovníků často nedosahovaly ani výše rakouské minimální mzdy, pro Čechy bylo zaměstnání na druhé straně hranice díky přetrvávajícím rozdílům stále atraktivní. Z levné pracovní síly profitovali samozřejmě i rakouští zaměstnavatelé, mnozí z nich však v zájmu posílení konkurenceschopnosti přešli od zaměstnávání Čechů v Rakousku k přesunu celých podniků nebo části výroby do českých příhraničních regionů.

4.2 Rakouské firmy na českém trhu

Otevřením hranice vznikla pro rakouské podniky v českém příhraničí nejen nová možná odbytiště, ale také konkurence levnější výroby v zemích bývalého východního bloku. Té se snažili podnikatelé vedle zaměstnávání Čechů ve svých firmách čelit expanzí do českých regionů, což jim umožnilo využít rozdílu mezd při zachování produkční kapacity. Prostřednictvím rozšíření výroby do Čech se podnikatelé také snažili posílit vlastní pozici na rakouské straně a vytvořit zde vysoce kvalifikovaná pracovní místa.

¹⁷⁸ Rafaela Dolsky zkoumala v roce 1995 v příhraničních regionech Horního Rakouska 25 firem zaměstnávajících české pracovníky. Zaměstnavatelé oceňovali u Čechů kvalitní odborné vzdělání, vysokou pracovní morálku a nasazení. Viz Rafaela Dolsky, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze und damit verbundene Auswirkung auf die Grenzgebiete des Mühlviertels und Südböhmens“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 1995), 70.

¹⁷⁹ Gunz, „Österreich im Lichte der Arbeitsmigration“, 2.

¹⁸⁰ Nalistoval-li čtenář v rakouském příhraničí sportovní rubriku regionálních deníků, ve většině fotbalových článků se setkal se jmény českých hráčů. Soutěže v rakouském příhraničí měly přibližně stejnou úroveň, hráči si zde ale na rozdíl od českých amatérských soutěží mohli přivydělat. Viz „Drei Minuten fehlten“, *NÖN Waidhofen*, 9. září 1999, Woche 37/1999, 57; „Ein fulminanter Start. Nach 14 Minuten führte Heidenreichstein bereits 4:0“, *NÖN Gmünd*, 23. září 1999, Woche 39/1999, 61.

Jedním z prvních projektů hospodářské spolupráce byl přeshraniční *Hospodářský park ACCES*, nacházející se na území Českých Velenic a Gmündu. V těchto městech, která nyní již nebyla rozdělena hranicí, ale stejně jako v první polovině 20. století opět tvořila česko-rakouskou aglomeraci, se vytvoření společného hospodářského projektu přímo nabízelo. Smlouva o založení projektu přeshraniční průmyslové zóny – mezinárodního *Hospodářského parku České Velenice – Gmünd* – byla podepsána již v březnu 1990 a samotný projekt pak oficiálně zahájen o tři roky později. V následujícím roce pak do hospodářského parku začali vstupovat první investoři.¹⁸¹ Cílem bylo využít specifické výhody působení ve dvou státech, ale v jednom regionu. Patřily mezi ně nízké mzdové náklady na české straně a možnost realizace přeshraničních procesů i dělby práce, to vše navíc v hospodářském parku s moderním zařízením a poradenským centrem.

Přesto očekávání neodpovídala skutečnosti a firmy se v hospodářském parku usídlovaly velmi pozvolna, často již totiž využívaly výrobních kapacit v jiném místě příhraničního regionu. V roce 2002 tak působily pouze 4 podniky v české a 3 v rakouské části. Ve většině případů se navíc jednalo o podniky, které zůstávaly ukotveny na jedné či druhé straně hranice a aktivně nevyužívaly výhod přeshraničního centra. Jako příklad pro optimální využití výhod usídlení v přeshraničním hospodářském parku může naopak sloužit společný podnik *MARS Greiftechnik Gmünd* a Strojírenský podnik *MARS České Velenice*, působící v hospodářském parku od r. 1999.¹⁸²

Ve větší míře působili podnikatelé na dalších místech regionu. Andrea Komlosy identifikuje tři hlavní oblasti, ve kterých bylo využíváno přeshraniční hospodářské spolupráce. V případě přesunu výroby v mnoha případech česká pobočka doplnila rakouský provoz, jindy bylo původní sídlo uzavřeno a výjimkou nebyly ani případy, kdy přesun do Čech nezabránil rušení provozu firmy. Rakouské podniky oceňovaly také možnost dovozu materiálů i polotovarů pro stavební průmysl, v neposlední řadě pak

¹⁸¹ „Historie města“, Oficiální stránky města České Velenice, <http://www.velenice.cz/mesto/informace-o-meste/historie-mesta-az-do-soucasnosti/> (staženo 2. května 2015).

¹⁸² Harald Hitz, „Waldviertel und Südböhmen. Wirtschaftlicher Wandel und Zusammenarbeit“, in *Das östliche Österreich und benachbarte Regionen. Ein geographischer Exkursionsführer*, ed. Harald Hitz a Helmut Wohlschlägl (Wien, Böhlau Verlag, 2009), 487.

otevřené hranice využívaly podniky na zpracování zemědělských a lesnických produktů, např. *Agrana Gmünd*.¹⁸³

Rozšíření působnosti rakouských firem na českém trhu bylo mimo jiné umožněno privatizací v České republice, která převedla podniky do rukou soukromých vlastníků – a to jak českých, tak i zahraničních. Rakouští podnikatelé se ukázali jako dostatečně iniciativní a flexibilní, investice v českém příhraničí pro ně navíc díky silnějšímu kapitálu nepředstavovaly takový finanční risk jako pro Čechy samotné. V důsledku rušení ztrátových podniků se pak rakouským investorům nabízely v českých příhraničních oblastech volné výrobní kapacity i se zaměstnanci. Například tradiční textilní podnik Otavan měl několik výroben rozmístěných v blízkosti hranice, v době komunismu bylo cílem těchto výroben zabránit odlivu obyvatel z regionu. Když se po roce 1989 staly nerentabilními, mohly být využity zahraničními podnikateli. Možnosti přesunout část výroby za hranici s Českou republikou nejčastěji využívaly právě textilní podniky a také provozy na výrobu elektrických zařízení.

Úspěšně dokázala potenciál výroby v českém příhraničí využít například firma *Felten & Guillaume*, vyrábějící spínací ochranná zařízení. Výhody rozšíření výroby charakterizoval ředitel podniku přirovnáním k možnosti výroby na jihoasijských trzích: „Skutečnost, že díky nízkým mzdám v Čechách existuje prakticky Hongkong nebo Taiwan přede dveřmi, je velkou šancí pro zajištění stability sídla firmy ve Schrems.“¹⁸⁴ Díky rozšíření výroby z dolnorakouského Schrems do jihočeského Suchdola se stal podnik skutečně konkurenceschopnějším a expanze přispěla i k úspěšnému fungování provozu ve Waldviertelu.¹⁸⁵ Přirovnání českých zaměstnanců k levným pracovním silám z jihovýchodní Asie bylo však také možné chápat jako důkaz povýšeného chování rakouských podnikatelů. Podnikatelé, kteří využívali v Čechách levnější pracovní síly, zdůvodňovali přesun výroby udržením pracovních míst v rakouských regionech, v pozdějších letech se ale ukázalo, že ani expanze do sousedního státu mnohdy nestačila k udržení konkurenceschopnosti. Mnohé podniky tak řešily hospodářské problémy konkurzy a utlumením provozu. Příkladem byla textilní firma *Ergee*, jejímuž majiteli se

¹⁸³ Andrea Komlosy „Auswirkungen der Grenzöffnung 1989: Das Beispiel des Oberen Waldviertels“, in *Der „Ostfaktor“: Österreichs Wirtschaft und die Ostöffnung 1989 bis 2009*, ed. Dieter Stiefel (Wien: Böhlau Verlag, 2010), 270.

¹⁸⁴ „Die Tatsache, durch das Billiglohnland Tschechien praktisch Hongkong oder Taiwan vor der Haustür zu haben, ist eine große Chance, die es auch zur Absicherung des Standortes Schrems zu sichern gilt.“ Citováno dle Komlosy, „Auswirkungen der Grenzöffnung“, 249.

¹⁸⁵ Harald Hitz, „Grenzüberschreitende Zusammenarbeit zwischen dem Waldviertel und Südböhmen“, in *Das östliche Österreich und benachbarte Regionen. Ein geographischer Exkursionsführer*, ed. Harald Hitz a Helmut Wohlschlägl (Wien, Böhlau Verlag, 2009), 163–173.

po přesunutí výroby do Čech nepodařilo dostát slibům a udržet pracovní místa ve Zwettlu, v roce 1997 byla nakonec zrušena i česká část podniku.¹⁸⁶

Díky expanzi rakouských firem na český trh, ale i díky nalézání nových odbytišť pro vlastní produkty zaznamenalo významný hospodářský růst nejen Rakousko jako takové (jak bylo ukázáno v úvodní kapitole), ale právě i příhraniční regiony. Průměrný roční přírůstek HDP se zde na začátku 90. let pohyboval kolem 6%.¹⁸⁷ Z umístění výrobních kapacit několika desítek rakouských firem v českém příhraničí profitovali díky nízkým nákladům nejen samotní podnikatelé, nýbrž i česká města, kterým přítomnost rakouských firem zajišťovala nabídku pracovních míst a v neposlední řadě také daňové příspěvky do obecních pokladen, které mohly být využity k dalším investicím v transformačním procesu.¹⁸⁸ Možnosti rozšířit svoji působnost i za hranice do českého příhraničního regionu a zlepšit tak svoji situaci na domácím trhu využily vedle výrobních podniků i regionální banky – nejúspěšnějším příkladem expanze do sousedního regionu byla bezesporu *Waldviertler Sparkasse*.

Waldviertel Sparkasse von 1842 se sídlem ve Waidhofenu byla v roce 1991 malá regionální spořitelna s bilanční sumou 170 milionů euro a 57 zaměstnanci, přesto získala jako první zahraniční finanční instituce v roce 1993 od České národní banky koncesi k provozování bankovních filiálek v Čechách, a to dokonce v konkurenci s *Deutsche Bank* a *Credit Lyonnais*. V roce 1994 byly otevřeny první pobočky v Jindřichově Hradci a v Dačicích, od roku 1999 pak banka působila i na Třeboňsku. *Waldviertel Sparkasse* si velmi zakládala na filozofii regionálně ukotvené banky, proto byli čeští zaměstnanci několik měsíců školeni ve Waidhofenu nejen kvůli dostačujícím znalostem německého jazyka, ale právě kvůli detailnímu seznámení se způsobem práce a hodnotami této banky. Stejně tak se i někteří rakouští zaměstnanci vzdělávali v češtině.¹⁸⁹

Na začátku svého působení profitovala banka zejména z nabídky služeb dosud nedostupných na českém trhu. Z možnosti spravovat finance na obou stranách hranice pak těžily hlavně firmy zabývající se vývozem a dovozem v přeshraničních oblastech. Úspěch banky byl překvapením i pro samotné iniciátory, kteří zpočátku vstupovali do českých regionů jen se skromnými představami a sami nevěděli, co od expanze na český

¹⁸⁶ Komlosy, „Auswirkungen der Grenzöffnung“, 280.

¹⁸⁷ Baštýř et al., *Důsledky vstupu ČR do EU na vztahy s Rakouskem*, 75.

¹⁸⁸ Dolsky, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze“, 109.

¹⁸⁹ Hitz, „Waldviertel und Südböhmen“, 491.

trh mohou očekávat.¹⁹⁰ Rostoucí počet klientů vedl v následujících letech k rozšíření působnosti banky a k otevření dalších poboček v Třebíči, v Moravských Budějovicích a v Pelhřimově. V neposlední řadě však expanze do českých regionů pomohla k zajištění banky na rakouském trhu – v roce 2004 byla bilanční suma již ve výši 585 milionů euro a počet zaměstnanců celkem 270.¹⁹¹

V menším rozsahu expandovala do českých příhraničních regionů i *Weinviertel Sparkasse* ze sousedního regionu. Ta své zastoupení vytvořila ve Znojmě již v roce 1990, v roce 1994 pak vznikla leasingová dceřiná společnost *S Morava*, která se zapojila do všech odvětví bankovní činnosti na jihomoravském trhu.¹⁹² V souladu s filozofií regionálně působících bank se oba peněžní instituty zaměřovaly nejen na finanční služby českým a rakouským jednotlivcům a firmám, ale také na podporu podnikatelských i kulturních a sportovních aktivit – jak čistě regionálních, tak i přeshraničních.

Stejně jako v případě českých pracovníků na rakouském trhu, i v případě rakouských firem hrály roli jazykové znalosti – nejen pro úředníky bank, ale i pro rakouské podnikatele bylo výhodou, když uměli alespoň na základní úrovni komunikovat v českém jazyce. Přesto ale v úředním styku i na české straně hranice většinou spoléhali na české kolegy se znalostí němčiny.¹⁹³ Ačkoli ne vždy byla expanze zahraničních podnikatelů na český trh úspěšná, rakouské firmy s českými zaměstnanci a regionální banky do jisté míry fungovaly jako spojující element regionu. Mezi životní úrovni jejich klientů však stále panovaly podstatné rozdíly.

4.3 Problémové otázky hospodářské spolupráce

4.3.1 Odlišná životní úroveň

Když v roce 1989 první Češi přejeli hranice a začali nakupovat elektroniku a všechny dříve nedostupné západní výrobky, rakouští obchodníci to vnímali jako novou

¹⁹⁰ Předseda představenstva Werner Pohnitzer hodnotí expanzi slovy: „Podnikání v České republice dalece překročilo má vizionářská očekávání.“ („*Das Geschäft in Tschechien ist weit über meine visionäre Erwartungen hinausgegangen*“) Viz Johann Ramharter, „Grenzregionen müssen Zeche zahlen. Handel und Dienstleistungen leiden. Sparkasse profitiert vom Engagement in Tschechien“, *NÖN Waidhofen*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 26, 27.

¹⁹¹ „Výroční zpráva 2006“, Waldviertel Sparkasse von 1842 AG, dostupné online <http://www.wspk.cz/uploads/files/gb-2006czinternet.pdf> (staženo 6. května 2015).

¹⁹² Veronika Löwenstein, „Der mühsame Weg zu den Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 4, 5.

kupní sílu, přinášející výnosy jejich podnikání. V prvních měsících skutečně zaznamenali nárůst obratu, vedle nákupu spotřebního zboží využívali Češi také diskontních nabídek na potraviny, zejména kávu nebo čokoládu. Rakouští obchodníci Čechům vycházeli vstříc i nápisy v češtině, a také inzercí v regionálním tisku.¹⁹⁴ Z českých nákupů v rakouských obchodech se však nestal dlouhodobý trend. Kupní síla Čechů byla omezená a přibližování k rakouské úrovni probíhalo velmi pomalu, cenové rozdíly tak přetrvávaly i v pozdějších letech. Roli v poklesu objemu nákupů za hranicemi sehrála také devalvace české měny.

Naopak na rakouské straně postupně začalo docházet k odlivu kupní síly. I přesto, že byly rakouské příhraniční regiony ve srovnání se zbytkem Rakouska výrazně chudší, vůči českým sousedům měly velkou převahu.¹⁹⁵ To vedlo ke stále častějším cestám za nákupy na sousední stranu hranice, kde obyvatelé rakouských příhraničních regionů rádi využili možnost pořídit potraviny nebo alkohol za zlomek ceny, využíváno bylo také služeb kadeřníků nebo pohostinství. Ve velkých objemech byly skupovány zejména cigarety, to vedlo v roce 1997 i k zákonnému omezení jejich dovozu.¹⁹⁶ Běžní občané samozřejmě uvítali možnost utrácet méně za zboží běžné denní potřeby, pro vlastní region ale jejich nakupování za hranicemi znamenalo podstatné ztráty, zejména v případě pohostinství, trafik, kadeřnictví nebo čerpacích stanic.¹⁹⁷ V některých odvětvích dosahovaly propady v příjmech ztrátu až 50% od otevření hranice. Místní podnikatelé i představitelé obchodních komor často doufali, že se životní standardy obou zemí brzy vyrovnají, i po deseti letech po pádu železné opony však byl rozdíl kupní síly obrovský.¹⁹⁸

Odliv kupní síly ilustrují hospodářské údaje z Gmündu, který je v regionu ve specifickém postavení, neboť leží přímo na hranici a umožňuje tak cestování Rakušanů za nákupy do Čech bez výraznějších problémů. Mezi lety 1990 a 1992 ještě Češi utratili v okrese Gmünd o 150 milionů šilinků více než Rakušané v tehdejší Československu – z těchto nákupů nejvíce profitovali prodejci elektrospotřebičů, ale také parfumerie nebo obchody s botami a s oděvy. V pozdějších letech se ale kupní síla přesunula na druhou stranu hranice a v roce 1997 již ztratilo hospodářství okresu kvůli nákupům Rakušanů v Čechách 50 milionů šilinků, v pozdějších letech se pak tyto ztráty

¹⁹³ „Drosendorfská firma provozuje „přeshraniční“ obchod“, *Okno* č. 3, 2003, 5.

¹⁹⁴ Samhaber, Pötscher a Perzi, „1989-1994“, 85.

¹⁹⁵ Hitz, „Grenzüberschreitende Zusammenarbeit“, 166.

¹⁹⁶ Pötscher, Mähner a Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, 24.

¹⁹⁷ Pötscher, Mähner a Perzi, „Zehn Jahre offene Grenze“, 174, 175.

pohybovaly každoročně mezi 80-90 miliony šilinků, tratile opět zejména čerpací stanice, pohostinství a kadeřníci.¹⁹⁹ Negativně se však nákupní turismus projevil i na české straně hranice – v důsledku intenzivních nákupů Rakušanů došlo v českých příhraničních regionech k růstu cen běžných komodit, zejména potravin a pohonných hmot.²⁰⁰

Rozdílná životní úroveň ovlivňovala vedle nákupní turistiky také hospodářskou spolupráci jako takovou. Expanze rakouských firem, stejně jako hledání práce v zahraničí, byly v případě česko-rakouské spolupráce pouze jednostrannou záležitostí. Působení českých firem na rakouském trhu bylo kvůli vysokým vstupním nákladům výjimečné, stejně tak počet rakouských pracovníků v České republice byl nízký, většina z nich navíc pracovala v pobočkách rakouských podniků. Dalším podstatným omezením hospodářské spolupráce byla nedostatečná infrastruktura.

4.3.2 Nedostatečná přeshraniční infrastruktura

Zlepšení a výstavba přeshraniční infrastruktury a sítí byla proklamovaným cílem obou zemí okamžitě po otevření hranice, realizace však byla v této oblasti komplikovaná. Přání obyvatel a starostů příhraničních obcí se totiž často neshodovala s představami politických představitelů, kteří by do přeshraničních spojení měli investovat. I přes pravidelná prohlášení o plánech na nové silniční tahy a modernizace železničních spojení dávali představitelé států, ale i politici na regionální úrovni přednost jiným prioritám.²⁰¹

Již v první kapitole byl zmíněn omezený počet hraničních přechodů na hranici mezi Rakouskem a Českou republikou po roce 1989. Chybějící možnost překročit hranici se negativně projevila nejen v přeshraničních setkáních, ale měla dopad i na hospodářskou spolupráci. Čeští zaměstnanci na jedné straně, ale i rakouští podnikatelé na straně druhé museli často absolvovat i několik desítek kilometrů navíc, aby se dostali do místa určení, problematický byl také dovoz materiálu do rakouských provozů.

¹⁹⁸ „War weder Flucht noch Segen!“, *NÖN Mistelbach*, 19. prosince 1999, Woche 49/1999, 12, 13.

¹⁹⁹ Lohnninger, „Neue Freiheit hatte auch Nachteile“.

²⁰⁰ Pötscher, Mähner a Perzi, „10 Jahre Offene Grenze“, 25.

²⁰¹ Dlouhodobé problémy s přeshraničním dopravním spojením na Znojemsku shrnuje následující citace: „Dopravní spojení mezi oběma zeměmi trápí i starosty příhraničních obcí. „Kromě zrychleného průjezdu vozů je hlavním úkolem rychlostních komunikací obsloužit území, kterými vedou. Souvisí s tím i investice do podnikání a řešení otázky nezaměstnanosti. Rakouská strana je připravena, a je tedy mnohem dál s řešením této otázky než my,“ shrnul Pavel Balík, starosta města Znojma.“ Viz „Rychlostní silnice se blíží k hranicím“, *Znojemská rovnost*, 17. října 2003, 1.

Tradiční železniční spojení mezi Českou republikou a Rakouskem přetrvávalo v některých případech i po dobu studené války, během 90. let však proběhl o to markantnější odklon od železniční dopravy v regionu. Nejkratší spojení Prahy a Vídně prostřednictvím dráhy císaře Františka Josefa přes Gmünd a České Velenice ustoupilo vedení rychlovlaků přes Břeclav a Brno, tradiční trať později sloužila pouze regionální přepravě.²⁰² V existující železniční trati mezi Kostelcem u Jihlavy a Schwarzenau viděli aktéři přeshraniční spolupráce potenciál pro přiblížení regionů Waldviertelu a jižních Čech, i přes mnohé diskuze a otevřené výzvy z obou stran hranice však nikdy k realizaci pravidelného provozu na tomto úseku nedošlo.²⁰³

I v případě realizovaných železničních spojení se provozovatelé potýkali s neatraktivností přeshraniční železniční dopravy – zejména kvůli podstatnému rozdílu v cenách jízdenek se Čechům dojíždějícím do zaměstnání do rakouských regionů vyplatilo jezdit autem.²⁰⁴ Dlouhodobá diskuze probíhala také ohledně dopravního spojení Brna a Vídně. Vídeňská silnice na české a Brněnská silnice na rakouské straně předurčovaly možné vedení dopravního spojení, realizace výstavby dálničního tahu však selhávala na neschopnosti domluvy českých a rakouských vlád. Přeshraniční hospodářská spolupráce tak byla určována nejen v regionech samotných, ale i politickými rozhodnutími mezi Prahou a Vídní.²⁰⁵ Nevyhovující infrastruktura pak neomezovala pouze hospodářskou spolupráci, ale ohrožovala také potenciál přeshraničního cestovního ruchu.

4.3.3 Obavy z přílivu českých pracovních sil

Jak bylo uvedeno v předchozích kapitolách, na začátku 90. let panovalo na obou stranách hranice očekávání, že se životní standardy obou zemí brzy vyrovnají. I přes existující problémy v přeshraniční infrastruktuře však přetrvávající rozdíly ve mzdách nadále činily z rakouských příhraničních regionů atraktivní prostředí, což mezi Rakušany vyvolávalo obavy z přílivu Čechů na pracovní trh. Ty byly podpořeny také početnou nezaměstnaností v českých příhraničních regionech, jež byla zapříčiněna

²⁰² Komlosy, „Waldviertel – Südböhmen“, 210.

²⁰³ „Schienen, die im Nichts enden. ČSFR will vergessenen Bahnübergang im Waldviertel reaktivieren“, *Der Niederösterreicher*, 6/1991, 28.

²⁰⁴ Markéta Blažková, „Der grenzüberschreitende Verkehr sowie die Verkehrswege im Weinviertel und Südmähren seit 1988 und die Frage der Zukunftsentwicklung in Bezug auf die zentraleuropäische Erweiterung der EU“ (diplomová práce, Wirtschaftsuniversität Wien, 1999), 22.

restrukturalizací socialistických podniků.²⁰⁶ Obavy panovaly nejen z možného nahrazení Rakušanů na jejich pozicích levnou pracovní silou, ale také z ještě většího prohloubení potíží regionu, který měl v celorakouském srovnání s nezaměstnaností tradičně problémy. Obecně však česká ochota vstupovat na rakouský pracovní trh nebyla tak masová, jak se původně očekávalo. Tuto tezi potvrzují nejen statistické údaje, ale také studie zaměřená na zkušenosti a názory českých zaměstnanců v Rakousku.²⁰⁷

Češi zaměstnaní v Rakousku tedy nikdy podstatně neohrožovali rakouská pracovní místa.²⁰⁸ Díky ochotě přijímat nízkopříjmová zaměstnání často naopak pomáhali podpořit konkurenceschopnost příhraničních regionů a zaplnit pracovní místa uvolněná v důsledku odlivu vlastní rakouské pracovní síly do regionálních center – z Horního Rakouska do Lince, z Dolních Rakous převážně do Vídně.²⁰⁹ V některých oborech pak dokonce panoval nedostatek odborných pracovníků, Češi však kvůli problémům s pracovním povolením nemohli na tato místa nastoupit.

Přesto se diskuse o vstupu Čechů na rakouský pracovní trh objevila i v souvislosti s plánovaným vstupem České republiky do Evropské unie, mimo jiné kvůli přetrvávajícím rozdílům ve mzdách – například průměrný plat v Hollabrunnu činil v roce 2003 v přepočtu 43 200 korun, tedy třikrát více než v sousedním znojenském regionu.²¹⁰ Samotné řešení zaměstnanosti cizinců na rakouském trhu však bylo spíše záležitostí centrální politiky. V zájmu ochrany pracovního trhu Rakousko skutečně zavedlo přechodná opatření před úplným otevřením pracovního trhu cizincům a tyto pak prodlužovalo do maximální možné délky. Ani v roce 2011, kdy byla přechodná opatření ukončena, však dramatický příliv cizinců na rakouský pracovní trh nenastal.

²⁰⁵ Markus Mordaschl, „Arbeitsplätze sind gefährdet. Probleme für Waldviertler Betriebe durch massive Transporteinschränkungen“, *NÖN Waidhofen*, 8. července 1999, Woche 28/1999, 28.

²⁰⁶ Herbert Pötschacher, „Die Ostregion – ein neues „Inntal“?“, *AKNÖ Nachrichten*, April 1990, 10.

²⁰⁷ Vavrečková a Hantak, *Pracovní zkušenosti českých kvalifikovaných pracovních sil z pobytu v zahraničí*.

²⁰⁸ Ačkoli v roce 1989 přibyli cizinci z východní Evropy, tradiční přistěhovalci z Turecka a Jugoslávie stále představovali 60% cizinců působících na rakouském pracovním trhu. Viz Christof Schremmer a Cornelia Krajasits, *Szenarien zur Ost-Grenzöffnung und deren Auswirkungen auf die österreichischen Ost-Grenzregionen*, Schriften zur Regionalpolitik und Raumplanung, č. 20 (Wien: Bundeskanzleramt, 1992), 83.

²⁰⁹ Birner, „Die Region Znaim-Hollabrunn“, 71.

²¹⁰ „Plat v Hollabrunnu? 43 200 korun“, *Znojenská rovnost*, 14. listopadu 2003, 1.

4.4 Konkrétní zkušenosti účastníků pracovní mobility

Jak vnímali zapojení do pracovního trhu samotní aktéři hospodářské spolupráce a jaké příležitosti a problémy pro ně přineslo otevření hranice, by měly ukázat dva následující modelové příklady. Cílem této podkapitoly je na základě rozhovorů popsat konkrétní zkušenosti aktérů s pracovní mobilitou v Rakousku – podmínky zaměstnání, jejich motivaci, a také pozitiva a problémy, které zaměstnání v rakouských příhraničních regionech přineslo. V zájmu reprezentativnosti byly pro rozhovory vybrány osoby, které zastupují nejčastější obory, ve kterých Češi na rakouském pracovním trhu působili a působí. Ze statistik a z existujících studií vyplývá, že nejčastějšími profesními oblastmi jsou v případě mužů spíše nízko kvalifikované manuální profese jako práce ve stavebnictví nebo ve výrobě. V případě zaměstnání žen naopak převažují středně kvalifikované pozice ve službách – jedná se o pečovatelky, zdravotní sestry, masérky, časté je také zaměstnání v pohostinství.²¹¹

Vzhledem ke chronologickému založení práce bylo snahou získat rozhovor s někým, kdo začal v Rakousku pracovat krátce po otevření hranice a mohl tak vnímat vývoj vzájemných vztahů, nicméně nebylo nutné, aby v Rakousku pracoval po celou dobu časového rozsahu práce. Samozřejmostí pak bylo bydliště aktérů v příhraničním regionu. Právě blízkost hranice předurčuje i charakter mobility – v případě dotazovaných aktérů se jedná o tzv. pendlery, kteří za prací do Rakouska pravidelně dojíždějí, trvalé bydliště však měli i nadále v České republice. Časový odstup od sledovaného období vytváří při rozhovorech úskalí zpětného hodnocení zážitků dotyčných aktérů a tedy riziko zkreslené interpretace tehdejší situace na základě později vytvořených dojmů, kterému se nelze při zpracování rozhovorů zcela vyhnout. Přesto jsou názory a hodnocení, zjištěná v rozhovorech s respondenty, důležitým přínosem pro konkrétní představu o působení českých zaměstnanců na rakouském pracovním trhu.

První dotazovanou respondentkou byla šedesátiletá žena žijící ve Znojmě, která od roku 1994 pracovala v charitě v Retzu jako pečovatelka. Druhým respondentem byl pak čtyřiapadesátiletý muž žijící v Dačicích, který mezi lety 1991-2002 pracoval ve Waidhofenu an der Thaya jako truhlář.²¹² S oběma respondenty byly vedeny polostrukturované kvalitativní rozhovory, v případě ženy prostřednictvím e-mailové konverzace, v případě muže se jednalo o osobní rozhovor. Dotazy byly zaměřeny na

²¹¹ Gunz, „Österreich im Lichte der Arbeitsmigration“, 3.

²¹² Žena ze Znojma, v e-mailové konverzaci s autorkou, 27. března – 12. dubna 2015. Muž z Dačic, v osobním rozhovoru s autorkou, 5. dubna 2015.

motivaci aktérů, jejich zkušenosti se zaměstnáním a jejich přijetí jako cizinců. Dále byli respondenti tázáni na finanční podmínky, roli jazykových znalostí, případné problémy spojené se zaměstnáním v Rakousku, ale také vnímání česko-rakouské spolupráce jako takové.

Příklad první – muž z Dačic, pracující jako truhlář ve firmě Diwald ve Waidhofenu

Pro dačického respondenta znamenalo otevření hranice možnost poprvé poznat sousední rakouský region. Během prvních návštěv na počátku 90. let vnímal vedle nadšení ze setkání s nově získanými sousedy také rozdílnou životní úroveň Rakušanů. A také pracovní příležitosti, které se za hranicí nacházely a kterých začali mnozí obyvatelé příhraničních regionů po roce 1989 využívat. Jako vyučený truhlář se začal zajímat o inzeráty v rakouském tisku a kontaktoval několik firem v blízkém okolí.

Zájem panoval i na rakouské straně a respondent se záhy domluvil na podmínkách pracovní smlouvy. Již s vyřízeným pracovním povolením sice na poslední chvíli došlo ke změně zaměstnavatele; díky aktivnímu hledání zaměstnání se respondentovi podařilo získat pracovní místo ve firmě Diwald ve Waidhofenu. A to i přesto, že jeho jazykové znalosti byly minimální – i pracovní pohovor s majitelem firmy probíhal za přítomnosti tlumočnicka. Podle respondenta bylo na začátku 90. let jednoduché získat práci v Rakousku i bez jazykových znalostí, v pozdější době pak ale byl jazyk při vstupu na rakouský pracovní trh často rozhodujícím elementem. Překonávání jazykové bariéry, ale také adaptaci ve firmě respondentovi ulehčili rakouští kolegové, se kterými tvořil přátelský kolektiv, stereotypy vůči cizincům se v běžném denním provozu neprojevovaly. Naopak se i on sám účastnil stmelovacích podnikových akcí, v několika případech dokonce zařídil pro kolegy skupinovou návštěvu České republiky.

Respondent zpočátku neočekával, že by pracovní poměr v Rakousku mohl být dlouhodobý, motivovala ho hlavně možnost vyzkoušet nové pracovní prostředí. Náročná pro něj byla mimo jiné konfrontace s konkurenčním prostředím rakouského pracovního trhu – pokud si chtěl udržet zaměstnání, musel pracovat nejen zároveň kvalitně a rychle, ale také být k dispozici i mimo pracovní dobu. Na rozdíl od mnoha jiných Čechů pracujících v Rakousku se však s těmito podmínkami vyrovnal a v zaměstnání byl dlouhou dobu spokojený, pochvaloval si vedle přátelského kolektivu i modernější pracovní prostředí. Pracovní poměr tak ukončil až po jedenácti letech kvůli

rostoucím neshodám se zaměstnavatelem, ale i kvůli vyčerpání z náročného denního dojíždění do zaměstnání.

Zejména v prvních letech dojíždění do Waidhofenu jako pendler byl respondent denně konfrontován s problémy v infrastruktuře. Na začátku roku 1992, kdy jeho pracovní poměr začal, ještě nebyl mezi Slavonicemi a Fratres otevřen hraniční přechod, a tak musel respondent při cestě do zaměstnání do Waidhofenu absolvovat dvojnásobně dlouhou trasu přes hraniční přechod Nová Bystřice – Grametten. Ani po otevření hraničního přechodu ve Slavonicích však nebyla doprava bezproblémová, neboť provozní doba přechodu byla zpočátku omezena pouze na krátký pracovní den – pokud se tak protáhla směna nebo bylo nutné být v práci přítomen dříve, musel respondent opět využít vzdálenější hraniční přechod.

Finančně si respondent výrazně polepšil, přestože akceptoval nižší pracovní pozici. Z pozice mistra ve slavonickém závodu začal v rakouském podniku jako řadový pracovník s vyučením, v pozdějších letech pak působil jako tovaryš i s vlastními pomocníky. Zpočátku finanční ohodnocení nesrovnával, v pozdějších letech ale zjistil, že v porovnání s kolegy i například s inzeráty nabízejícími podobnou práci dostává nižší odměnu, na druhou stranu se i díky dlouhodobému pracovnímu poměru jeho odměna pravidelně zvyšovala a ve srovnání s Českou republikou byla pořád výrazně vyšší. Kvůli finančnímu ohodnocení, ale také kvůli zkušenosti ze zahraničí se však respondent v okruhu známých v České republice setkal i se závistí a s nepřejícností. Při hodnocení česko-rakouské spolupráce jako takové zmiňuje respondent počáteční euforii, kterou vnímal i ve svém okolí. Kvůli neznalosti jazyka a špatné vizitce, kterou Češi po otevření hranice v Rakousku získali, ale i v důsledku nákupních excesů Rakušanů v České republice se však počáteční nadšení nevyvinulo v hlubší spolupráci. Přestože sám měl respondent s Rakušany časté a pozitivní kontakty, v přeshraničním styku jako takovém vnímal v pozdějších letech spíše nezájem.²¹³

Příklad druhý - žena ze Znojma pracující jako fyzioterapeutka v charitě Retz

V případě znojemské respondentky se na rozdíl od předchozího případu nejednalo o vlastní iniciativu hledání pracovního místa v Rakousku, nýbrž o získání zaměstnání na základě přímé nabídky. Ředitel charity v Retzu hledal v roce 1994 pro

²¹³ Muž z Dačic, v osobním rozhovoru s autorkou, 5. dubna 2015.

nově zřizovanou rehabilitační kliniku zaměstnanec i na české straně hranice a respondentka jeho oslovení využila. Na zaměstnavateli v tomto případě také ležela povinnost vyřídít veškeré dokumenty, respondentka se později starala pouze o pravidelné obnovování pracovního povolení. Ve stejném zařízení s ní působili ještě další tři čeští kolegové. Jako fyzioterapeutka s českým odborným vzděláním měla respondentka v Rakousku problémy s nostrifikací, byla tedy zaměstnána jako fyzioterapeutka bez nostrifikace, ale s podobnou náplní práce jako ve Znojmě. Finanční ohodnocení bylo však pořád výrazně vyšší než v České republice. Plat byl stanoven podle platných tabulek, její příjem tedy nebyl nižší než v případě rakouských kolegů.

Do zaměstnání vstupovala respondentka s minimálními jazykovými znalostmi, díky vstřícnosti kolegů a soukromému učení němčiny se jí však podařilo jazykovou bariéru postupně překonat. Pro komunikaci s klienty jí stačily jednoduché věty, tolerantní kolegové na ni mluvili pomaleji, aby jim bylo lépe rozumět. Pracovní kolektiv obecně hodnotí respondentka jako bezproblémový, pochvaluje si, že v zaměstnání získala dlouholeté přátele. Setkala se však také s nenávisť vůči Čechům – nikoli přímo vůči její osobě, nýbrž v obecné rovině. Důvodem tohoto postoje byla rodinná historie, příbuzní dotyčných kolegů totiž patřili mezi vysídlené obyvatele pohraničí po druhé světové válce.

S problematickým přijetím nebo projevy závisti se naopak respondentka nesešla ve vlastním okolí - vzhledem k tomu, že na Znojemsku bylo zaměstnání v Rakousku poměrně běžnou záležitostí, nikdo se nad touto skutečností nepozastavoval. Dopravní spojení Znojma a Retzu bylo podle respondentky bezproblémové. Do zaměstnání v 16 kilometru vzdáleném Retzu dojížděla denně, zpočátku využívala vlakovou dopravu, později jezdila autem. Díky oboustranné spokojenosti neměla respondentka důvod zaměstnání měnit, pracovní poměr tak skončil až po devatenácti letech jejím odchodem do důchodu. V obecném hodnocení česko-rakouských vztahů respondentka vyzdvihuje intenzivní kontakty po otevření hranice: „*Všichni se snažili něco dělat, hodně Rakušanů se učilo česky, na Česko-rakouských akcích bylo vždy hodně účastníků.*“ V pozdějších letech ale sledovala spíše ustávání spolupráce.²¹⁴

²¹⁴ Žena ze Znojma, v e-mailové konverzaci s autorkou, 27. března – 12. dubna 2015.

4.5 Shrnutí vývoje v oblasti hospodářské spolupráce

Na poli hospodářské spolupráce panovala mezi českými a rakouskými příhraničními regiony dlouhodobá provázanost. Bezprostředně po otevření hranice vstoupilo na rakouský pracovní trh několik tisíc Čechů, své pobočky nebo odloučené závody otevřely v České republice desítky firem. Charakter hospodářské spolupráce byl určen podobnou strukturou regionů, které se na obou stranách hranice musely vyrovnávat s problémy periferních oblastí s nízkopříjmovými zaměstnáními. Srovnatelná struktura průmyslu a pracovního trhu však také umožnila jednodušší zapojení českých pracovníků a rakouských podniků na druhé straně hranice.

Důležitou roli v hospodářské spolupráci sehrála také rozdílná životní úroveň mezi českými a rakouskými regiony. Na počátku 90. let ještě panovalo očekávání brzkého vyrovnání životního standardu, v průběhu let se ale ukázalo že politická hranice po roce 1989 nezmizela, nýbrž se pouze proměnila v hranici hospodářskou. Odlišné platové podmínky předurčily zájem českých zaměstnanců o rakouská pracovní místa i snahu rakouských podnikatelů o přesun alespoň části výroby do českých příhraničních oblastí. Rozdílná hladina cen ale vedla také k nákupní turistice, která se přesunula od počátečních nákupů Čechů v Rakousku do českých příhraničních regionů s rakouskou klientelou. Nákupní excesy Rakušanů vedly nejen k poškození jejich obrazu v českém příhraničí, ale také k růstu cen na jedné straně a ztrátám rakouských obchodníků na straně druhé.

Na rozvoj hospodářské spolupráce mezi českými a rakouskými regiony měly negativní vliv také problémy v infrastruktuře, které omezovaly mimo jiné působení Čechů na rakouském pracovním trhu. To bylo dále regulováno i rakouskými předpisy a kvótami pro zaměstnávání cizinců. Mnoha rakouským firmám se také nepodařilo naplnit očekávání, která si od expanze do českých regionů slibovaly. Otevření hranice bylo na rakouské straně spojováno s obavami z masového přílivu českých zaměstnanců na rakouský pracovní trh, tyto obavy se však ukázaly jako neopodstatněné. V některých odvětvích dokonce poptávka po českých zaměstnancích, kteří byli oceňováni nejen jako levná pracovní síla, ale i kvůli své kvalifikaci, převyšovala jejich ochotu vstupovat na rakouský trh. Pozitivní dopad zapojení se do pracovního trhu pro hospodářskou spolupráci a vztahy k obyvatelům sousedních regionů potvrzují i zkušenosti dotazovaných aktérů. Těm umožnilo působení na pracovním trhu v sousední zemi velmi

intenzivní kontakty se sousedy a díky dobrým zkušenostem také pozitivnější vnímání sousedních regionů a jejich obyvatel.

Závěr

Cílem předkládané diplomové práce bylo sledovat vývoj spolupráce mezi příhraničními regiony v období od otevření hranice mezi Českou republikou a Rakouskem v roce 1989 po vstup České republiky do Evropské unie v roce 2004. Přeshraniční spolupráce byla sledována ve třech vybraných oblastech s prohlubujícími se kontakty mezi obyvateli sledovaných regionů, zjištěné poznatky byly v jednotlivých kapitolách navíc doplněny modelovými příklady. V úvodu práce byla stanovena hypotéza, že ve spolupráci mezi českými a rakouskými příhraničními regiony převládaly po roce 1989 spíše neúspěchy a nezájem o vzájemné vztahy. Poznatky z jednotlivých kapitol tuto hypotézu potvrdily.

V první kapitole věnované prvotním přeshraničním kontaktům bylo ukázáno, že otevření hranice přineslo do příhraničního regionu vlnu nadšení a touhu po návštěvě sousední země. Přeshraniční setkání a kulturních akce se však již od počátku 90. let potýkaly s problémy a počáteční nadšení bylo brzy vystřídáno nezájmem, který se odrazil například ve slabé účasti na přeshraničních setkáních. Jedním z problémů, kterému museli organizátoři přeshraničních akcí čelit, byla jazyková bariéra, jejíž překonávání bylo jedním z témat druhé kapitoly. V té byla přestavena spolupráce příhraničních regionů v oblasti porozumění, tedy již na hlubší úrovni než v případě prvotního setkávání. Nadšení z otevřené hranice vyústilo ve vznik četných partnerství mezi městy a školami v regionu, podobně jako v případě setkávání však tato spolupráce postupně ztrácela na intenzitě. Atmosféra na začátku 90. let byla nakloněna nejen návštěvám partnerských měst, ale i jazykovým kurzům pro obyvatele příhraničních regionů. Ty se ale také nikdy nestaly masovou záležitostí a v pozdějších letech byly omezeny pouze na úzký okruh zájemců. Pro vzájemné porozumění představovaly podstatný problém také četné stereotypní představy, které mezi Čechy a Rakušany přetrvávaly již z minulosti nebo byly vytvořeny až na základě negativních zkušeností se soudním národem ze začátku 90. let.

Nejviditelnější byla spolupráce příhraničních regionů v hospodářské oblasti, které byla věnována třetí kapitola. Do hospodářské spolupráce se v regionech na rakouské straně hranice zapojilo několik tisíc českých pracovníků, v českých regionech zase otevřely své pobočky desítky firem z rakouských příhraničních okresů. Obavy Rakušanů z dramatického přílivu českých pracovníků na rakouský trh se však ukázaly jako neopodstatněné, v některých odvětvích dokonce poptávka po spolehlivých českých

zaměstnancích převyšovala jejich ochotu vstupovat na rakouský trh. Ani v hospodářské oblasti však přeshraniční spolupráce nebyla masovou celoregionální záležitostí. Počet rakouských a českých aktérů, kteří byli ochotní se do spolupráce zapojovat, navíc v průběhu let po otevření hranice soustavně klesal.

Jedním z cílů diplomové práce bylo také srovnat vývoj spolupráce příhraničních regionů s rovinou oficiálních mezistátních vztahů mezi Prahou a Vídní. Z hlediska časového průběhu je možné v mezistátních vztazích mezi Českou republikou a Rakouskem identifikovat jako počáteční fázi nadšení z otevření hranice, které bylo provázeno očekáváním budoucí spolupráce. V průběhu 90. let však byly politické vztahy provázeny čím dál většími neshodami. Ty dosáhly vrcholu v podobě největší krize v česko-rakouských vztazích v letech 2000–2003, způsobené zejména problémem jaderné elektrárny Temelín a diskuzemi o zrušení tzv. Benešových dekretů v souvislosti s přistoupením České republiky k Evropské unii. Nezávisle na politických problémech se mezi Českou republikou a Rakouskem velmi úspěšně vyvíjela hospodářská spolupráce.

Z dlouhodobého hlediska tak lze konstatovat, že společným jmenovatelem vzájemných vztahů na mezistátní úrovni i na úrovni příhraničních regionů byla nenaplněná očekávání z počátku 90. let a klesající zájem o česko-rakouskou spolupráci. Průběh spolupráce příhraničních regionů ukázal, že zde byl pokles zájmu spíše pozvolný a nikdy nedospěl do tak kritického stavu, jaký nastal v diplomatických vztazích mezi Prahou a Vídní po roce 2000. Podobně jako v případě mezistátních vztahů byla i na regionální úrovni relativně úspěšná hospodářská spolupráce, ze které profitovaly obě strany hranice.

Příčiny, které měly vliv na vývoj spolupráce příhraničních regionů a tedy na úspěchy a neúspěchy, které tuto spolupráci provázely, lze hledat ve třech rovinách. V první rovině to byly výchozí podmínky, ve kterých se příhraniční regiony v roce 1989 nacházely. Odlišná životní úroveň, panující mezi Českou republikou a Rakouskem po pádu železné opony, se projevovala i v regionech v sousedství hranice, a přestože se v případě rakouských příhraničních okresů jednalo o na rakouské poměry spíše chudé oblasti, české sousedy stále výrazně převyšovaly. Rozdíl ve finančních možnostech českých a rakouských regionů způsoboval problém zejména v případě přeshraničních setkání a kulturních akcí, kde klesající zájem rakouských regionů finančně podporovat přeshraniční spolupráci vedl ke snížení počtu těchto akcí. Nedostatek financí se odrazil i ve školské spolupráci, kde se Češi z finančních důvodů často nemohli účastnit

jazykových kurzů v Rakousku nebo společných akcí s rakouskými partnerskými školami. V neposlední řadě pak rozdíly v cenách vedly k nákupní turistice Rakušanů, která podporovala negativní obraz Rakušanů mezi obyvateli českých příhraničních regionů. Ovšem hospodářská spolupráce z odlišné životní úrovně naopak profitovala. Rozdíly ve mzdách přilákaly do českého příhraničí rakouské podniky, umožnily ale také zaměstnání Čechů v rakouských příhraničních okresech za výrazně vyšší odměny, současně ale při zachování životních nákladů pobytu v České republice.

Lépe fungující spolupráci mezi příhraničními regiony omezovala také jazyková bariéra. Jazykové kurzy, nabízené v prvních měsících a letech po otevření hranice, se v pozdějších letech potýkaly s nedostatkem zájemců, úspěšné iniciativy jako dvojjazyčné obory přežily pouze výjimečně a navíc měly pouze omezený dopad. Postupně i u Čechů, kteří na počátku 90. let disponovali relativně dobrými znalostmi německého jazyka, převládla atraktivnější angličtina. Mezi výchozí podmínky, negativně ovlivňující vývoj přeshraniční spolupráce, patřila i nedostatečná infrastruktura. Nízký počet hraničních přechodů a přerušená železniční spojení omezovaly na počátku 90. let nejen společenské, ale i hospodářské kontakty. Zlepšování dopravní infrastruktury navíc i v pozdějších letech probíhalo velmi pomalu.

Druhou rovinou, která ovlivňovala vývoj spolupráce mezi příhraničními regiony, byla vlastní aktivita místních aktérů. Jak bylo dokázáno, jejich aktivita hrála důležitou roli ve všech třech zkoumaných oblastech přeshraniční spolupráce. V první oblasti se jednalo o organizátory přeshraničních setkání a kulturních akcí, kteří se snažili o kontakty s obyvateli sousedních regionů a kterým záleželo na přiblížení dlouho oddělených národů. Iniciativa jednotlivců na obou stranách hranice stála také za partnerstvími mezi městy, obcemi a školami, stejně tak jako za realizací dvojjazyčné výuky. Vlastní aktivita byla nezbytná také pro angažmá v hospodářské spolupráci. Čeští zaměstnanci, ale i rakouští podnikatelé museli při vstupu na zahraniční trh prokázat odvahu a odhodlání riskovat, odměnou jim pak byl větší hospodářský profit.

Ve třetí rovině působily na přeshraniční spolupráci českých a rakouských okresů vnější impulsy vycházející z mezistátních vztahů mezi Českou republikou a Rakouskem, ale i z centrálních politických rozhodnutí. Vnějšími impulsy v podobě zákonů a regulací byla ovlivňována hlavně oblast hospodářské spolupráce. Roli pro vývoj sousedských vztahů hrála ale také nečinnost centrální politiky vůči infrastrukturním problémům regionu a také chybějící finanční podpora přeshraniční spolupráce.

Témata jaderné elektrárny Temelín a tzv. Benešových dekretů pak způsobila na přelomu tisíciletí nejostřejší krizi v mezistátních vztazích, která se projevila i na regionální úrovni v podobě protestů na česko-rakouských hranicích. V případě jaderné elektrárny Temelín se jednalo o modelový příklad, kdy se mezistátní spor projevil v příhraničním regionu. Zde se již tradičně jednalo o problematickou otázku, na přelomu tisíciletí pak došlo vyostření konfliktu v podobě blokad hraničních přechodů mezi Rakouskem a Českou republikou. Ty znamenaly i dočasné omezení hospodářské spolupráce, dopad pro přeshraniční vztahy a pro postoj vůči českým sousedům byl ale převážně omezen na region na hranicích mezi jihočeským krajem a Horním Rakouskem. Na rozdíl od problematické otázky Temelína se diskuze kolem tzv. Benešových dekretů v regionech výrazněji neprojevila, a to i přesto, že v příhraničních regionech a v názorech na sousedy hrály tyto historické zážitky spojené s odsunem německého obyvatelstva z českého pohraničí po druhé světové válce stále svou roli.

Od plánovaného vstupu do Evropské unie si mnozí aktéři přeshraniční spolupráce slibovali zlepšení a prohloubení vzájemných vztahů, i v tomto případě však očekávání zůstala nenaplněna. Finanční podpora z evropských programů přispěla hlavně k pořádání většího počtu kulturních projektů rámci příhraničních regionů, ty ale měly stále pouze omezený dopad. Dále bylo evropské podpory využito v oblasti infrastruktury, zde však i v současnosti přetrvávají nevyřešené problémy. V případě pracovního trhu přinesl vstup České republiky do Evropské unie kvůli přechodným opatřením pro zájemce o zaměstnání v Rakousku dokonce obtížnější průběh získávání pracovní smlouvy.²¹⁵ Z dlouhodobého hlediska se pro příhraniční region ukázal problematickým také nově vzniklý předpoklad, že se veškeré problémy regionu vyřeší centrálně z Bruselu, ať už prostřednictvím finančních dotací nebo politické podpory přeshraniční spolupráce. Toto očekávání avšak zapříčinilo oslabení aktivity regionálních aktérů, jejichž činnost byla po otevření hranice pro spolupráci příhraničních regionů stěžejní. I po vstupu do Evropské unie tedy pokračoval dlouhodobý nezáměr o příhraniční spolupráci, politická spolupráce mezi Českou republikou a Rakouskem byla obtížná i na centrální evropské úrovni.

²¹⁵ Petr Fiala, „Zwei Länder ohne Meer. Tschechisch-österreichische Beziehungen im Vereinten Europa“, in *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft*, ed. Tomáš Knoz (Wien, Brno: Kirchliches Institut Janineum, Matices Moravská, 2006), 330.

Summary

The aim of the thesis was to observe the development of the cooperation between border regions of the Czech Republic and Austria since the opening of the common border in 1989 until the Czech Republic's entering the European Union in 2004. The cross-border cooperation has been examined in three thematic areas, selected in order to monitor the intensifying of the contacts between the inhabitants of the border regions. The findings in the individual chapters were supplemented by model examples. The first chapter was dedicated to the initial cross-border contacts and encounters. It was shown that opening the border brought to the border regions a wave of enthusiasm and desire to visit the neighboring country. Since the early 1990s, though, cross-border meetings and cultural events have faced problems and initial enthusiasm was soon succeeded by lack of interest, reflected for example in the low participation in cross-border meetings.

In the second chapter, the attention was paid to the efforts of Czechs and Austrians living in the border regions to understand each other. The enthusiasm from opening the border has resulted in creation of numerous partnerships between towns and schools in the region and in offers of language courses for the inhabitants of the regions. As concerns the encounters, this cooperation was gradually losing intensity. Besides the language barrier, a significant problem for the mutual understanding was caused by numerous stereotypical notions that have either persisted between Czechs and Austrians from the past, or were made up based on the negative experiences with the neighboring nation from the early 1990s.

Remarkable results were accomplished in the field of economic cooperation, which was discussed in the last chapter. Several thousands of Czechs joined the Austrian labor market, dozens of companies from the Austrian border regions opened their facilities in the neighboring areas in the Czech Republic and hired Czech employees. Despite the success of the economic cooperation, there were some problematic issues to face in this field as well. First of all, there was a huge gap in the standard of living in the Czech and Austrians regions, which caused not only the outflow of the purchasing power from the Austrian regions, but also the growth of prices in the Czech borderland. In addition, the economic cooperation had to deal with the Austrian fears of a dramatic influx of Czech workers on the Austrian market and with the issue of the inadequate cross-border infrastructure.

In comparison with the interstate relations between the Czech Republic and Austria, which was also the subject of this thesis, the declining interest has been identified as a common feature of the development of the cooperation. However, the critical issues of the nuclear power plant Temelín and the decrees of President Beneš influenced the regional relations generally milder than the interstate relations and, moreover, their effect was rather short.

In the introduction of the thesis, a hypothesis was formulated that in the cooperation between the Czech and Austrian border regions after 1989 prevailed setbacks and lack of interest for mutual relations. Findings from the individual chapters confirmed this hypothesis. Causes that have influenced the development of cooperation between the border regions and thus the successes and failures that accompanied this cooperation were identified at three levels. First, the development of the cooperation was influenced by the initial conditions in the border regions in 1989 – namely the different standards of living, the language barrier and the problematic infrastructure. Second, the activity of the local actors played an important role in all of the three examined areas of the cross-border cooperation. Third, the cross-border cooperation was influenced by the external impulses arising from the interstate relations between the Czech Republic and Austria and from the central political decisions.

Použitá literatura

1. Prameny

1.1. Dokumenty

Ivo Baštyř et al., *Důsledky vstupu ČR do EU na vztahy s Rakouskem se zaměřením na zaměstnanost, trh práce a migraci. Závěrečná zpráva. Shrnutí, závěry a doporučení. Syntetická část - svazek 1a* (Praha: VÚPSV, 2001).

Eva Cihelková a kol., *ČR – Rakousko: možnosti a limity vzájemné spolupráce. Vědecký projekt z oblasti mezinárodních vztahů pro rok 2003–2004*. Ministerstvo zahraničních věcí ČR. (Praha: Oeconomica, 2004).

Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, *10 Jahre Offene Grenze*, Ausstellungskatalog (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2000).

Jana Vavrečková a Natálie Hantak, *Pracovní zkušenosti českých kvalifikovaných pracovních sil z pobytu v zahraničí (zejména státech EU) a jejich postoje k návratu do ČR* (výsledky empirických šetření), (Praha: VÚPSV, 2008).

10 let / 10 Jahre, dvojjazyčné gymnázium Znojmo, bilinguales Gymnasium Znaim 1990–2000, dokument Gymnázia dr. Karla Polesného ve Znojmě vytvořený k desátému výročí dvojjazyčného oboru.

1993. 2013. 20 Jahre der Zusammenarbeit Österreich – Tschechische Republik im Hochschulbereich. 20 let spolupráce České republiky a Rakouska ve vysokém školství, brožura vydaná u příležitosti dvacetiletého výročí programu Aktion Česká republika – Rakousko (Praha: Dům zahraničních služeb, 2013).

Dokumentace ze symposia „gestern vorausblickend. heute dabei. für morgen bereit“ konaného v Retzu 29. a 30. listopadu 2001 u příležitosti oslav 10 let bikulturní obchodní akademie v Retzu.

Návštěvnícké knihy výstavy *Kultury na hranici* z let 1995 a 1996 a další dokumentace výstavy (novinové články, fotografie, vědecký projekt a jiné), poskytnuté autorce ke studiu koordinátorem výstavy, Univ.-Prof. Mag. DDr. Oliverem Rathkolbem v prosinci 2014.

„Novela Zákona o zaměstnávání cizinců z roku 1990“, § 12a, Oficiální stránka rakouské vlády na publikaci přijatých zákonů, http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1990_450_0/1990_450_0.pdf

„Novela Zákona o zaměstnávání cizinců z roku 1993“, § 12a, Oficiální stránka rakouské vlády na publikaci přijatých zákonů, http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblPdf/1993_19_0/1993_19_0.pdf

Tisková zpráva *Sympatie české veřejnosti k některým zemím – leden 2015*, Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7343/f3/pm150220.pdf

„Výroční zpráva 2006“, Waldviertel Sparkasse von 1842 AG, dostupné online <http://www.wspk.cz/uploads/files/gb-2006czinternet.pdf>

1.2. Interview

Mgr. Drahomíra Denerová, v osobním rozhovoru s autorkou, 16. března 2015 a následně skrze e-mailovou konverzaci.

Mag. Ingrid Holzer, e-mailová konverzace s autorkou, 5. března – 21. dubna 2015.

a.o. Univ. Prof. Dr. Andrea Komlosy, e-mailová konverzace s autorkou, 12. – 20. ledna 2015.

Mag. Niklas Perzi, MAS, v osobním rozhovoru s autorkou, 29. ledna 2015.

Univ.-Prof. Mag. DDr. Oliver Rathkolb, v osobním rozhovoru s autorkou, 10. prosince 2014.

Anonymní respondenti:

Žena ze Znojma, v e-mailové konverzaci s autorkou, 27. března – 12. dubna 2015.

Muž z Dačic, v osobním rozhovoru s autorkou, 5. dubna 2015.

2. Sekundární literatura

2.1. Knižní publikace

Martin Balej a Milan Jeřábek, *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*. Geografie – Sborník České geografické společnosti (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2002).

Muriel Blaive a Berthold Molden, *Grenzfälle. Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisernen Vorhang* (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2009).

Muriel Blaive a Berthold Molden, *Hranice probíhají vodním tokem: odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic* (Brno: Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, 2009).

Jiří Dvořák et al., *Tak blízcí, a přece tak vzdálení. Lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945-1989* (Jindřichův Hradec: Národní muzeum fotografie o. p. s., 2012).

Roman Gepp, Niklas Perzi a Ernst Wurz, eds. *Waldviertel, Raum zum Denken*, (Weitra: Bibliothek der Provinz, 2004).

Harald Hitz a Helmut Wohlschlägl, eds., *Das östliche Österreich und benachbarte Regionen. Ein geographischer Exkursionsführer* (Wien, Böhlau Verlag, 2009).

Dietmar Jäger, ed., *Kultur ohne Grenzen* (Mistelbach: Weinviertel Festival, 2003).

Stefan Karner a Michal Stehlik, *Česko - Rakousko: rozdělení - odloučení – spojení. Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy 2009* (Jihlava: Muzeum Vysočiny Jihlava, 2009).

Tomáš Knoz, *Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft* (Wien, Brno: Kirchliches Institut Janineum, Matice Moravská, 2006).

Armin Laussegger, ed., *Österreich. Tschechien. Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009 "Österreich. Tschechien. geteilt - getrennt - vereint"* (Wien, 2009).

Niklas Perzi a Michal Stehlik, *Zapomenutý všední den: 20. století v zrcadle středoevropského regionu = Verschwundene Lebenswelt - Vergessener Alltag: das 20. Jahrhundert im Spiegel einer mitteleuropäischen Region* (Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, 2002).

Helmut Renöckl a Tomáš Machula, eds. *Zukunftsregion Südböhmen - Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung* (České Budějovice, 2004).

Margrit Schreier, *Qualitative Content Analysis in Practice* (London: SAGE, 2012).

Christof Schremmer a Cornelia Krajasits, *Szenarien zur Ost-Grenzöffnung und deren Auswirkungen auf die österreichischen Ost-Grenzregionen*, Schriften zur Regionalpolitik und Raumplanung, č. 20 (Wien: Bundeskanzleramt, 1992).

Arnold Suppan, *Missgünstige Nachbarn. Geschichte und Perspektiven der nachbarschaftlichen Beziehungen zwischen Tschechien und Österreich* (Wien: Club Niederösterreich, 2005).

František Svátek, Václav Bůžek a Andrea Komlosy, eds. *Kultury na hranici: Jižní Čechy - Jižní Morava - Waldviertel - Weinviertel* (Vídeň: Promedia, 1995).

2.2. Studie a příspěvky ve sbornících

Josef Bartoš, Jindřich Schulz a Miloš Trapl, „Regionální dějiny. Stav, problémy a výhledy“, in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis: Facultas philosophica. Historica*, ed. Miloslav Pospíchal, Radmila Slabáková (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2000), 21–38.

Josef Gunz, „Österreich im Lichte der Arbeitsmigration durch die EU-Osterweiterung“, modifikovaný výňatek ze studie *Erweitertes Europa – Ambivalente Erwartungen*, Josef Gunz et al. (Linec: Johannes-Kepler-Universität, 2004).

Hanns Haas, Ewald Hiebl, „Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten“, in *Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten*, eds. Hanns Haas, Ewald Hiebl (Innsbruck/Wien/Bozen, 2007) (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2007), 9–30.

Tomáš Havlíček, „Srovnání pohraničí ČR a sousedních územních jednotek“ in *Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky*, ed. Milan Jeřábek (Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2001), 65–84.

Tomáš Havlíček, „Teoretická východiska“, in *České pohraničí - bariéra nebo prostor zprostředkování?*, Milan Jeřábek, Jaroslav Dokoupil a Tomáš Havlíček (Praha: Academia, 2004), 45–59.

Andrea Komlosy, „Die niederösterreichische Wirtschaft in der zweiten Republik“, in *Niederösterreich: Land im Herzen – Land an der Grenze*, ed. Michael Dippelreiter, Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945, svazek 6 (Wien, Böhlau Verlag, 2000), 271–428.

Andrea Komlosy, „Auswirkungen der Grenzöffnung 1989: Das Beispiel des Oberen Waldviertels“, in *Der „Ostfaktor“. Österreichs Wirtschaft und die Ostöffnung 1989 bis 2009*, ed. Dieter Stiefel (Wien: Böhlau Verlag, 2010), 247–292.

Miroslav Kunštát, „Česko-rakouské paralely: Sbližování sousedů, které není přímočaré“, in *Zahraniční politika České republiky 1993-2004, Úspěchy, problémy a perspektivy*, eds. Otto Pick a Vladimír Handl (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004), 83–90.

Lukáš Novotný, „Česko-rakouské vztahy z pohledu občanů rakouského pohraničí“, in *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí české republiky. II. Sborník podkladových studií*, ed. František Zich, (Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 2005), 195–206.

Klára Poláčková, „Česká republika v rakouské zahraniční politice“, in *Rakousko v evropské a střeoevropské politice*, eds. Vít Hloušek a Zdeněk Sychra (Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 2004), 32–59.

2.3. Studie a příspěvky v odborných periodikách

Pavel Branda, „Euroregiony v České republice – komparativní analýza“, *Současná Evropa*, 2009, ročník 1, č. 1, 71–101.

Michael Gehler, „Regionale" Zeitgeschichte als "Geschichte überschaubarer Räume". Von Grenzen, Möglichkeiten, Aufgaben und Fragen einer Forschungsrichtung, in: *Geschichte und Region*“, *Storia e Regione / Geschichte und Region*, č. 1 (1992), 85–120.

Carlo Ginzburg, „Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß“, *Historische Anthropologie*. Svazek 1, 1993, 169–192.

Ernst Hanisch, „Regionale Zeitgeschichte. Einige theoretische und methodologische Überlegungen“, *zeitgeschichte* 7 (1979), 39–60.

Andreas Kompek, „Unsere tschechischen Nachbarn und wir: ein Beitrag zum Abbau nationaler Vorurteile. Aktivitäten der Volkshochschule Krems im Rückblick“, *Das Waldviertel* 1/1999, ročník 48, 50–57.

Rupert Kornell, „Sprachoffensive: Tschechisch ist der Hit“, *Das Waldviertel* 2/2004, ročník 53, 160, 161.

Dagmar Moravcová, „Česká republika a „opatření“ Evropské unie proti Rakousku v roce 2000. Mezi obranou evropských hodnot a českých národních zájmů, *Mezinárodní vztahy*. 2007, ročník 42, č. 3, 54-68.

Niklas Perzi, Franz Pötscher, Thomas Samhaber a Martin Kühne, „Die Partnerschaft zwischen Kautzen und Staré Město (Altstadt) – Überlegungen zu einem Versuch gelebter Nachbarschaft“, *Das Waldviertel* 2/1993, ročník 42, 148–168.

Franz Pötscher, Peter Mähner a Niklas Perzi, „Zehn Jahre offene Grenze. Zu einer Ausstellung der Waldviertel Akademie“, *Das Waldviertel* 2/1999, ročník 48, 171–176.

Thomas Samhaber, Niklas Perzi, Franz Pötscher a Martin Kühne, „Die Folgen der Grenzöffnung in der Einschätzung der Bewohner der südböhmischen/Waldviertler Grenzregionen“, Zusammenfassung der Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage vom Juni 1991, *Das Waldviertel* 4/1992 ročník 41, 372–389.

2.4. Novinové články

Gerlinde Achauer, „Tote Grenze‘ begann zu pulsieren“, *NÖN Gmünd*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 18, 19.

Wolfgang Braun a Heinz Steinbock, "Die EU-Erweiterung ist die Seele unserer Politik", *Oberösterreichische Nachrichten*, 26. dubna 2002.

Willi Eramsus, „Přehled projektů GIZ. Čeština hravě ve školce v Drosendorfu“, *Okno* č. 2, říjen 2003, 5.

Anneke Hudalla, „Jsme jiní, než si myslíte“, *Respekt* 50/2006, 10. prosince 2006, dostupné online na webových stránkách časopisu Respekt, <http://respekt.ihned.cz/c1-36287770-jsme-jini-nez-si-myslite>

Jan Krupka, „Současné česko-rakouské vztahy jsou čím dál tím více narušovány nákupy Rakušanů v českém pohraničí“, *Denní telegraf*, 18. dubna 1996.

Daniel Lohnninger, „Neue Freiheit hatte auch Nachteile. Kaufkraftabfluss nach Tschechien beträgt mittlerweile rund 90 Millionen Schilling pro Jahr“, *NÖN Gmünd*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 18, 19.

Veronika Löwenstein, „Der mühsame Weg zu den Nachbarn“, *NÖN Hollabrunn*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 4, 5.

Silvia Nagl, „Die Distanz ist nur im Kopf“, *Oberösterreichische Nachrichten*, 28. srpna 2002.

Zdeněk Novotný, „NIEDERÖSTERREICHER-„Lokalauschein“ drüber der „neuen“ Grenze in der „neuen“ CSFR, heute in Breclav: Zimmer mit Frühstück um 50 Schilling!“, *Der Niederösterreicher – Landeszeitung für Politik, Kultur, Wirtschaft, Freizeit* 49/1991, 12, 13.

Markus Mordaschl, „Arbeitsplätze sind gefährdet. Probleme für Waldviertler Betriebe durch massive Transporteinschränkungen“, *NÖN Waidhofen*, 8. července 1999, Woche 28/1999, 28.

Niklas Perzi, „Wie Brüssel nach Böhmen kam“, *Die Presse*, 19. prosince 2014.

Herbert Pötschacher, „Die Ostregion – ein neues „Inntal“?“, *AKNÖ Nachrichten*, April 1990, 10.

Johann Ramharter, „Grenzregionen müssen Zeche zahlen. Handel und Dienstleistungen leiden. Sparkasse profitiert vom Engagement in Tschechien“, *NÖN Waidhofen*, 9. prosince 1999, Woche 49/1999, 26, 27.

Jörg Wojahn, „Kopf des Tages: Milos Zeman“, *DER STANDARD*, 21. ledna 2002.

„265 Prozent Anstieg bei Reisenden“, *NÖN Mistelbach*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 14.

„Abbau der Schranken“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 26.

„Atomstrahlung kennt keine Grenzen“, *Neue Kronen Zeitung Niederösterreich*, 16. října 2000, 9.

„Bikulturelle HAK mit Blick in die Zukunft“, *NÖN Hollabrunn*, 14. října 2003, Woche 42/2003, 2, 3.

„Breite Unterstützung für Blockierer. Rotes Kreuz hilft mit Tee und Betten. Die Molkerei bringt Joghurt. Bauer spendet Verkaufserlös von Kuh“, *Neue Kronen Zeitung Oberösterreich*, 12. října 2000, 10, 11.

„ČSFR-Wirtschaftskrise begünstigt illegale Arbeit: Der Lehrer auf dem Feld“, *Der Niederösterreicher – Landeszeitung für Politik, Kultur, Wirtschaft, Freizeit*, 47/1990, 12, 13.

„Die Bahnlinie ist noch immer ‚tot‘“, *NÖN Waidhofen*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 30, 31.

„Drei Minuten fehlten“, *NÖN Waidhofen*, 9. září 1999, Woche 37/1999, 57.

- „Drosendorfská firma provozuje „přeshraniční“ obchod“, *Okno* č. 3, 2003, 5.
- „Ein aufregendes Ereignis“, *NÖN Gmünd*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 18.
- „Ein fulminanter Start. Nach 14 Minuten führte Heidenreichstein bereits 4:0“, *NÖN Gmünd*, 23. září 1999, Woche 39/1999, 61.
- „Eine Mischung aus Angst, Zorn und auch Resignation“, *Oberösterreichische Nachrichten*, 4. září 2000.
- „Grenzenlose Musik“, *NÖN Hollabrunn*, 25. listopadu 1999, Woche 47/1999, 21.
- „Gute Kontakte. Bessere Kooperation als viele glauben“, *NÖN Waidhofen*, 16. prosince 1999, Woche 50/1999, 24.
- „Heer an alle Grenzen! Heereseinsatz an Grenze, Atomkraftwerke FPÖ-Themen“, *NÖN Waidhofen*, 22. září 1999, Woche 38/1999, 18.
- „Hranice? Kultura!“ Nové knihy, *Literární noviny* 1995/18, 24. května 1995.
- „Kein Interesse. 10-Jahres-Jubiläum: HAK diskutierte“, *NÖN Hollabrunn*, 16. prosince 1999, Woche 50/1999, 6.
- „Kontakt fehlt. Beziehungen ebten immer mehr ab“, *NÖN Gmünd*, 16. prosince 1999, Woche 50/1999, 18.
- „Kvůli Temelínu zatáhli Rakušané na hranici opět „oponu““, *Budějovické listy*, 9. září 2000, 1.
- „Nadšení zmizelo?“, *Znojemská rovnost*, 7. ledna 1992, 1.
- „Offene Grenze kurbelte Verkehr an“, *NÖN Hollabrunn*, 2. prosince 1999, Woche 48/1999, 4, 5.
- „Plat v Hollabrunnu? 43 200 korun“, *Znojemská rovnost*, 14. listopadu 2003, 1.
- „Rakušané vyhrožují dalším zatažením hraniční opony“, *Budějovické listy*, 11. září 2000, 1.
- „Rychlostní silnice se blíží k hranicím“, *Znojemská rovnost*, 17. října 2003, 1.
- „Schienen, die im Nichts enden. ČSFR will vergessenen Bahnübergang im Waldviertel reaktivieren“, *Der Niederösterreicher – Landeszeitung für Politik, Kultur, Wirtschaft, Freizeit*, 6/1991, 28.
- „Sprache ist Barriere. Partnerschaften nur „lockere Beziehungen““, *NÖN Horn*, Woche 50/1999, 39.
- „Stoppt Temelin! Am Wochenende droht der Temelín-Start! Tschechen sprechen von der unmittelbaren Aktivierung“, *Neue Kronen Zeitung Oberösterreich*, 6.října 2000, 8,9.

„Tschechen bleiben stur. Aktivierung nur noch Frage von Tagen“, *Neue Kronen Zeitung Niederösterreich*, 8. října 2000, 13.

„Vítejte sousedé“, *Okno* č. 2, říjen 2003, 17.

„Völkerverbindende Schau: „Kulturen an der Grenze““, *Kurier*, 10. März 1995.

„War weder Flucht noch Segen!“, *NÖN Mistelbach*, 19. prosince 1999, Woche 49/1999, 12, 13.

„Zeman attackiert die FP .Ries-Passer:“Unreife““, *Oberösterreichische Nachrichten*, 16. ledna 2002, 2.

2.5. Závěrečné práce

Markéta Blažková, „Der grenzüberschreitende Verkehr sowie die Verkehrswege im Weinviertel und Südmähren seit 1988 und die Frage der Zukunftsentwicklung in Bezug auf die zentraleuropäische Erweiterung der EU“ (diplomová práce, Wirtschaftsuniversität Wien, 1999).

Petr Bruna, „Odpor Rakušanů k jaderné elektrárně Temelín: Analýza rakouského protijaderného konsensu“ (diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2011).

Andreas Birner, „Die Region Znaim-Hollabrunn unter dem Einfluß der Grenzöffnung“ (diplomová práce, Wirtschaftsuniversität Wien, 1992).

Rafaela Dolsky, „Die Öffnung der österreichisch-tschechischen Staatsgrenze und damit verbundene Auswirkung auf die Grenzgebiete des Mühlviertels und Südböhmens“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 1995).

Marta Mudroňová, „Uzatvorenie rakúskeho pracovného trhu pre nových členov Európskej únie prijatých v roku 2004“ (diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, 2013).

Lukáš Sarauer, „Vliv přeshraniční spolupráce na regionální identitu obyvatel (modelová studie Euroregion Šumava)“ (diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova, 2010).

Markus Zöchmeister, „Auseinandersetzung mit der nationalsozialistischen Vergangenheit in Österreich: am Beispiel der Eintragungen ins Besucherbuch der "Wehrmachtsausstellung" in Salzburg“ (diplomová práce, Universität Salzburg, 2001).

2.6. Internetové zdroje

Drahomíra Denerová, „Studentské rozhlasové vysílání GymRadio“, Oficiální webové stránky gymnázia dr. Karla Polesného, Znojmo,

http://www.gymzn.cz/index.php?tc=rs/clanek.php&rs_kod=148 (staženo 6. května 2015).

Jan Jelínek, „Gross-Siegharts 15 let partnerem Dačic“, dačice.info, křesťansko-demokratický server, <http://www.dacice.info/index.php?page=6p284p0p0p0p0p0p0> (staženo 4. května 2015).

Věra Schmiedtová, „Příhraničí“, seriál - Čeština, jak ji neznáte, Oficiální stránky Českého rozhlasu, <http://www.radio.cz/cz/rubrika/cestina/prihranici> (staženo 13. dubna 2014).

„100 let naší školy, 1911-2011“, brožura vydaná Základní školou České Velenice v roce 2011, http://www.zsvelenice.cz/phocadownload/historie_skoly/100let.pdf (staženo 4. května 2015).

Arbeitsmarktdaten ONLINE, <http://iambweb.ams.or.at/ambweb/> (staženo 16. dubna 2015).

Oficiální webové stránky Arbeitsmarktservice Österreich, <http://www.ams.at/ueber-ams/ueber-ams/daten-fakten> (staženo 16. dubna 2015).

Oficiální webové stránky projektu Europa ohne Grenzen, <http://web18.server2.greatnet.de/xprojects/grenze/> (staženo 4. května 2015).

„Historie města“, Oficiální stránky města České Velenice, <http://www.velenice.cz/mesto/informace-o-meste/historie-mesta-az-do-soucasnosti/> (staženo 2. května 2015).

„Partnerschule Gymnasium Telč“, webové stránky BG und BRG Waidhofen an der Thaya, <http://www.gymwt.at/start.asp> (staženo 6. května 2015).

„Projev prezidenta republiky Václava Havla na Vídeňské univerzitě“, Vídeň, 15. března 1993, dostupné online na oficiální webové stránce Václava Havla, http://vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=244_projevy.html&typ=HTML (staženo 4. května 2015).

„Spolupráce partnerských měst“, Velvyslanectví české republiky ve Vídni, http://www.mzv.cz/vienna/cz/cesko_rakouske_vztahy/decentralizovana_spoluprace/spoluprace_partnerskych_mest/index_1.html staženo (4. května 2015).

„Wahlergebnisse. Landtagswahlen“, Oficiální webové stránky úřadu hornorakouské zemské vlády, http://www.land-oberoesterreich.gv.at/files/statistik/wahlen/wahlenooe/ltw/ltw_4.pdf (staženo 6. května 2015).

„Z historie“, Nationalpark Thayatal, <http://www.np-thayatal.at/cz/pages/z-historie-88.aspx> (staženo 4. května 2015).